

DİLİN KÖKENİ ÜZERİNE

Ernest Renan

Fransızcadan çeviren:

Dr. Atakan Altınörs

DİLİN KÖKENİ ÜZERİNE

YAYIN NO: 472

DİLİN KÖKENİ ÜZERİNE
Ernest Renan

Kütüphane Kartı Bilgisi: *dil felsefesi, genel dilbilim, karşılaştırmalı dilbilim, diller tarihi*

Özgün Adı: *De l'origine du langage*

Sertifika No: 16228

1. Basım, Aralık 2011

ISBN: 978 - 605 - 5506 - 72 - 8

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*
Baskı: *Yaylacık Matbaası*
Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı
Tel: (0212) 612 58 60
Kapak Baskı: *Şekil Ofset*
Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Fax: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

DİLİN KÖKENİ ÜZERİNE

De l'origine du langage
-1848-

Ernest Renan

Fransızcadan Çeviren
Dr. Atakan Altınörs

Ernest Renan,

28 Şubat 1823'te, Fransa'nın kuzeybatısındaki bir balıkçı kasabası olan Tréguier'de dünyaya gelir. Kilise okulundaki ilköğreniminin ardından, on beş yaşında, Saint-Nicolas du Chardonnet'deki papaz okuluna kaydolur. Fakat, Tréguier'deki rahiplerin naif ve yalın imanından sonra yeni okulunda karşılaştığı bambaşka atmosfer, onu yavaş yavaş Katolik inancından soğutur. Bunun üzerine Renan 1842 yılında, Issy'ye felsefe öğrenimi görmeye gider. 1843 ilâ 1844 yılları arasında ise Saint-Sulpice'te, Sâmi dilleri filolojisi alanında öğrenim görür. İbn Rüşd felsefesi konusundaki tezini 1852'de savunarak doktorasını bitirir. Başlangıçta Bibliothèque Nationale'de kütüphaneci olarak görev yapar. 1862'de Collège de France'ta İbranice profesörlüğüne atanır ve 1892'de Kolej'in rektörlüğünü yaptığı sırada hayata veda eder. Renan felsefeci, tarihçi, filolog, ilâhiyatçı ve çevirmen olarak kırktan fazla saygın esere imza atmıştır.

Atakan Altınörs,

1994 yılında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun olmasının ardından, aynı bölümde araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak vazife yaptı. 2002 yılında Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçen Altınörs, 2008 yılında Leibniz ile Locke'un dil anlayışlarını karşılaştırdığı tezini savunarak felsefede doktora derecesi aldı. Hâlen aynı bölümde öğretim görevlisi olarak çeşitli dersler vermekte ve özellikle dil felsefesiyle Yeniçağ felsefesi alanlarında yoğunlaşan araştırmalarını sürdürmektedir. Aynı konularda çeşitli hakemli dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunan Altınörs'ün Fransızcadan dilimize çevirdiği bazı kitaplar ise şunlardır: *İdea Nedir?* (Say Yay.), *Analitik Felsefe* (Say), *Ricoeur Sözlüğü* (Say), *Descartes* (Efil Yay.), *John Locke* (Paradigma Yay.), *Leibniz* (Paradigma), *Metot Üzerine Konuşma* (Paradigma), *Metafiziğe Giriş* (Paradigma), *Monadoloji ve Metafizik Üzerine Konuşma* (Doğu-Batı Yay.).

"Dillerin gelişiminde, herhangi bir yapay ve bilerek gerçekleştirilmiş devrim farz edilemez. Dillerin konsilleri veya karar almaya yetkili kurulları yoktur. Diller, yolundan sapmış kurumlar gibi ıslah edilmez. Bundan dolayıdır ki halklar, dillerin hakikî sanatkârlarıdır; çünkü halklar, insanlığın iç ve kendiliğinden kuvvetlerini en iyi şekilde temsil eder. Çocukların ve halkların dili, gramercilerin takdis ettiği dilden genellikle daha ifadelidir."

–Renan

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Felsefeci, tarihçi, filolog, ilâhiyatçı, çevirmen ve saymakla bitmeyen başka özellikleriyle Ernest Renan'ı tanımlamada "dört başı mamur bir entelektüel" sıfatı çok uygun görünmektedir. Ardında kırktan fazla kapsamlı ve derinlikli eser bırakmış bu şahsiyet, bilim ve tefekkür sahasında, ismini on dokuzuncu asra altın harflerle yazdırmıştır.

Renan [okunuşu: rönan] çevirisini sunduğumuz bu eserinde, insan aklını ilk çağlardan beri meşgul etmiş bir meseleyi ele alıyor. Dilin kökeni meselesi, felsefî düşüncenin –bizlere intikal etmiş– ilk örneklerinden itibaren filozoflar tarafından tartışılagelmiştir. Bu bakımdan Herakleitos'u dil hakkında ilk felsefe yapan kişi olarak mütalâa eden Cassirer, "dilin kökeni ve tabiatını soran felsefî soru, esas itibariyle varlığın kökeninin ve tabiatının ne olduğu sorusu kadar eskidir" der (Cassirer, 1972: 61). Mesele cazibesi yanında Merian'ın söylediği gibi muammalıdır: "Dilin kökeni, insan zihninin ortaya koyabildiği en büyük meseledir; filozoflar tarafından ele alınmaya ve hakkında hüküm verilmeye en lâyık konudur; lâkin, aynı zamanda da çözülmesi en zor olanıdır" (Merian, 1781: 181). Merian'ın da işaret ettiği enginliği içinde dilin kökeni meselesinin, beşerî melekelerin kökenine dair her filogenetik soru gibi sonunda "insanın kökeni nedir?"

sorusuna gelip dayanması kaçınılmazdır. Kökene dair meseleler, insan aklını daima en çok kurcalayan, bilimlerin yapısı icabı çoğunlukla lâkayt kaldığı, genellikle filozofları, ideologları, teologları etrafına toplayan bir alanı meydana getirmektedir.

Dilin kökeni meselesinin muammalı yapısını, Pascal Picq veciz bir şekilde şu sözlerle belirtir: "Eklemli dilin ortaya çıkışı gözlemlenebilir bir olgu değildir. Eklemli dilin kökeni hakkındaki araştırmalar, bu zorlu engele takılır" (Picq, 2006: 7). Gerçekten de eklemli dilin tezahürü, tarihin oldukça uzak çağlarında kaldığından dilin kökeni meselesini âşikâr kanıtlar ışığında çözüme kavuşturmanın önünde devasa bir epistemolojik engel vardır. Bu epistemolojik engele istinaden olsa gerek, Paris Dil Cemiyeti 1866 yılında yayınladığı meşhur bir bildiriyle üyelerine "dilin kökeni" meselesi hakkında kolokyum tertiplemeyi yasaklar. Yasakçılığın bilim ile bağdaşıp bağdaşmadığı, bağdaşırsa ölçüsünün ne olması gerektiğine dair son derece önemli tartışma asıl konumuzdan bizi uzaklaştıracağından dilin kökeni konusunda, ampirik yollarla denetlenmeye elverişli olmayan çok sayıda spekülasyonun ortaya atıldığı ve linguistiğin müstakil bir bilim dalı olarak felsefe karşısında otonomi mücadelesi vermeye başladığı bir dönemde, Cemiyet'in bu kararı almak zorunda kalmış olabileceği çıkarımını yapmakla yetinelim. Söz konusu yasaktan tam elli yıl sonra, linguistiğe otonom bir bilim hüviyetini kazandırma payesiyle bilim tarihine geçmiş Ferdinand de Saussure, dilin kökeni meselesini gündeme getirmenin beyhude olduğu yönündeki kanaatini şöyle ifade etmektedir: "Gerçekten de dil, eski kuşakların miras bıraktığı ve olduğu hâliyle benimsenmesi gereken bir üründür: Bu

eskiden olduğu gibi bugün de böyledir. Onun için, dilin kökeni meselesi sanıldığı kadar mühim değildir. Dahası, bu meseleyi ortaya atmak yersizdir" (Saussure, 1916: 105). Böylece müstakil bir bilim olarak inşa edildiği sırada linguistik, dilin kökeni meselesini kendi bünyesinden uzak tutma kararını almıştır.

Dilin kökeni meselesi, değindiğimiz epistemolojik engele ve tüm muammasına rağmen, hemen her dönemde, filozoflar nezdinde hararetli tartışmalara konu olmuştur. Filozofların meseleye yaklaşımı, şüphesiz, mensup oldukları cemaatin inanç ve düşünme geleneğinin, yaşadıkları çağın tarihî özelliklerinin ve her birinin kendi felsefesinin izlerini taşır. Çarpıcı bir karşıtlık olarak, Yahudi-Hristiyan kültürüne mensup filozofların Kitab-ı Mukaddes'e dayalı açıklamalarıyla, meseleye din-dışı bir perspektiften bakan filozofların açıklamaları arasındaki farklılığı buna örnek verebiliriz. Böylece meseleye dair yaklaşımlar kabaca, konuşma melekesinin veya "söz"ün ilâhî bir ihsan olduğuna inanan filozoflarınkiler ile, bu hipoteze başvurmayan filozoflarınkiler olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Pozitivizmin mutedil bir versiyonu ile agnostisizmi harmanlayan bir düşünür olarak Renan da mevcut incelemesinde, "dilin vahyedilmişliği" adıyla andığı tezi eleştirmektedir. Sözün, insandan önce yaratılmış ve insanın dünyaya indirilmesiyle ona semavî bir ihsan olarak bahşedilmiş olduğu fikrini temele alan bu tez, Renan'ın nezdinde asla kabul edilemez. Başlıca taraftarları arasında De Bonald, De Maistre, De Lamennais ve Gioberti'nin adlarını andığı "dilin vahyedilmişliği" teziyle ilgili Renan şu değerlendirmede bulunur: "...dil, evvelce sadece insanın bir icadı olarak düşünülürken

bizim yüzyılımızda bir ilâhî vahye dönüştü. Maalesef, bir metafor olarak alınan bu "vahiy" ifadesi, sözün mucizevî bir şekilde ortaya çıkışını açıklamak için dar ve lâfzî anlamında anlaşılsaydı daha kat'i olurdu. Zaten gerek müelliflerindeki gerekse taraftarlarındaki hâliyle vahiy tezi, bilimde ciddi bir konuma yerleşme imkânının gözetilmesi itibariyle, çıkardan yeterince arınmış değildi. Bu tez, iman konusu olan bir dogma otoritesi tahsis etmek istenen teolojik ve politik bir sistem yararına savunuluyordu."

Renan dilin, insanın akıllı ruhundan, kendiliğinden ve bir anda fışkırmış olduğuna kanidir. Yani, beşeriyet dili icat etmek üzere uzun devirler boyunca uğraşıp durmamıştır. Dünyada ilk insan grupları ortaya çıkar çıkmaz dil de bir anda tezahür etmiştir. Bu itibarla da ona göre diller dünyada ilk ortaya çıktığı sırada, ifade edilmek istenen şeyleri karmakarışık bir şekilde ve hepsini bir anda dışa vurmuş olsa gerekir. Renan, dillerin gelişiminde katettiği güzergâhı, genel olarak insan müdrikesinin geçirdiğine inandığı dönüşümün evreleriyle açıklar. Şöyle ki, Renan insan aklının tarihte üç hâlden geçtiğini savunur: 1. Senkretizm hâli: olguların, olayların genel ve muğlâk bir şekilde kavrandığı dönem; 2. Analitik hâl: kısımların ayrı ayrı kavrandığı dönem; 3. Sentez hâli: kısımlardan sağlanan bilgiyle bütünün yeniden idrak edildiği dönem (Renan, *Avenir de la science*, XVI). Mevcut incelemesinde dillerin gelişimini açıklarken de Renan kendisine bu üç hâl yasasını kılavuz alacaktır: Dillerin ilk ortaya çıktığı çağlardaki senkretizm hâli, tarih sürecinde kaybolmuş, diller günümüzde de süren analitik hâlini almıştır. Renan işbu eserinin son sayfasında, topyekûn insan aklı gibi, onun ürünlerinden başlıcası olan dilin de gelecekte sentetik bir

hâle dönüşeceğini muştulamaktadır. Renan böylece, tarih ve insan bilinci hakkındaki genel düşünce sistematiğini, dilin tekâmülüne de uygulamıştır.

Çevirime gelince... Dil hakkında kaleme alınmış bir eseri çevirmek, şüphesiz ki insanın omuzlarına çifte sorumluluk yüklüyor. Renan'ın bu eserini büyük bir şevkle ve azamî özenle çevirdim. Yine de şunu biliyorum: Hayatta, herhangi bir ürünle olduğu gibi, "kaynak" metinden "erek" metne sabırla damıtılmış bir çeviriyle de herkesi memnun etmek mümkün değil. Ama çevirimde, kullandığım kimi kelimelere "eski" deyip ön yargıyla yaklaşmayacak okurların, Renan'ın söylediklerini önce "doğru" sonra da "anlaşılır" bir dille yansıtma gayretimi yabana atmayacağını düşünüyorum...

Projemi Bilge Kültür Sanat Yayıncılığa sunduğumda, hiç tereddüt etmeden yayınını üstleneceklerini belirten zarif yaklaşımlarıyla, ülkemiz koşullarında rekor sayılabilecek bir sürede tercümeyi bitirmemde payı olan muhterem Adnan Mecid Yüksel'e gönülden teşekkürlerimle...

Atakan Altınörs
Ortaköy, 2011

RENAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

Ernest Renan 28 Şubat 1823'te, Fransa'nın kuzeybatısındaki bir balıkçı kasabası olan Tréguier'de dünyaya gelir. Ticarî gemilerde kaptanlık yapan babası Bröton, annesi ise Gaskon kökenliydi. Renan, babasını bir deniz kazasında beş yaşındayken kaybeder ve annesiyle ablası Henriette tarafından yetiştirilir. Renan özellikle ablasının, kendisi üzerindeki emeğini, hayatı boyunca üstünden eksik etmediği desteğini her fırsatta yâd edecektir. Renan ilköğrenimini Tréguier'deki kilise okulunda tamamlar. Gerek annesi gerekse ilkokul öğretmenleri Renan'a, din adamı yetiştiren bir okula devam etmesi telkininde bulunur. O da para kazanmanın peşinde koşmayacağı ve okumaya bol bol zaman ayırabileceği bir hayat tarzı sunacak bu tür bir eğitime gönüllüdür. Böylece, on beş yaşında, Saint-Nicolas du Chardonnet'deki papaz okuluna kaydolur.

Fakat, Tréguier'deki rahiplerin naif ve yalın imanından sonra yeni okulunda karşılaştığı bambaşka atmosfer, onu yavaş yavaş Katolik inancından soğutur. Bunun üzerine Renan 1842 yılında, Issy'ye felsefe öğrenimi görmeye gider. Orada Alman filozofların, bilhassa da Hegel ve Herder'in düşünceleriyle tanışır ve bu süreç onu dogmadan uzaklaştırarak kâinatı içsel bir ilkenin bilinçsiz ve kendiliğinden açılıp

gelişmesi olarak tasavvur etmeye götürür. 1843 ilâ 1844 yılları arasında Saint-Sulpice'te Sâmi dilleri filolojisi alanında öğrenim görür. O sırada, tarihî ve felsefî gerekçelerle İncil'in vahye dayalı bir kitap olamayacağına kanaat getirerek din adamı olma projesini tamamen bir kenara bırakır.

Renan 1845 yılında vekil öğretmen olarak Paris'te çeşitli okullarda çalışmaya başlar. Bir yandan da asaleten atanabilmesi için vermesi gereken sınavlara hazırlanır. Nihayet 1848'de felsefe alanındaki "agregasyon" sınavını başarıyla verir. Bunu takip eden dört yıl boyunca "İbn Rüşd ve takipçileri" (Averroës et l'averroïsme) konulu doktora tezini hazırlamaya koyulur. O yıllarda devlet görevlisi olarak sekiz ay boyunca İtalya'da bulunur. 1850 yılında da altı yıl sürdüreceği Bibliothèque Nationale'deki vazifesine atanır. 1852'de tamamladığı tezini savunarak doktorasını bitirir. 1856 yılında, kızlık soyadıyla Matmazel Scheffer ile dünya evine girer.

Renan 1860 yılında arkeolojik bir çalışmaya katılmak üzere Fenike'ye görevli gider. İki yıl kalacağı Fenike'de *İsa'nın Hayatı* başlıklı eserini tamamlar. Ama ne yazık ki yanında götürdüğü ablası Henriette de bu sırada hummadan vefat eder*. Paris'e dönüşünün ardından, 1862'de Collège de France'ta İbranice profesörlüğüne atanır. *İsa'nın Hayatı* başlıklı eserinin yayınlanmasıyla dindar çevrelerin eleştiri okları üzerine çevrilir. Zira söz konusu eserinde İsa'nın sahip olduğu beşerî vasıfları övmekle beraber herhangi bir ilâhî vasfı olmadığını savunduğundan bilhassa Katolikler deyim yerindeyse ona karşı bir linç kampanyası başlatmıştır. Bu olaylar üzerine Renan profesörlük görevinde ancak bir yıl kalabilir.

* Renan da hummaya yakalanmış, ama hastalığı salimen atlatabilmiştir. (çev.)

Azledilmesiyle birlikte kendisine yeniden teklif edilen Bibliothèque Nationale'deki görevine dönmeyi reddeder.

1870'te hükûmetin devrilmesiyle Renan Collège de France'taki kürsüsüne yeniden atanır. 1869 yılında milletvekilliğine aday olur, ama kazanamaz. 1876'da Académie Française'e üye seçilir. 1883'te ise, dokuz yıl sonraki vefatına kadar sürdüreceği yeni görevine, Collège de France'ın rektörlüğüne atanır.

Buradan itibaren sözü, merhum Ziya İshan üstada bırakmak ve Türkçeye çevirdiği *Bilimin Geleceği* başlıklı eserin önsözünde yer verdiği Renan hakkındaki şu değerlendirmeleriyle bitirmek istiyoruz:

"Renan filozof olarak orijinal bir sistem yaratmış değildir. Fakat insanoğlunun merakını tahrik eden bütün içtimaî konuları sırası geldikçe keskin bir zekâ ve derin bir görüşle ele alır. Nitekim eserlerinin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş vaziyette, yüksek bir dünya görüşü bulunur. Renan'a göre kâinat sürekli bir cehit hâlindedir; bu cehit onu "yokluk"tan madde ve hayat hâlindeki "varlık"a geçirmiş olduğu gibi, insan zekâsı vasıtasıyla da tam "şuur" hâline getirecektir. Diğer taraftan kâinat insan vasıtasıyla "idrak"e ulaştığı gibi yine onun aracılığıyla manevî tekâmülü idrak edecektir. Buna göre ilk hilkat sadece bir taslaktan ibaret kalmıştır, asıl hilkat idealin gerçekleşmesi ile kabil olacaktır. Renan'ın "Tanrı yok, fakat belki günün birinde var olacak" demesinin hikmeti budur. Mademki Tanrı "tam idrak" ve "tam fazilet" olarak tarif ediliyor, o ancak, insanlığın kâinat kanunlarını hakkıyla tanıdığı ve cemiyeti ahlâk kurallarına göre düzenlediği zaman var olacaktır.

Renan, dine bağlı olmaması ve bilimin geleceğine olan imanı ile, mensup olduğu pozitivist neslin ruh hâllerini pek iyi temsil eder. Fakat o, pozitivizme, birer vakıa olan ve ezelî

endişeyi ve ruhların tabiî temayülünü ifade eden "esrar" duygusu ile ideal ihtiyacını ilâve etmiştir. İşte bundan dolayıdır ki dine karşı müsamahasızlık ve saygısız istihzadan ibaret olan "Voltaire esprisi"ne karşılık olarak, samimî imanın her şeklini hoş görmesinden başka, yüzyıllar boyunca insanların kalbine ilâhî bir teselli vermiş olan ve en basit insanlara bile sonsuzun ufuklarını açan dine karşı bir nevi hürmetkâr sevgi besleyen "Renan esprisi" gösterilir" (Renan, 1965, cilt: I).

Kronolojik Sırayla Eserleri

1845: *Histoire générale et systèmes comparés des langues sémitiques* [Sâmi dillerinin genel tarihi ve mukayeseli sistemi]

1849: *Éclaircissements tirés des langues sémitiques sur quelques points de la prononciation grecque* [Yunancamn telâffuzundaki bazı hususları Sâmi dillerinden faydalanarak aydınlatma çalışmaları]

1852: *De philosophia peripatetica apus Syros* [Syros'un Aristoteles'çi felsefesi üzerine]

1857: *Études d'histoire religieuse* [Din tarihi araştırmaları]

1858: *De l'origine du langage* [Dilin kökeni üzerine]

1859: *Essais de morale et de critique. Nouvelles considérations sur le caractère général des peuples sémitiques* [Ahlâk ve eleştiri üzerine denemeler: Sâmi halklarının genel karakteri üzerine yeni mülâhazalar]

1860: *Le cantique des cantiques* [Neşideler neşidesi]

1862: *La chaire d'hébreu au Collège de France. De la part des peuples sémitiques dans l'histoire de la civilisation* [Collège de France'ta İbranice kürsüsü: Uygarlık tarihinde Sâmi halklarının rolü]

1863: *Vie de Jésus* [İsa'nın hayatı]

1865-1874: *Mission de Phénicie* [Phénicie'nin misyonu]

1866: *Les Apôtres* [Havariler]

1867: *Nouvelles observations d'épigraphie hébraïque. Saint Paul et sa mission. Les inscriptions hébraïques des synagogues de Cafa-Beriem en Galilée* [İbranice epigrafisi üzerine yeni gözlemler]

1868: *Rapport sur les progrès de la littérature orientale. Questions contemporaines* [Şark edebiyatının gelişimi üzerine]

1869: *La part de la famille et de l'État dans l'éducation* [Eğitimde ailenin ve devletin rolü]

1870: *La monarchie constitutionnelle en France* [Fransa'da anayasal monarşi]

1871: *La réforme intellectuelle et morale* [Zihniyet ve ahlâk reformu]

1873: *L'Antéchrist. Pierre de Blois, légiste* [Deccal: Hukukçu Pierre de Blois]

1876: *Dialogues et fragments philosophiques* [Felsefî diyaloglar ve fragmanlar]

1877: *Les évangiles et la seconde génération chrétienne* [İnciller ve ikinci Hristiyan nesil]

1878: *Mélanges d'histoire et de voyages* [Tarih ve seyahat anekdotları]

1879: *L'église chrétienne* [Hristiyan kilisesi]

1880: *Conférences sur le christianisme. Conférences d'Angleterre: Rome et le christianisme* [Hristiyanlık üzerine konferanslar]

1881: *Marc-Aurèle et la fin du monde antique. L'Ecclésiaste* [Marcus Aurelius ve Antik dünyanın sonu]

1882: *Averroës et l'averroïsme* [İbn Rüşd ve takipçileri]

1883: *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* [Çocukluk ve gençlik anıları]

1884: *Nouvelles études d'histoire religieuse* [Din tarihi üzerine yeni araştırmalar]

1887: *Discours et conférences* [Konuşmalar ve konferanslar]

1887-1894: *Histoire du peuple d'Israël* (3 cilt) [İsrail halkının tarihi]

1888: *Drames philosophiques (Caliban, l'Eau de Jouvence, le Prêtre de Némi, Dialogues des morts, l'Abbesse de Jouarre, le Jour de l'an)* [Felsefî dramalar]

1890: *L'avenir de la science* [Bilimin geleceği]

1892: *Feuilles détachées* [Evrak-ı metruke]

DİLİN KÖKENİ ÜZERİNE

ÇEVİRMENİN NOTU

Metinde özellikle terimlerin geçtiği yerlerde, köşeli parantez içinde Fransızca orijinalini de verdim; bunu bazen spesifik bir terim söz konusu olmadığı hâllerde de yaptım. Yazarın kastını, birkaç kelime ilâvesiyle anlaşılır kılmak gereken bazı cümlelerde de o kelimeleri yine köşeli parantez içinde ve "-çev." ibaresiyle verdim. Bazen de "akıllı ruh/tin" örneğindeki gibi, terimin dilimizdeki iki karşılığını birden yazarak tercihi okura bıraktım. Yazarın dipnotlarını eserin orijinalindeki gibi her sayfada 1'den başlayarak sayfa altına yazdım. Kendi açıklamalarımı ise asteriks * işaretiyle dipnot düştüm ve (çev.) ibaresiyle belirttim. Metinde peş peşe cümlelerde aynı anda geçen "linguistique" ile "la science du langage" (dilin bilimi) ifadelerini birbirinden ayırabilmek için yer yer "linguistik" şeklinde yazdım. "Bakınız" yerine "bkz.", "karşılaştırma" yerine "krş." ve "aynı eser" için "ibid." kısaltmalarını kullandım. Hızlı tarama yapmayı kolaylaştırmak üzere hazırladığım ayrıntılı bir dizini de kitabın sonuna ekledim. Artık sözü Renan'a bırakma zamanıdır...

ÖNSÖZ

Şimdi tekrar basılan denemem, ilk defa 1848'de çıkmıştı. Bu denemeyi kaleme alırken dilleri karşılaştıran bilimin çağımızda vardığı sonuçları, alışılagelmiş şekilde soyut mülâhazalarla çözülmeye çalışılan problemlerden birine uygulamayı düşünüyordum. Denememde problemi ortaya koyma biçimimin yer yer filologların tarzından ziyade filozoflarınkini çağrıştırması, denememi biraz skolâstik, psikolojinin geçmişteki verileriyle dilbilimin yeni keşiflerini bir araya getirmesi ise muhtemelen tutarsız kılar. İki yöntemin arasını bulmak isteyen ve karşısında iki okur grubunun da kendi alışkanlıklarının sarsıldığını hissettiği bu tür yazıların sakıncalarına rağmen denemem beni, bazı değişikliklerle ve epeyce ilâvelerle bu yeni baskısını yaptırmaya cesaretlendiren bir hoşgörüyle karşılandı.

Denemenin başlığı, bilimi pozitif yanıyla alma alışkanlığına sahip ve kadim felsefeden intikal eden problemleri yeni bir temelde çözmeye çalışan incelemeleri daima tereddütle karşılayan kimselerin, belki itirazlarına yol açacaktır. Bu bakımdan, karşılaştırmalı filolojinin kurucularından olan bir otoritenin arkasına sığınmakla pek müsterihim: Mösyö Jacob Grimm. Denemem ile aynı konuda olan ve aynı

başlığı taşıyan 1852 yılında yayımlanmış bir bildirisinde[1] meşhur dilbilimci, böyle bir problemin bilimsel yaklaşımla çözülmesinin mümkün olduğunu ortaya koymaya özen gösterdi. Grimm aynı zamanda, eğer dil, insana, yaratılmasından önce ve onun gıyabında meydana getirilmiş semavî bir ihsan olarak verilmişse bilimin, dilin kökenini araştırmaya ne hakkının ne de uygun vasıtasının olacağını da dikkate alır; fakat, eğer dil insan tabiatının eseriyse, düzenli bir ilerleme ve gelişim gösteriyorsa meşru tümevarımlarla dilin beşiğine kadar gitmek mümkündür. İzledikleri yolu fiilen var olan türleri tasvir etmekle sınırlandıran ve türlerin kökenleri konusunu işlemeyen botanikçiler ve zoologlar örneğine belki karşı çıkılacaktır. Bilime yabancı kalan "türlerin oluşumu problemi"* incelenecekse –şahsen, doğal tarihin karşısına dikilmiş görünen yasağın, yöntemlerindeki çekingenlikten, düzenli deney noksanlığından ve doğa bilimcilerin çoğunda felsefî ruhun pek az bulunmasından kaynaklandığını düşünüyorum– en azından şu temel ilkeyi koruyalım: Canlı türlerinin kökeni sorusuyla, dilin kökeni sorusunun ayrılmaz bir ikili olması hiç de gerekli değildir. Canlı türleri düzenli gözleme konu edildiği dönemden itibaren, bitki ve hayvan türlerinin neredeyse tarihi yoktur. Skolâstiğin terimleriyle söylersek türlerin *fieri*'si değil, *esse*'si incelenir**. Dil içinse durum aynı değildir: Dil, özü itibariyle değişmeyen tür ile değil, kendisini biteviye yenileyen birey ile kıyaslanmalıdır.

1 *Ueber den Ursprung der Sprache*, Berlin, Dümmler, 1852, s. 10 ve devamı; s. 54-55.

* Bilime neyin yabancı kaldığını belirtebilmek amacıyla tırnak içine aldım. (çev.)

** (Lat.) oluş ve öz. (çev.)

Bireyin gelişim yasası, büyük bölümü bilinmezliklerle dolu, lâkin denklemini kurmaya ve merkezini keşfetmeye imkân tanıyacak belirginlikte bir yay çizer.

Eksiklerini bildiğim bir denemeyi kamuoyuna yeniden takdim etme cesaretini nereden aldığıma gelince cevabım şu olacaktır: Deneme'deki görüşlerimle adını az evvel andığım âlim filoloğun görüşleri arasındaki bağdaşmadan. Mösyö Grimm'in bildirisini okuduğumda temel hususların hepsinde benim denemem ile örtüştüğünü gördüm. Yazarın bildirisinin ana ekseni –her ne kadar Mösyö Grimm kadar olmasa da– bendenizin de uzun zamandan beri karşı çıktığım (çünkü bu tezin, dayandığı ilke icabı bilimin sahasının dışında kaldığına inanıyorum) şu tezin reddiyesidir: dilin vahyedilmiş olduğu tezi. Söz konusu teze, hiç bu kadar şiddetli ve iyi temellendirilmiş bir şekilde karşı çıkılmadı[2]. Hatta itiraf edeyim ki Mösyö Grimm bana, teolojik hipoteze karşı tepkisinde biraz fazla ileri gitmiş gibi geliyor. Muhakkak ki dilin vahyedilmişliğini, örneğin Mösyö Bonald'ın anladığı ölçüde kabul etmek mümkün değildir; fakat Mösyö Grimm dili insanın eseri olarak takdim etmede öylesine sert ifadeler kullanır ki[3], kendisini, dilin serbestçe ve enine boyuna düşünerek icat edilmiş olduğu fikrinin taraftarları arasına katmaya teşebbüs edilebilir. Grimm dilde sadece, fıtrî [*inné*] olan ve insana empoze edilmiş hiçbir şey görmek istememekle kalmaz, üstelik dilde tecrübeden ve zamanın akışından kaynaklanan yapay bir gelişim de keşfeder. Dilin, malzemesinin *birkaç yüz kelime kökü* ile sınırlandırılacağı tek

2 Bilhassa s. 12 ve devamı; s. 23 ve devamı.

3 "Eine menschliches, in unsrer Geschihte und Freiheit beruhendes, nicht ploetzlich sondern stufenweise zu Stande gebrachtes Werk" (s. 12).

heceli ve çekimli olmayan bir hâline yürekten inanır[4]. Dilin çekimliliği, Grimm'e, tarih içinde ikinci evrede meydana gelmiş görünür; ona göre çekimler tümüyle, kelime köklerinin sonuna eklenmiş olan ve artık sadece benzerliklerin basit emarelerine dönüşmek üzere ilk anlamlarını kaybetmiş olan, duyu idealarını ifade eden kelimelerdir[5]. Grimm dilin gelişiminde üç çağı şöyle sıralar:

–Çincenin bize temel çizgilerini gösterdiği, dilin basitlik ve fukaralık çağı.

–Sanskritçede, Yunancada ve Lâtincede olduğu gibi, ideaların bağıntılarının kelime kökünün arkasına asalaksı kelimelerin getirilmesi vasıtasıyla ve yalnızca kök ile birleştirilerek ifade edildiği, sentezlenen çekimlerin dili olan ikinci çağ.

–Halkın öyle pek de arifane bir gramer bulacak maharette olmadığı, çekimli kelimeyi parça parça ettiği ve ifadenin parçalarını tersinden dizmeyi tercih ettiği üçüncü çağ.

İkinci çağda bağıntıları ifade etmeye yarayan bomboş kelime, kelime kökünün ardına dizilerek çekimi meydana getirdi; üçüncü çağda ise çekim eki düşer ve takı [*particule*], anlamında dönüşümler meydana getirdiği terimin önünde ayrı bir kelime olarak yer alır: Böylece Romen dilleri ve genel olarak analitik diller doğar.

Mösyö Grimm ile, karakterize etmeyi denediği ikinci ve üçüncü dönem konusunda ziyadesiyle mutabıkım: Sentezden analize doğru uzun zamandır gözlemlenen ilerleyiş, benim denememin de istifade ettiği temel ilkelerden biridir. Kelimelerin bir nevi, çimento koymadan yan yana getirilmiş olacağı tek heceli ilk döneme gelince bunu kabul etmek

4 s. 37 ve devamı.
5 s. 38-39 ve s. 45.

benim için mümkün değildir. Bütün linguistler gibi Mösyö Grimm de dillerin tarihinde ileriye doğru gidildikçe dillerin sentez gücünün, zenginliğinin ve karmaşıklığının arttığını gayet iyi bilir; fakat Grimm tümevarımda sonuna kadar gitmeyi reddeder. Dillerin bu ilerlemesinden, şayet bilebilseydik ilk dilin aşırı zenginleşmiş hâli olacağı sonucunu çıkarmak yerine, Grimm duraksar ve dilin sentez yapan evresinden önce, hiçbir pozitif olgunun gerçekliğini kanıtlamadığı bir "çocukluk" evresini varsayar. İnsanın akıllı ruhunda/tininde [*esprit*] bu sert dönüşler yoktur; zihnin yasaları devamlılık arz eden bir tarzda uygulanır. Dillerin analize doğru ilerlemesi, zihnin gitgide daha açık refleksiyonlara doğru ilerlemesine tekabül eder; insan zihninin ve dilin bu ortak eğilimi, daha ilk günden beri mevcuttu. O hâlde sentezin en yüksek derecesinin, dünyanın ilk gününde tarihlenmesi gerekir. Mösyö Bopp ve Mösyö Grimm gibi, çekimlerin çoğunun (hepsi, demek biraz cüretkârca olur) kökenini, kelimelerin sonuna bağlanmış olan takılara borçlu olduğunu kabul ediyorum[6]; fakat bundan, belirli bir çağda bu bitişmenin yine de vuku bulmadığı sonucunu çıkarmaya yetkili değiliz. Takıları kelime köklerinden ayırma işlemi, salt mantıksal bir analizdir. Çocukların dilinde olduğu gibi ilk insanların dilinde de düşüncenin ifade edilmesinin, bir bütün olarak ve zengin bir karmaşıklık formu içinde gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Linguistleri Çincenin elemanter tek heceliliğini bütün dillerin ilk hâli olarak görmeye çoğu kez sevk eden şey, yalınlığı bir çocukluk evresinin emaresi veya hiç değilse en eski devrin karakteri sayma eğilimimizdir. Fakat bu, filolojinin sakınması gereken bir yanılgıdır. Çince, baştan aşağıya

6 Bu konuda Mösyö Benfey'in, *Allgemeine Monatsschrift*'in 1854 Ocak ve Ekim sayılarında yayınlanmış çok güzel bir makalesi bulunmaktadır.

tek heceli yapısıyla çok gelişmiş bir medeniyetin hizmetindedir. Diğer yandan, bilimin beklenmedik keşiflerine önayak olmaya başlayan, Amerikan yerlilerinin, Orta ve Güney Afrika halklarının konuştuğu diller, hakikaten şaşırtıcı bir gramatikal zenginlik gösterir[7]. Mösyö Grimm'in hipotezine göre, saydığımız bu halklarda, belirli bir çağda, refleksiyon aşamasına geçmek üzere onları çocukluktan çıkaran güçlü bir çabanın hasıl olduğunu farz etmek gerekecektir. Çinlilerinkinden çok daha ileri düzeyde olan Hotantoların gramatikal sistemine bakınca entelektüel gelişme yolunda Hotantoların Çinlilerden daha fazla mesafe katetmiş ve ilk hallerinden uzaklaşmış olduklarını kabul etmek gerekecektir. Bu, savunulması imkânsız bir çıkarımdır. Yabanî ırklar, medenî halkların asaletinin nişanesi olan verimli devrimlerin her zaman dışında kalmıştır; şayet onlar da tek bir kez bile kararlı bir çaba içine girmiş olsaydı şu anda bütün organizasyonlar ve ilerlemeler bakımından böyle kökten bir şekilde kudretsiz kalmazlardı.

Her dil ailesinin, mutlak ve ortak bir yasanın izini değil, kendi iç yapısının ve dehasının icaplarının izini taşıyan bir ilerleyişi vardır. Kökeni tek heceli olan dillerin, yani Uzakdoğu dillerinin doğum izleri asla kaybolmamıştır. Bu dillerden Tibetçe, Barmanca ve Ganj'ın öte yakasındaki yarımadada konuşulan birtakım diller gibi bazıları, gramatikal çok heceliliğe doğru gerçek bir gelişme kaydetmiştir; ama bir uçurum, bu dilleri yine de hakikî gramatikal dillerden ayırmaktadır. Hint-Avrupa dilleri ya da Sâmi dilleri de benzer bir güzergâhtan günün birinde geçmiş olsaydı gramere vardığından bahsedegeldiğimiz bölge dilleri [*idiomes*] kadar iyi bilinmezdi ve

7 Krş: Pott, *Ungleichheit menschlicher Rassen* (1856), s. 86 ve devamı.

özellikle de henüz ilk çağlarda eriştiklerini gördüğümüz gramatikal esneklik düzeyine asla varamazdı. Mösyö Grimm, genel olarak bakıldığında *Deneme*'sini yalnızca –üzerilerine bir teori geliştirilmesi istikametinde çok büyük katkılarda bulunduğu– Hint-Avrupa dillerini göz önünde bulundurarak kaleme almış gibi görünmektedir. Mösyö Grimm mukayese çemberini biraz daha geniş tutmuş olsaydı sanırım bu denli sistematik ve mutlak görüşler öne sürmüş olmazdı.

O hâlde ben, son on yılı kapsayan yeni çalışmaların ardından, dili bir anda oluşmuş gibi ve her ırkın dehasından aynı anda fışkırmış gibi görmekte ısrar ediyorum. Böyle bir formülleştirmenin yanlış anlaşılmaması için sınırlarını çizmek şarttır ve birazdan buna teşebbüs edeceğim; ama bu formülleştirme, ilkece bana doğru görünüyor. Bütün imkânlarıyla mevcut hâline, evriminde yavaş yavaş erişmiş olsa bile, dil daha ilk gününde eksiksizce kurulmuştur. Tıpkı tomurcukta çiçeğin bütün aslî kısımlarıyla tastamam var olmasındaki gibi; her ne kadar kısımları henüz tamamen açılıp serpilmiş olmasa da.

Bir olgu, sunduğum bu görüşle çelişir görünüyor ve beni bazı açıklamalara girişmeye mecbur ediyor. Bazen, fizyolojik açıdan aralarında hiçbir dikkat çekici farklılık bulunmamakla birlikte bütünüyle benzerlikten uzak diller konuşan geniş insan familyaları görürüz. Bu itibarla, şayet dillerin incelenmesi bir yandan İbranicenin, Asuricenin ve Arapçanın, diğer yandansa Sanskritçenin, Yunancanın ve Cermen dillerinin iki apayrı küme oluşturduğunu ispatlamasaydı[8] antropoloji Hint-Avrupa halkları ve Sâmi halkları ayrımına asla

8 Benim *Histoire générale des langues sémitiques* adlı kitabıma bkz. cilt: I, bölüm: V, II. başlık.

varamayacaktı. Bu tür bir fenomeni açıklamada en doğal görünen hipotez, aynı kundaktan çıkmış tek bir ırkın, belirli bir dile sahip olmadan önce iki dala bölünmüş olduğunu varsaymaktır. Bu hipotezi teyit eder görünen şey, bahsettiğimiz iki dil sisteminin –her ne kadar apayrı olsalar da– âdeta bir arada büyümüş ve dört beş yaşlarına doğru birbirinden koparılmış ikizler gibi bir benzerlik sergilemeyi de hâlâ kısmen sürdürmeleridir[9]. Dil böylece, beşeriyetin mevcudiyetinde ikinci bir moment olarak tezahür eder ve Aryalılar ile Sâmilerin düzenli bir dilleri yokken ya da olsa olsa en çok, sonraları Hint-Avrupa dil sistemi ve Sâmi dil sistemi hâline bölünecek son derece iptidâi bir dil nüvesi ile, beraberce yaşamış olduğu bir dönemi kabul etmeye ister istemez gidilir.

Bu kesinlikle, dikkatle hesaba katılması gereken bir tümevarımdır. İnsanoğlunun dünya üzerindeki ilk günlerinden

9 Mösyö Littré şu yakınlarda bu tür bir hipotezin meşruluğu hakkındaki kuşkularını beyan etti (*Revue des deux Mondes*, 1 Temmuz 1858). Dedi ki: "Dil şu iki unsurun sonucudur: insanın akıllı ruhunun yeterlikleri ve tabiatın sunduğu görsellik. Bundan da şu sonuç çıkar: Mademki izlenimleri algılayan yeterlik ile yeterlikleri işin içine dâhil eden izlenimler aynıdır, aynı ırktan ve aynı yörede yaşayan iki insan grubu, karakteri bakımından birbirine benzemeyen dillere sahip olamaz." Bu muhakemeyi benimseyemeyeceğim. Bir nehrin iki yakasında yaşayan ve birbiriyle irtibat kurmadan dili yaratan iki kardeş, onu çok farklı yaratacaktır. Dilde, Mösyö Littré'nin çok güzel dikkat çektiği iki unsurdan bağımsız olarak bir yandan olağanüstü çeşitlilikler yaratmaya yeten hür irade ve davranış serbestliği vardır. Dilde "zorunluluk" sadece aslî yasaları bakımından söz konusudur; dilde her şeyin sebebi vardı, ama bu sebep de asla istisnaî değildi. İlk Arya dilinin, erkek kardeşi *bhratr* veya *fratr* diye, Sâmi dilininse *ah* diye adlandırmasında bir saik vardı. Bu farklılığın ya akıllı ruhun farklı yeterliklerinden ya da dış dünyanın sunduğu görsellikten kaynaklandığı söylenebilir mi? Koşullar aynı kalırken her obje bir sürü adlandırmaya elverişlidir: Onlardan birinin tercih edilmesi, kavranması imkânsız nedenlere bağlıdır.

bahsedildiğini duyduğumuzda, onunla kastedilen şeyi asla kelime manâsıyla almamak gerekir: *İlk günler* ifadesi sadece bir metafordan ibarettir ve bize esrarengiz gelen bilincin ortaya çıkışının –ama şu kadar ama bu kadar– uzun sürdüğü bir dönemi belirtir. İlk fenomenleri açıklamak için kullanılan genel formüller, o fenomenlerin her biri ayrı ayrı göz önünde tutulup da onlarda âdeta rastlantısal olarak bulunan şeyler üzerinde illüzyon yaratmamalıdır. Yani ilk fenomenlerle ilgili açıklamalardaki genel formüller, [özel olmayan –çev.] herhangi bir günden, herhangi bir vakitten bahseder: Aynı dağın karşılıklı iki tepesinde yaşayan iki kardeş kabile, iki ırka kök teşkil etmiş ve iki değişik gramerin yaratılması yoluyla gelecekteki iki soya bireysel özelliklerini empoze etmiş olabilir. Bana itiraza yer bırakmıyor gibi görünen tek şey, dilin icadının katiyen uzun bir deneme yanılma sürecinin ürünü olmadığıdır; bilakis, her ırka kendi konuşma şeklinin genel kalıbını biçecek ve yine her ırkın düşünce biçimi için başlangıçta kurulup ebediyen sürecek olan büyük mutabakatı tesis edecek "ilk sezgi"nin ürünüdür.

Teemmülden/refleksiyondan tamamen yoksun oluşun ve kendiliğindenliğin, dilin ilk dışlaşmasının iki ana çizgisi olarak, yukarıdakine benzer bir ihtiyatla ele alınması gerektiğine inanıyorum. "Kendiliğindenlik" kelimesinin tastamam hakikatini korumak için zorunlu olan açıklama, sadece dile has değildir; beşeriyetin ilk eserleri söz konusu edildiği her defasında o açıklamayı hatırlamak gerekir. "Kritik" metodu sayesinde asrımızda kaydedilmiş en büyük ilerlemelerden biri, yüksek Antikçağ'ın büyük yaratımlarının "kişisiz" karakterinin sezinlenmesidir. Artık Homeros'tan, kendi adıyla anılan iki destansı şiiri derleyen bir yazar olarak

bahsetmiyoruz; veya Lycurgus'tan da Sparta'nın kanunlarını yapan kişi olarak bahsetmiyoruz. İlyada ve Odysseia bizim için artık Yunan dehasının halis ifadesidir. Keza Lycurgus'un kanunları da müthiş bir kalıcılığı olan, Dorların en eski kurumudur. İşte bu, evvelden revaçta olan tarih ekolünün düşüncelerinde yapılmış hatırı sayılır bir düzeltmedir. Ama diğer yandansa bu tür konularda kullanılması âdet olmuş biraz müphem formülleri kelime manâsıyla almaya devam etmek gerekir. Kendiliğinden eser, kalabalıkların eseridir, çünkü onda herkesin hisleri ifade edilir; ama bu hislere bir birey tercüman olur. Örneğimize dönersek, Lycurgus veya Homeros gibi... Lâkin Lycurgus'un yaptığı sadece, kendi milletinin kadim kanunlarını daha kesin bir sistem hâline getirmek; Homeros'un ise Antik Helen Musaları'nın [*muses*] verdiği esinleri bir yapıda toplamaktır. Ne Lycurgus'ta ne Homeros'ta, Virgilius'taki gibi veya felsefî çağların kanun koyucularındaki gibi bireysel bir icat yoktur. Esasen anonim olan popüler şiirlerin de her zaman bir müellifi olur; sadece, bu müellif esere bireysel bir iz koymadığından onun herkesin eseri olduğu haklı olarak söylenegelir. İlk şiirin müellifi de aynı şekilde tâli bir husustur, çünkü "kendiliğinden" diye nitelediğimiz çağların şairleri kendilerini eserlerine sokmaz ve türkülerin güzelliği de onları ilk yakandan bağımsızdır. Böylece, müelliflerinin mahlâsları içinde geçtiğinde bile böyle ürünlerin artık "anonim" olduğu söylenebilir. Rig-Veda ilâhilerinin ait olduğu müellifleri veya en azından aileleri biliyoruz, ama buna rağmen o ilâhiler var olan en kişisiz yaratımlar arasında sayılabilir.

Yukarıdakiler dil için de söylenebilir. Aryalıların ve Sâmilerin yüksek Antikçağ'ının bilgisini edindikçe beşeriyetin ilk

hâllerinin zevahirdeki tek tipliliğinde [*uniformité*], kanunların, âdetlerin, sivil ve dinî hayatın kurumlarınm, mukaddes şiirlerin, bütün bunların müellifi gibi düşünülebilecek isimsiz bilge figürlerinin, mürşit ve peygamber figürlerinin yavaş yavaş belirdiği görülecektir. Dillerinin arkasında da aynı şekilde, bir ilk bilge, kendi ırkının dehasının bir yorumcusu olarak *Richi* görünecektir; bazı loncaların, kimi imtiyazlı ailelerin etkisi teşhis edilecektir; neredeyse dünyanın kuruluşuna kadar geriye giden okul bulunacaktır. Herkesin eseri gibi görünen şey, aslında herkesin akıllı ruhunun/tininin onda kişiselleştiği az sayıdaki kişinin eseridir. Şurası muhakkaktır ki çevrelerindekiler üzerinde belirli bir otoriteye sahip ve en iyi olduğuna inandıkları şeyi başkalarına empoze etmede yetenekli seçkin bir zümrenin etkinliği olmadan dilin organizasyonu da kavranmaz. Bilgelerin aristokrasisi, doğmakta olan insanlığın kanunu idi; medeniyeti kabartan mayа, evvelâ gökten zembille inmiş gibi görünen sayıca az kafada hazırlanmıştır.

Nüve hâli Mösyö Grimm'e ait olan bir gözlem bize, dilin oluşumunda bireylerin fıtratlarına ve yeterliklerine bağlı olarak değişen katkılarının izini gösterir[10]. Bir dil ne kadar eskiyse dişil ve eril çekimler onda o kadar belirgindir; hiçbir şey bunu, bizim için açıklanamaz kalan ve ilk halkları cansız şeyler de dâhil olmak üzere bütün varlıklara bir cinsiyet tahsis etmeye götüren eğilimden daha iyi kanıtlamaz. Çağımızda şekillenmiş bir dil, erkeğin ya da kadının söz konusu olduğu hâller dışında cinsi silecek ve hatta artık onun üzerinde bile durmayacaktır: Bu bakımdan İngilizce en üst basitleştirme seviyesine ulaşmıştır ve Fransızcanın da Lâtincedeki

10 *Ueber den Ursprung der Sprache*, Berlin, Dümmler, 1852, s. 35.

daha önemli mekanizmaları terk ettiği hâlde dişil ve eril özellikleri hâlâ koruması şaşırtıcıdır. Mösyö Grimm bundan, dilin yaratılmasında kadınların, erkeklerinkinden farklı bir faaliyet gerçekleştirmekte kaldığı sonucunu çıkarır. Medeniyetin gitgide erkeklerinkine yaklaştırma eğiliminde olduğu kadınların yaşam tarzı, kökeninde tamamen ayrı idi ve kadınların bir araya gelme şekli, erkeklerin entelektüel ilişki formu altında bir araya gelmelerinden çok farklıydı. Günümüzde birçok dilde, birinci tekil şahısta cinsiyetle ilgili hiçbir iz taşımadığından, bir kadının konuşma tarzı bir erkeğinkinden gramatikal açıdan ancak, kendinden bahsederken kullandığı sıfatların ve ortaçların dişil olmasıyla farklılaşır. Ama kökeninde, bugün bazı Afrika ülkelerinde hâlâ olduğu gibi, farklılık daha keskin olsa gerekir. Erkeğin bir kadına hitap ederken veya kadınlar hakkında konuşurken özel çekimler kullanmak zorunda olduğuna inanması için, kadının kendi kullanımına bazı çekimler getirmekle başlaması gerekir. Keza eğer kadın ilk önce, diğerlerine kıyasla birtakım çekimleri tercihen kullandıysa ve kendisine hitap edenlere de bu çekimleri telkin ettiyse, bu, onun telâffuz alışkanlıklarına ve de kendi bakış açısından edinilen hislere daha uygun olduğundandır. Böylece, Hindu dramalarında, erkekler Sanskritçe konuşur, kadınlarsa Femprakritçe. Şayet *a* ve *i* bütün dillerde dişil karakterdeki ünlüler ise, bu şüphesiz ki *a* ve *i* ünlülerinin dişil telâffuza, *o* ya da *ou* erkeksi seslerinden daha uygun düşmesindendir. Manou'nun III. kitabının V. bölümünün 10. kısmının, kadınlara sadece hoş ve tatlılık ile anlam bağı olan isimler verilmesini tavsiye ettiğini açıklayan bir Hintli yorumcu, kadın isimlerinin özellikle de bol miktarda *a* sesi içerenler arasından seçilmesini salık verir.

Bu da bana, dilin karmaşık işleyişinde, farklı içgüdülerin veya –şöyle demeye cesaret edersem– faklı insan kesimlerinin o içgüdülerden etkilenmesinin nasıl anlaşılabileceğine has bir örnek gibi görünür. Bizzat beşeriyetin birliği gibi dilin birliği de çok çeşitli unsurların bir sonucudur; ve bununla birlikte, sadece bütünlük hâlinde dikkate alarak bu sonucu "bölünmemiş" ve "kendiliğinden" bir eser diye anmak da mümkündür. İnsan dehasının yaratımlarında, ayrıntıların zahmetli ve çetin hazırlığının izleri sonradan, bütüne hayatiyet veren genel ilham tarafından silinip ortadan kalktığı şekilde (bu nedenle yarım yamalak okumayı bilen kimileri, binbir zahmetle kurulmuş ve kaleme alınmış yazılı eserlere bakıp "ne kolay ve bir çırpıda üretilmiş" diye düşünür), dilin ortaya çıkışının bütün kendiliğindenliği kalabalıkla kotarılmış bulanık denemeleri, rötuşları bünyesinden söküp atmaz. Homeros'un şiirleri derlediği âna tanık olabilseydik sanki onda deneme yanılmalar ve karalamalar görmeyecek miydik! Bu durum, Homeros'un şiirlerinin, kendiliğinden şiirselliğin en mükemmel örnekleri olmasına engel midir ki?

Elinizdeki Deneme'nin yayınlandığı günden beri meşgul eden mevzuda kaleme alınmış yazılar hakkında son olarak birkaç şey daha söylememe izin veriniz.

Müthiş bir zekâ ile donatılmış Berlinli genç âlim olan Mösyö Steinthal, şu son birkaç yıldır dilin kökeni meselesiyle çok yakından ilgilendi ve epeyce sonuç çıkardı[11]. Bu yazar,

11 *Der Ursprung der Sprache* (Berlin, 1851). Yazar bu risâlesinde bilhassa Herder'in ve Hamann'ın görüşlerini, üstünlüğünü ortaya koymak üzere Wilhelm von Humboldt'un görüşüyle karşılaştırmayı denedi. Steinthal'in kendi kanaatinin tam bir sunumu ise, *Grammatik, Logik und Psychologie* (Berlin, 1855) başlıklı eserin 226 ilâ 340. sayfaları arasında okunabilir. Yine aynı yazarın *Die Classification der Sprachen dargestellt*

tarihî ve filolojik araştırmalardansa soyut ve salt psikolojik mülâhazalara meyilli görünmektedir: Fark ettiği hususlar, bazen ince detaylarda ve formalizminde kaybolup gider. Yine de mümkün mertebe bizzat yazarın ifadelerini kullanarak onun yaklaşımını yeniden sunmayı deneyeceğim.

Mösyö Steinthal dilin, amaç ve vasıtalardan uzak bir bilinçle, önceden kurulmuş bir plan dâhilinde yaratılmış olmadığı, dilin doğumunun psikolojik hayatın gelişiminin belli bir raddesinde, mecburen ve âdeta körlemesine gerçekleştiği hususunda bizim gibi düşünür[12]. Böylece dilin insan ruhundan dışarıya çıkıp tezahür ettiği an, zekânın tecellisinde bir çağın başlangıcıdır; görülerin (*Anschauungen*) değişerek idealar (*Vorstellungen*) hâlini aldığı bir andır. Şeyler zihne, başlangıçta reel olanın karmaşıklığı içinde görünür; soyutlama, ilk insanların bilmediği bir şeydir. Dil, analiz yapmanın ruhta parladığı ve topyekûn bir görüyü muhtelif unsurlarına teşrih etmeyi denediği sırada tezahür eder. Örneğin, karla kaplı bir ovada dörtnala giden bir atı gören biri, önce ayrışmamış bir imge/imaj oluşturur: Koşu ve at, tek bir şey yapar; kar ve beyazlık da birbirinden ayrılamaz. Fakat dil vasıtasıyla, koşma fiili koşan varlıktan, renk de renkli bir şeyden ayırt edilir. Bu ikili unsurların her biri, tek bir kelimede sabitlenmiş olacaktır ve kelime de böylece ideanın bütünlüğünün bir parçasını belirtecektir. Bununla birlikte, bir başka açıdan bakıldığında kelimenin menzili,

als die der Sprachidee (Berlin, 1850) başlıklı kitabına ve *Wissenschaftliche Beilage der Leipizger*'in 23 ve 27 Kasım 1856 tarihli sayılarında yayınlanmış makalelerine bkz.

12 *Der Ursprung der Sprache*, s. 17 ve devamı.

ideadan daha uzundur: Meselâ *beyaz* kelimesi, yalnızca karda bulunan bir özelliği ifade etmez, beyaz olan her şeyin ortak yönünü ifade eder; o hâlde bu kelimenin anlamı, beyaz karın görüsünden daha belirsiz ve soyuttur. Görü daima, arızî/ilineksel hâldeki bir varlığı ya da şeyi kapsar; kelime ise aksine, bu ilineksel özellikten soyutlanmış bir şeyi, içinde ortaya çıkabildiği durumların hepsine eşit olarak uygun bir tarzda belirtir.

Görülerin idealar hâline dönüşmesi, Mösyö Steinthal'e göre böylece sözün özünü ve tezahürünü oluşturur. Bu dönüşümün ilk insanlarda meydana getirdiği varsayılan idrak artışı, konuşma çağına gelmiş her çocukta vuku bulur; konuşurken bunu biz de hissederiz: konuşmak daima, görüleri idealara dönüştürmektir. Demek ki dil asla, insan zekâsının icat ettiği şeyler gibi tarihte belirli bir anda tezahür etmiş değildir; dil konuşulduğu anda doğar; özü, ebediyen doğup durmaktır. Bugün hâlâ erişkin insanda dili üreten psikolojik yasalar, çocuğun dili öğrendiği sırada egemen olan ve dilin ilk yaratılmasında egemen olmuş yasalardır. İnsanlar arasında en âlimi bile, konuşurken, sözünü üreten mekanizmaların bilincine sahip değildir; ama bu mekanizmalar onda, çocuklarda faaliyet gösteren ve ilk insanlarda etkin olması gereken mekanizmalar gibi, üzerine düşünerek herhangi bir katkıda bulunmaksızın işler.

Eklemli dilin, içinde üretildiği koşullara gelince Mösyö Steinthal bunları kendi kendine şöyle tasavvur eder: Beşeriyetin başlangıcında, ruh ile beden birbirine öyle tâbiydi ki ruhun bütün hareketleri bedende ve esasen de solunum ve ses organlarında yankısını buluyordu. Çocukta ve yabanîlerde

hâlâ gözlemlenen, bedenle ruhun bu sempatisi* primitif insanda derunî [*intime*] ve doğurgandı; her görü [*intuition*] onda bir vurgu ya da ses uyandırıyordu. Dilin yaratılışında daha az aslî olmayan bir rol oynayan diğer bir yasa da ideaların çağrışımı/bir araya bağlanması [*association*] yasasıydı. Bu yasa icabı, bir görüye eşlik eden ses, ruhta, bizzat görü ile bir araya bağlanıyordu (her ne kadar ses ve görü kendilerini bilince birbirinden ayrılamaz şekilde takdim ediyor idiyse de ve hatırlama açısından da bir o kadar birbirinden ayrılamaz idiyse de). Böylece ses, görme duyusundan gelen imaj ile hafızada saklanan imaj arasında bir bağ hâline geldi; başka bir deyişle, ses bir anlam kazandı ve dilin bir unsuru hâline geldi. Aslında, hafızadaki imaj ve görme duyusundan gelen imaj asla bütünüyle aynı [*identique*] değildi: Bir at gördüğümde, evvelce görmüş olduğum atların hiçbiri ona tıpatıp (renk, boyut, vb. açısından) benzemez; "at" kelimesiyle temsil edilen genel idea, sadece bu türe giren bütün hayvanlardaki ortak özellikleri kapsamına alır. Sesin anlamını meydana getiren de işte bu ortak olan özelliklerdir.

Mösyö Steinthal'in görüşü çerçevesinde, dilin tezahüründe ve gelişiminde hâkim olan belli başlı yasalar bunlardır. Seslerin, konuşan ilk insanlar tarafından çıkarıldığı andan, en mükemmel bölge dillerine [*idiomes*] varıncaya kadar dilin katetmiş olduğu bütün parkurda, mantığın kurallarından ziyade psikolojinin yasalarının izi vardır. Tabiatın yasaları gibi psikolojinin yasaları da her ne kadar amaçsızca

* Fransızca "sympathie" kelimesinin kökeni, Eski Yunanca πατος [pathos: teessür/etkilenim] kelimesinin ςυμ [sûm: birlikte] ön ekiyle kullanılmasına uzanır. Dolayısıyla burada, sempati, birlikte etkilenmek, aynı anda müteessir olmak anlamında alınmalıdır. (çev.)

değilse de bilinçsizce işler; mantık ise tersine, teemmül/refleksiyon [:üzerine düşünme] ile takip ve tatbik edilen şartlar ortaya koyar. Fakat diller, bireylerin değil, cemiyetlerin eseri olarak halklara ait bulunduğundan dilleri açıklamak üzere bir "halk ruhu psikolojisi" yaratmak gerekecektir. Mösyö Steinthal dilin bilimiyle bağlantıları bakımından psikoloji ile mantık arasındaki bu ayrım üzerinde ısrarla durur. Bununla birlikte, onun hoşlandığı mülâhazaların düzeni bana, insan zihnini konu edinen deneysel bilimden ziyade, eski mantığın kullandığı yönteme ait gibi görünmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse Mösyö Steinthal'inkiyle benim görüşüm arasındaki ihtilâf çok ince bir ayrıma dayanır ki bu ayrım da Almanya'da ve Fransa'da kullanılan felsefî formülasyonlar arasındaki farkla hiç alâkalı değildir*. Mösyö Steinthal dilin oluşumunda aklın hiçbir refleksiyona dayalı edimini konuya dâhil etmemek gerektiğini teşhis eder; sadece, fıtrî idealar öğretisinin yeniden doğuşunu görmekten kaygı duyar ve Locke'un hatalarından kaçınmak için Leibniz'in gidişatına bel bağlamak istemez. Mösyö Steinthal'e göre, akla empoze edilmiş kategoriler kadar dile empoze edilmiş kategorilerden de hiç bahsetmemek gerekir: Her şey, aradığı bilim için saptadığı yasalara göre *oluşur* [*devenir*], tezahür eder ve biçimlenir. Bundan ziyade bir şey yoktur; fakat bu yasalar, yaşamla ilgili fenomenlerin ilk ortaya çıkışı söz konusu olduğu sıradaki yasalar mıdır? Sabit kategoriler: şu ya da bu forma sahip olmayı tayin eden önceden var olan mantıksal bir kalıp. "Fıtrî" terimi, bundan başka bir anlama

* Renan'ın bu kapalı cümlesi, onun felsefî görüşlerindeki ilhamını, Fransız felsefesinden çok Alman felsefesine borçlu olduğu hesaba katıldığında açıklığa kavuşur. (çev.)

geliyorsa terk edilmelidir. Toprağa düşmüş döllenmiş kozalaktan, temel özellikleri baştan tarif edilebilecek bir çam ağacı biter. Çam ağacı kozalakta fıtrî değildir; kozalak, bütün doğal özellikleriyle çam ağacının şaşmaz bir şekilde kendisinden biteceği tarzda organize edilmiştir.

Bir başka filolog, Mösyö Heyse[13] aynı meseleye dair Mösyö Steinthal'inkine çok yakın görüşler ortaya koyar. Yazar, insana dışarıdan gelen bir esin fikrini yeniden ve kuvvetlice alevlendirir; Mösyö Steinthal'e göre, Becker'in "organizma" diye adlandırdığı şeye, yani dilin mecburen ve hemen hemen maddeten üretildiğine dair fikirleriyle mücadele eder. Mösyö Heyse'e göre dil insan tarafından özgürce yaratılmıştır, çünkü insan dili yaratırken hiçbir belirleyici sebebe tâbi olmamıştır ve dile de büsbütün organik işlevlerde meydana gelmeyen bireyselliğini katmıştır. Mösyö Heyse'in çözümü, terim bazında bizim çözümümüzden ufak tefek farklılıkları bulunmakla beraber, işbu denememizde sunacağımız görüşlerle temelde mükemmelen uyuşur. Mösyö Heyse dilin üretiminin aynı zamanda hür ve zorunlu, bireysel ve genel, objektif ve sübjektif, ilâhî ve beşerî olma özelliklerini ifade etmek üzere, aşağı yukarı bizimle aynı terimlerden yararlanır. Dilin ortaya çıkışının farklı ve birçok noktada gerçekleştiği yönündeki fikirleri de sadece, yazarın onları sunması gerektiğine inandığı daha dogmatik formu itibariyle bizimkilerden farklılaşır.

Aynı şeyi, Mösyö Bunsen ve Mösyö Max Müller tarafından son yıllarda öne sürülmüş[14] ve en azından İngiltere'de

13 *System der Sprachewissenschaft* (Berlin, 1856), s. 46 ve devamı; s. 164 ve devamı.

14 Mösyö Bunsen'in *Outlines of the philosophy of universal history* (Londra, 1854) başlıklı eserine ve Mösyö Max Müller'in *Letter of classification*

belli bir ilgi uyandırmış görüşler için pek söyleyemeyeceğim. Biri en hürriyet yanlısı yazarlar arasında yer alan, diğeri de *Vedalar*'a (çağımızın en gelecek vadeden çalışma alanlarından biridir) düzeyi yüksek araştırmalar vakfeden bu iki âlime verdiğim değere ve beslediğim hayranlığa rağmen, karşılaştırmalı filolojiye bir "Turan" dil ailesi hipotezini dâhil etme çalışmalarına, yeni zihniyet için bir gelişme olarak bakmak imkânsız geliyor. Turan dil ailesinin çekirdeği olan Tatar-Fin dilleri grubunun genişliğinin yanı sıra, bu ad altında gruplandırılan yerel dillerin, ne Hint-Avrupa ne de Sâmi dilleri gibi, tek bir ortak karaktere pek de sahip olmadığını itiraf etmek gerekir. Doğrudur, Mösyö Müller, Turan dillerinin ana çizgileri göçebe bir toplum biçimine karşılık geldiğinden bu dillerin şuraya buraya saçılmış bir karakter sergilemesi, tarihin henüz erken dönemlerinde geniş siyasî teşkilatlanmalara vasıtalık etmiş Hint-Avrupa ve Sâmi dilleriyle aynı yoğunlaşmaya ulaşmamış olması şaşırtıcı değildir, diye cevap verebilir. Bu tür bir cevap son derece uygundur: Dillerin sınıflandırılması benzer pozitif karakterler yoluyla yapılmalıdır, yoksa dillerin

of the Turanian languages başlıklı yazısına (cilt: I, s. 263 ve devamı) bakılabilir. Yine Müller'in *Survey of languages* (Londra, 1850) başlıklı eserine ve *Oxford Essays*'de yer alan *Comparative Mythology* başlıklı makalesine bakılabilir. İki âlim, yukarıda bahsedeceğim sisteme ayrı ayrı varmış gibi görünmektedir. Ben önceleri (*Histoire générale des langues sémitiques*, s. 466) Mösyö Müller'in, kayda değmez bir surette, Mösyö Bunsen'in düşüncelerinin bir uzantısı olmaktan öteye gitmediğini farz ettim. Mösyö Müller ise söz konusu yazının sorumluluğunun bütünüyle kendisine ait olduğunu bildirdi ve ben de derhal ilk faraziyemden vazgeçtim. Mösyö Müller'in eserinin sistematik düşüncesini eleştirirken de zaten, yazarın bu hususta en mahir Hint dili uzmanlarıyla mutabık kaldığı derin idrak ile, Tatar-Fin ırkının dallarının erken Brahmanik Hindistan'a uzandığını göstermesine hak veriyordum.

gelişiminin belirli bir derecesinde noksan olan ve aynı toplumsal duruma karşılık gelen bu negatif çizgileri aracılığıyla değil. Mösyö Bunsen'in ve Mösyö Müller'in üç dil ailesinin, Turan, Hint-Avrupa ve Sâmi ailelerinin köken itibariyle aynılığını ortaya koymak üzere istifade ettiği detaydaki ispatlamalara gelince bunlar bana hiç de ikna edici gelmemektedir. Bu zâtlar kadar keskin ve cesur bir zekâsı olan Mösyö Pott da bilgin Müller'in eserinde tohumlarını attığı mahirane görüşlerini çok haklı bulmakla birlikte, bütünü içinde bakıldığında onu, karşılaştırmalı filolojinin gerçek ilkeleriyle pek az uygun olmakla ve bir hayli tehlikeli dolambaçtan geçmiş bir etüdü yolundan saptırabileceğiyle eleştirir[15].

Dilin kökenine daha doğrudan temas eden Mösyö Bunsen'in fark ettiği hususlar[16] da bana bazı itirazlara açık gibi görünüyor. Mösyö Müller gibi o da dilde, bütün dil ailelerinde doğrulanacak bir gelişim yasası farz ediyor: Ona göre, farklı dil sistemleri, insanın akıllı ruhunun/tininin, bugünkü hâline varmak üzere katetmiş olması gereken farklı çağlarını temsil eder. Beni bu tür bir görüş tarzını benimsemekten alıkoyan saikleri daha önce de ortaya koydum. Bir dil sisteminin, bir diğerinden üstün ya da aşağı olduğu[17] ancak çok kısıtlı limitler dâhilinde söylenebilir. Zooloji hayvanları, aynı tipin azar azar tekâmül ederek basit yapılı hayvandan [*polype*] insana doğru gidecek doğrusal bir çizgi üzerinde sıralamanın imkânsızlığını kabul etti; her biri kendi payına nisbî bir

15 *Zeitschrift der deutschen morgenlændischen Gesellschäft*, 1855, s. 405 ve devamı. Mösyö Pott'un şu eserine de bkz: *Die Ungleiehheit menschlicher Rassen*, s. 191, 202, 242, 262.

16 *Outlines*, cilt: II, s. 73 ve devamı.

17 Mösyö Pott'un yukarıda da atıf yaptığımız şu eserine bkz: *Die Ungleiehheit menschlicher Rassen*, s. 86 ve devamı.

kemâle [*perfection*] erişmeye yetenekli birbirinden ayrı ilk tipler olması gerektiğine karar verdi. Memeli, sürüngen olarak başlamadı; veya sürüngen, yumuşakça olarak. Aynı şekilde, Hint-Avrupa ve Sâmi dilleri de Çince ile benzerlikle başlamadı. Farklı dil sistemleri, her ırk için tâ başlangıçta benimsenmiş parçalardır; yoksa o sistemler birbirinin içinden çıkmaz. Gani gani yeterlidirler ve en zıt yollardan aynı sonuca varırlar. Falan halk, bizim "ne arifane!" diye baktığımız bir gramer sistemiyle birlikte hâlâ çocukluk çağında kalmış olabilir; bir başkası ise her tür ilerlemeye kapalı görünen bir yerel dil ile medeniyetin en yüksek noktasına erişebilir.

Bildiğimiz şekliyle farklı dil sistemleri, Mösyö Bunsen tarafından farz edilen embriyonumsu dönüşümlere dair hiçbir emare göstermemekle kalmaz, hem de bizzat bu hipotez, kendisiyle çelişen ciddi bir olguyu içinde barındırır: Büyük dil ailelerinin, meselâ Hint-Avrupa dil ailesiyle Sâmi dil ailesi arasındaki birlik. İbranice, Fenikece, Keldanice, Süryanice, Arapça, Etiyopyacanın aynı kalıptan çıkmışçasına sergilediği bu dikkat çekici homojenliğini nasıl açıklamalı? Yine, Hint-Avrupa dil ailesinin, kelime kökleri bakımından aynı temele ve –hiç tereddütsüzce diyebiliriz ki– aynı gramere sahip onca dalının dünyanın bir ucundan diğerine yayılmışlığını nasıl açıklamalı? Tek bir hipotezle: Hint-Avrupa ve Sâmi dil sistemlerinin ikiye ayrıldığı devirden önce gelişimlerini tamamlamış olduğu hipoteziyle. Bu koşul, dilin detayları bakımından ne kadar da az hareket serbestliği bırakır! Kadim halkları birbirinden ayrılmaya sevk eden eğilimle beraber, bir dil ailesinin bütün üyelerine aynı dili empoze edebilmeye yeterli bir birliği muhafaza etmiş olduğu zaman dilimi çok kısa olsa gerekir. Bu zaman dilimini yüzyıllarla mı ifade

edeceğim? Mösyö Bunsen'in ve Max Müller'in dilin kökeninden itibaren geçirdiğini farz ettiği evrimi açıklarken binlerce yılı söz konusu etmek zorunlu olacaktır. Embriyonumsu hâllerin birinden diğerine geçiş, eğer her ırkın dünya üzerine yayılmasından sonra olduysa aynı dil ailesinin farklı dallarının her birinin kendi başına eriştiği sonucun tek biçimliliği nasıl açıklanmalı? Eğer bu geçiş, yayılmadan önce gerçekleştiyse bu durumda dil birkaç yılda, mevcut olduğu onca zamandan daha fazla mı aşama kaydetmiştir? Bütün kadim Hint-Avrupa dillerinin kendileriyle birlikte götürdüğü usullerin bazılarının büyük bir incelmişlik sergilemesine ne demeli? Hint-Avrupa etimolojisinde aksanın/vurgunun yeri, bir uzun vurgu ile bir kısa vurgu arasındaki fark, isimleri ve fiilleri kullanma tarzındaki belirli hususiyetlerin sahip olduğu önemi düşünelim. Bunlar, Hinduların ve İranlıların, Yunanlıların ve Lâtinlerin atalarının, Cermenlerin, Keltlerin, Slavların önceden net bir şekilde karakteristik özelliklerini kazanmış bir gramerle birbirinden ayrıldığının kanıtı değil midir? Bu halklar yine de kökensel ve ırklarının ilk ortaya çıkışından itibaren çizilmiş hatlarla bölünmeler sergiler. Bu ana olgu üzerine refleksiyonda bulundukça dilin çok homojen bir toplumda, daha iyi ifadesiyle çok az kişiden oluşan bir kavimde, uzun uzadıya deneme-yanılmalar olmaksızın yaratıldığına inancımız artar. Eğer dil, daha başta olgun ve buna bağlı olarak da ayrışmış bir toplumda ortaya çıksaydı veya gelişseydi, olduğundan çok daha çeşitli olurdu ve kuşatıcı aileler altında öyle kolay kolay sınıflandırılamazdı.

Mösyö Müller, çok mahirane ve derin görüşler sergilediği bir denemesinde[18], Lâtincenin var olduğunu hiç bilmeseydik

18 *Comparative Mythology*, s. 11 ve devamı.

Rumen diyalektlerinin mukayesesinin, onların geçmişte kökenleri olan bir dilde kaynaşmış hâlde bulunması gerektiğine hükmetmemize imkân sağlayacağına, yerinde bir şekilde dikkat çeker. Değişik Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırılması, üstelik de bizi Sanskritçenin Sanskritçe olmadığı, Yunancanın Yunanca olmadığı, bu dillerin hepsinin henüz birbirinden ayrışmamış bir hâlde bulunduğu bir çağa götürür. Karşılaştırmalı filolojinin en güzel galibiyeti, "Aryan" diye adlandırılan, dünyadaki bütün medeniyetlerin nüvesinin dar bir bölgede yoğunlaşmış hâlde bulunduğu bu çağa cesur bir bakış atmamıza imkân sağlamasıdır. Nasıl ki Rumen diyalektlerinin hepsi, vaktiyle Tiber Nehri kıyısında yaşayan bir kavim tarafından konuşulmuş bir dilden türemişse aynı şekilde Hint-Avrupa dillerinin gerisinde de çok dar bir kantonda konuşulmuş bir dil olsa gerekir. Meselâ, bütün Hint-Avrupa halklarını *peder* (baba) adını, şayet bu kelime tamamlanmış şekliyle ilk Aryanların kelime hazinesine dâhil değildiyse *pa* kelime kökünden ve *tri* ya da *tar* son ekinden türetmeye götüren saik nedir? Yeryüzüne dağılmalarının ardından onları, şayet bu kelimenin aklî sebebi ilk çağlardaki bir kırsal aile geleneği değilse hangi saik *fille* (kız çocuk, Sanskritçe: *duhutri*, Yunanca: **θυγάτηρ**, Almanca: *Tochter*) adını, *traire* (sağmak) kadar özel bir eylemden türetmeye sevk etmiştir? Diğer kanıt daha da apaçıktır: Sanskritçede "eş" anlamına gelen dhava kelimesinin, "-siz" anlamına gelen *vi-* ön eki almış hâli olan *vidhava* "dul" anlamına gelir; Cermen ve Slav dilleriyle beraber bu kelime Lâtincede de bulunur (*vidua*[19]), ama bu dillerin hiçbiri ne "eş" manâsında

19 Bu açıklamaya karşı çok ciddi bir itiraz, eski Lâtin diline ait olan ve *viduus* ile *vidua*'yı aynı *dividere* köküne bağlamaya götüren eril *viduus*'u

dhava kelimesine ne de "-siz" anlamında *vi-* ön ekine sahiptir. Bu da böyle bir kelimenin, Lâtinlerin, Cermenlerin ve Slavların atalarının Brahman ırkının atalarıyla ortak bir hayat sürdüğü çağlarda üretildiğini gösterir. İşte bu, başka hiç kimsenin Mösyö Müller kadar aydınlatamadığı temel bir husustur. Bu kavrayışlı tümevarımlardan çıkan sonuç, Hint-Avrupa gramerinin esas çizgilerinin Aryan boyunun farklı milletlere bölünmesinden önce sabitlik kazanmış olduğudur. Bunu, arz ettiği birlik bakımından Aryan dil ailesinden çok daha dikkat çekici olan Sâmi dil ailesi için de haydi haydi söylemek gerekir.

Gelgelelim Mösyö Müller nasıl olup da böyle iyi ispatladığı bu temel olgudan, Aryan gramerinin ihdas edilmesinin ilk başlangıca ait bir vaka olduğu sonucunu çıkarmaz? Sonraki galibiyetleri ne olursa olsun diller daima çok küçük bir kantondan çıkmıştır. Mösyö Müller tarafından derlenmiş ve kökeni itibariyle Aryan olan kelimelerin yapısı, moral bir bağ ile birleşmiş, ama bununla beraber maddî uygarlık bakımından pek az gelişmiş bir toplumun emaresidir. Bu antik yerel dilde krallığı belirten ifadeler ev hayatından alınmıştır; sonradan "şehir" anlamına gelecek kelimeler başlangıçta "ev" anlamında kullanılmıştır; o dilde, "av" ve "savaş" anlamına gelen kelime yoktur; bilakis, tarlaları işlemekle ve hayvan besiciliği yapmakla, gürültüsüz patırtısız bir hayat sürmekle ilgili çok zengin bir kelime hazinesi bulunur. Çiftçilik, değirmencilik, dokumacılık ve basit metal işleri gibi bilinen

kendine dayanak alır. Krş: Pott, *Etym. Forsch.*, I, s. 185, II, s. 276. Bedeni ruhtan ayırdığı için *Orcus*'a atfedilen *viduus* niteleme sıfatı, bu son kökle ilişkilendirilir. Krş: Hartung, *Die Religion der Rœmer,* II, s. 90.

zanaatler, bütün zanaatlerin en basit olanlarıdır[20]. Demek ki bu dil, büyük gelişmelere imkân vermeyen dört bir yanı kapalı bir yerde konuşuluyordu. Aryanların konuştuğu bölge dilinin, –tıpkı Rumen dillerinin kaynağı olan Lâtincenin, büyük Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolundan ibaret oluşu gibi– daha yayılmış bir dilsel ortaklığın bölünmesinden doğduğunu mu söylemek gerekir? Ama öyle olsaydı bu dil ailesinin dışında, bölünmüş ortaklığın başka parçaları da bulunurdu. Lâtince şayet hiç bilemeyeceğimiz bir surette ortadan kaybolmuş olsaydı Rumen dillerinin doğrudan kökenini tabiatıyla bilemeyecektik. Ama onlarda, Avrupa'da konuşulan diğer dillerden daha az incelmişlik de görmeyecektik; Rumen dillerinin anasını bilmeden kardeşlerini teşhis edecektik. Mösyö Müller, *être* (olmak) fiilinin çekiminin, İtalyanca ile Fransızca arasında, Litvanya dili ile *Vedalar*'ın yazıldığı bölge dili arasındakinden daha büyük bir farklılık sergilediğine dikkat çeker. O hâlde ilk Aryanca, daha geniş bir ortak kümenin sadece bir kolu olsaydı başka dil gruplarıyla birlikte Hint-Avrupa dillerinin incelmişliklerinin izleri de bulunurdu. Oysa, bizce, Mösyö Bunsen ile Müller, o tür bir incelmişliği kanıtlamayı başaramamıştır ve filolojinin geleceğiyle ilgili bir ön yargı geliştirmeksizin şunu söylemek mümkündür: Bu temel hususta, ufukta, bir ispatlamanın en küçük bir emaresi bile görünmemektedir.

Yukarıda atıf yaptığım yazılara bir de ünlü felsefe tarihçisi Mösyö Henri Ritter'in, bu kitabımın ilk baskısı hakkında *Gelehrte Anzeigen*'de[21] yazdığı bir makalesini eklemek

20 *Comparative Mythology*, s. 24 ve devamı.
21 18 Ağustos 1849.

isteyeceğim. Mösyö Ritter, benim kitabımda vardığım sonuçları tasdik ederek böylesine meşhur bir zâttan geldiğinden son derece dikkatle değerlendirdiğim bazı eleştirilerde bulunur. Mösyö Ritter, dile yapay bir icat gözüyle bakan ekole bir tepki olarak bendenizin, dili insan tabiatına fazlasıyla özsel kıldığım ve düşünce ile dili gereğinden fazla sıkı sıkıya birbirine bağladığım kanısındadır. Yeterince gelişmiş bir düşüncenin, söz olmadan da var olabileceğini ve de dilin, bilincin uyanışından hayli uzun zaman sonra ortaya çıktığını varsayar; sonuç itibariyle de ona göre dilin doğuşuna dair ilk/kökensel fenomende bir parça, refleksiyona borçlu olunsa gerekir. Bendenizin, dilin kendiliğinden tezahürüne dair görüşümün hangi ihtiyat kaydıyla anlaşılması gerektiğini yukarıda söyledim. Ama Mösyö Ritter'in gittiği noktaya kadar benim gitmem mümkün değil. Genel olarak dil ile eklemli dil arasında yaptığı ayrımdan, mademki eklemli dil yalnızca biraz olsun birbirinden ayrılmış/çözülmüş idealarıı ifade etmeye uygun düşmektedir, öyle aman aman bir sonuç çıkmamaktadır. Mösyö Ritter dile, sadece tek bir işlev yükler: düşünceyi iletme işlevi. Sözün, iletişim işlevinden daha az önem taşımayan diğer bir işlevini gözden kaçırır: düşünceyi formüle etme ve ona sınır teşkil etme işlevi. Sağır dilsizler belirli hükümlere ancak, o tür hükümleri, bizim dilimizi model alarak yaratılmış işaretlere hapsedebildikleri zaman varabilir. Epée Başrahibi'nden* önce, bazı sağır dilsizlerin belirli bir entelektüel gelişme kaydettiğini farz ederken konuşan insanlarla

* Epée Başrahibi unvanıyla anılan Charles-Michel de l'Épée (1712-1789). Bu zât, sağır-dilsiz kimselerin de herkes gibi öğrenimden geçebileceği fikrini ispat etmek üzere ömrü boyunca gayret sarf etmiştir. Fransız işaret dili ve alfabesi, Epée Başrahibi'nin sebatkâr gayretlerinin bir ürünüdür. (çev.)

gözle kurabildikleri kontaktan öğrendiklerini hesaba katmak gerekir: Bilinç, esasen bulaşıcıdır ve en dolaylı yollarla bile aktarılır. Mösyö Ritter, bendenizin, dili düşünceyle karşılaştırmak yerine, insan fıtratından çıkan, ama bununla birlikte insanın dünyada ilk tezahürüyle çağdaş olmayan siyasî ve sosyal kanunlarla karşılaştırmayı tercih etmememden dolayı sitem eder. Açıkçası bu fikri kabul edemeyeceğim: eğer Mösyö Ritter refleksiyon ürünü siyasî kurumları, tekâmül etmiş bir ahlâkı kastediyorsa, bunlar hiç de dil ile karşılaştırılabilecek türde şeyler değildir. Şayet, ahlâka, aile hayatına, sosyal hayata dair ilkeleri kastediyorsa bu ilke insanoğlunda akıl ve dil kadar eskidir. Aryan halkların en eski çağlarına kadar geriye gidilse orada bu halkların dilinden ayrılamayan ve onların ilk kurumlarına bağlı birtakım dinî kaideler veya ev hayatını düzenleyen düsturlar bulunur.

Mösyö Ritter, dilin gelişimini tarihten çok bağımsız olarak ve dili sanki bir canlı varlıkmış gibi görerek dış koşullara tâbi kılan bir şekilde ele almamdan da müştekidir. Ama bu şikâyeti ancak, kitabımda ortaya koyduğum görüşler, mutlak bir hakikatin teoremleri gibi formüle edilseydi haklı olurdu. Şurası muhakkaktır ki, tarihteki olayların, dillerin gidişatı üzerinde tayin edici bir etkisi vardır; meselâ İngilizcenin günümüzde konuşulan hâliyle Normandiya galibiyeti olmaksızın bu Anglosakson karakterinin hayli farklı olacağı kesindir. Lâkin dillerin, doğal akışında dış etkenlerle meydana gelmiş sapmalardan hareketle, onların gelişimini sevk ve idare eden hiçbir iç yasanın olmadığına hükmetmek de yanlıştır. Dünyada dallarının ve yapraklarının düzeni, olması gereken şekli almış tek bir ağaç bile bulunmamasından hareketle gelişip serpilmenin yasalarının, bitkiler için güdük kalma, kopup düşme, vb., hayvanlar içinse düşük yapma,

eksik organla doğma, vb. özel durumlara yol açan nedenlerden daha az reel olduğuna mı hükmedilir? Dünyadaki *oluş*, öyle geniş bir şebekedir ki onda binlerce neden birbiriyle kesişir ve çatışır; ve bunun sonucunda ortaya çıkan şeyler de o şebekeyi anlamak üzere tümdengelim yapmaya kalkışılacak genel yasalarla hiçbir zaman mükemmelen uyumlu değildir. Bilim, yasalar formüle etmek için, doğada hiç olmayan soyutlamalar yapmaya, ideal koşullar tanımlamaya mecburdur. Meselâ Güneş Sistemi'ni ele alalım: Muhakkak, onda mükemmel bir düzenin yasalarına tâbi ve oluşumu çok yalın nedenlerle açıklanabilecek bir bütünlük vardır; ama, buna rağmen Satürn'ün halkası, küçük gezegenler ve meteorlar, gök cisimleri geometrisinin istisna kabul etmez diye düşünülen kuralları yanında bireysel özellikler sergiler. Fenomenler, dünyada tezahür eder/ortaya çıkar, çünkü tezahür etmelerinin yeter-sebebi vardır; fakat bu yeter-sebep asla tek bir sebep değildir. Aynı şekilde cereyan eden iki olgu veya aynı kategoriye giren iki varlık yoktur: Sadece bireysel durumlar vardır. Her olgu, her varlık, onu önceleyen olgular ve varlıklar dizisinin bir halkasıdır. Aralarında az çok benzerlik gösteren varlıklara ve olgulara aynı adın verilmesi de sadece "anlam genişlemesi"nden ibarettir.

Bu açıklamalar, faydalanmam gereken genel formüllerin mahal verebileceği yanlış anlamaların önünü almak bakımından bana zorunlu göründü. Salt diyalektik* mülâhazalar alanından çıkmayı istediğimiz andan itibaren, hakikat ancak, düşünceye sürekli sınır çizmek ve çok titiz yaklaşımlarla muhtemel hataları eleme usulünü kullanarak bulunabilir.

* Renan'ın burada kullandığı "diyalektik" terimi "mantıksal" anlamında okunabilir. (çev.)

I

İnsan zihnini konu alan deneysel bilim kendini genellikle, insan bilincini gelişiminin son raddesine erişmiş ve günümüzdeki hâliyle incelemekle sınırlandırdı. Tıpkı fizyoloji ile anatominin organize olmuş bedenlerdeki fenomenler için ve psikolojinin de ruhsal fenomenler için -konuları gereği aralarındaki metot farklılıklarıyla birlikte- yaptığı gibi. Ama, organları ve onların işlevlerini yerine getirmelerini inceleyen bilimler yanında, organların oluşum ve gelişim sürecini konu alan başka bir bilim de vardır; ruhsal fenomenleri ve işlevleri tasvir etmeye çalışan psikolojinin yanında, kurulması gereken bir insan zihni *embriyojeni*si de vardır ki onun inceleyeceği şey, çağımızda son derece düzenli bir işleyişe sahip olan melekelerin/yetilerin ortaya çıkışı ve ilk egzersizleridir. Böyle bir bilim hiç kuşkusuz, insan bilincinin mevcut hâlini gözlemlemekle yetinen bilimden daha meşakkatli olacaktır. Buna rağmen, bizi mevcut çağdan ilk çağlara götürebilecek güvenilir yollar da vardır. İlk çağların doğrudan deneyimlenmesi bizim için artık imkânsızdır; ama şimdiki çağa uygulanacak tümevarım, insanın teemmül/refleksiyon becerisi geliştirdiği çağların, aslında sadece onun meyvesi olan ilk çağları, "kendiliğindenliğin" [*spontanéité*] egemen olduğu çağları kavramamızı sağlayabilir.

Her ne kadar insanlığın ilk hâli geride iz bırakmadan ortadan kaybolduysa da onu karakterize eden fenomenler bizde hâlâ benzerdir. Her bireyin, insanlığın bir bütün olarak izlediği güzergâhı kendi nâmına katetmesiyle, bütünü içinde insan zekâsının gelişim dizisi, genel itibariyle, bireysel aklın ilerleyişine tekabül eder. Dahası, insanlık ailesinin her bölümü birbiriyle atbaşı giderek ilerlemez; insanlık, asil ırklarla yücelere çıkarken aşağı ırklarla* henüz emekleme çağındaki gibi alt seviyelerdedir. İnsanlık tarafından mesken tutulmuş dünyanın farklı köşelerinde ve birbirini takip eden çağlar boyunca her an yeniden gözlemlenebilecek gelişme düzeyi farkı işte böyledir. Irklar, iklimler ve bunun gibi daha binlerce yücelme ve alçalma nedeni, insan türü içinde, beşeriyetin bir bütün olarak gerçekleştirdiği devrimler dizisinde, kendini ardışık gibi gösteren çeşitlenmeleri aynı anda mevcut kılar. Böylece, bilincin uyanışına işaret eden fenomenler, gelişmemiş ve âdeta dünyanın ilk günlerinde olan biten şeylerin tanıkları gibi geri kalmış ırkların saplanıp kaldığı çocuklukta da ortaya çıkar. Yabanî insanın ilk insan olduğu katiyen söylenemez: Farklı insan ırklarının çocukluk çağı da çok farklı olsa gerekir; Papua'da ve Boshiman'da yaşayan halkların vârisi olduğu zavallı varlıklar, şüphesiz ki Sâmilerin dinî hassasiyet sahibi ırkının ataları olan din önderlerine, Hint-Avrupa halklarının ahlâk ve felsefeyi özünde taşıyan ırkının yaman atalarına pek az benzese gerekir. Fakat, bireysel karakterlerin çeşitliliğine rağmen, çocukluk hep ortak çizgiler taşır. O hâlde çocuk ve yabanî, insanlığın ilk çağlarının

* Metinde yer yer karşımıza çıkan bu gibi ırkçı düşüncelerin lânetlenmesi, mutlaka bir insanlık vazifesidir. (çev.)

teorisini bilimsel olarak inşa etmek isteyecek kişinin, iki büyük inceleme konusunu meydana getirecektir.

Geçmiş çağlarla irtibat kurmada bilim için yine de daha doğrudan bir yol kalır: Bunlar da insan zekâsının kendini dışa vurduğu poetik yaratımları, en eski hatıralarının saklandığı ilk yazılı vesikalardır. Bu yaratımlar ve vesikalar ancak, insanlığın emekleme çağından hatırı sayılır oranda sonra gelen bir devrinde yazıyla sabitlenmeye başlar. İnsan henüz kendisini güç belâ idame ettirdiği ve de geçmişi olmadığından geleceği de düşleyemediği bir çağın hatırasını nasıl miras bırakacaktır? Ama bu mucizevî Tekvîn'in/türeyişin bütün safhalarının üzerine yazılı olduğu bir abide vardır; bu öyle bir abidedir ki bütün asırların malzemelerini bünyesinde barındırır ve onları analiz edilmeye açar. Bu, insanla birlikte doğan ve gelişen, onun her adımına eşlik eden ve hissetme biçimlerinin her birinin izini kendinde taşıyan hayranlık uyandırıcı bir şiirdir. Bu abide, bu şiir, dildir. Dilin derinlemesine incelenmesi her zaman, insanın akıllı ruhunun/tininin kökenlerini tanımak üzere kullanılacak en etkili yol olacaktır: Tıpkı bir sanatkârın hazırlayacağı kilden bir kalıp sayesinde ışıl ışıl bronz bir heykel yapmasındaki gibi, dil sayesinde biz de ilk çağlarla karşı karşıya geliriz.

Şurası muhakkaktır ki bilimin nazarında ilk diller sergiledikleri psikolojik durumla birlikte ortadan silinmiştir ve bundan böyle hiç kimse eski filolojinin yaptığı gibi ilk dillerin peşine düşüp de kendini yormaya kalkışmaz. Ama bununla beraber, bilinmesi mümkün olan bölge dilleri arasında bazıları, dilin doğuşunu sevk ve idare eden yasaların izini diğerlerinden daha iyi muhafaza etmiştir. Bu söylediğimiz, asla bir hipotez değildir, apaçık bir olgudur. Bu olgu, dilin

icadında ve gelişiminde keyfilik hiçbir rol oynamadığından, doğrudan bir soy bağıyla insan türünün atalarının ağzında eveleyip gevelediği dillerden birine bağlı olmayan en fazla biçimi bozulmuş bölge dillerimizden biri değildir. Primitif dünyanın izini, bazı dillerin sergilediği dönüşüm güzergâhında, halkların ve bazı bölgelerde birbiriyle üst üste binmiş bölge dillerinin katmanları arasında bulmayı arzulamak çocukça olacaktır. Ama daha sağlam ve mekanizması en az değişmiş organlarca muhafaza edilmiş ve kendi bölgelerinden hemen hemen başka hiçbir yere gitmemiş halklar tarafından konuşulan diller vardır. O diller hâlâ –şöyle deyip aceleye getirmeyelim: ilk *dilin* veya *bir* ilk dilin– onlar vasıtasıyla insanın düşüncesine dışsal ve sosyal bir ifade kazandırmayı başardığı ilk *usullerin* şahidi olarak kaimdir.

İlk usuller diyorum, zira ilk dile ulaşma umuduna asla kendimizi kaptırmamalıyız. Nasıl ki bir jeolog, arzın müteşekkil olduğu unsurların, en derin noktasındakilere varıncaya kadar bütünüyle tecrübeye açık olduğuna inanmakla haksız olursa aynı şekilde belirli bir dil ailesinin üyeleri arasında kadimlik zincirinde ilk halka payesine lâyık olan dillere mutlak manâda "ilk dil" gözüyle bakmak pervasızlık olacaktır[22].

22 Bu mukayese F. Schlegel'e ait: *Philosophische Vorlesungen, insbesondere über Philosophie der Sprache und des Wortes*, s. 74-75.

II

Dilin kökeni meselesi kadim filozofları pek az meşgul etmiş gibi görünmektedir[23]. Platon'un, dikkatini sık sık kelimelere yönelttiği doğrudur; fakat meselâ *Kratylos*'ta yer alan etimolojik denemelerin bilimsel bir yöntemin izlerini pek taşımadığı rahatlıkla öne sürülebilir. Aristoteles *Peri Hermeneias*'ta genel gramer konusundaki ilk denemeyi ortaya koymuştur; fakat genel gramer, modern anlamda mukayeseli filolojiye –diyalektik, aklın tecrübî bir yoldan analiz edilmesine nasıl ki fersah fersah uzaksa o kadar– çok uzaktır. Lucretius dilin oluşumu konusunda övgüye değer bir ustalık ürünü olmakla birlikte, Epikür ekolünü baştanbaşa kuşatmış hatalı bir hipotezin izlerini taşıyan görüşler dile getirmiştir: yabanî ve hani neredeyse hayvanlık hâlindeki bir ilk insan grubu hipotezi[24]. Antik düşüncede, materyalist çözüm ile dilin fıtrî [*inné*] olduğu biçimindeki çözüm arasında pek bir nüans gözetilmemiştir. O dönemde, henüz filolojide ve bilhassa da mukayeseli filolojide pek gelişme kaydedilmediğinden, hakikate yakın bir teorinin ortaya konması zaten beklenemez.

23 Antikçağ'daki genel filoloji için bkz: Lersch, *Sprachphilosophie der Alten* (Bonn; 1834-41).

24 *De Natura Rerum*, V, V, 1027 ve devamı. Epikür'ün benzer görüşleri Diogenes Laertius'un eserinde de okunabilir (X, § 75 ve devamı).

Hakikate yakın bir teori, felsefenin, dilin analitik incelemesine gereği gibi önem atfedilmiş olan XVIII. yüzyılda ortaya konmuştur. XVII. yüzyılın sonlarına doğru John Locke meşhur *Deneme*'sinde, kelimeleri ve idealarıı birlikte ele almıştır. Locke'un eserini *Yeni Denemeler*'de inceleyen Leibniz de bu konuya düşünürlerin dikkatini çeken önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Leibniz incelemesinde hayranlık uyandıran bir kavrayışla, bilhassa mukayeseli yöntemin ana hatlarını ortaya koymuş ve bu alanda gelecekteki çalışmaların ateşleyicisi olmuştur. Fransız filozofların birçoğu, Condillac [okunuşu: kondiyak], Maupertuis [:mopertüi], Rousseau [:ruso], Condorcet [:kondorse], Turgot [:türgo], Volney [:vôlnei], dile ilişkin meselelere doğrudan doğruya el atmıştır. Fakat bu filozoflar, mutat olarak yapılageldiği gibi, teorik meselelere, olgusal ayrıntıları sebatla incelemeden dalmıştır. Psikolojinin önündeki en ciddi güçlükleri yüzeysel bir hipotezle geçiştirmek ve dillerin bölge farklılıklarının mukayesesine yönelik bir etütte bulunma zahmetine girmeden bir dil teorisi kurmak, biraz şuna benzer: Dünya ve onun kaynağı üzerine genel bir sistem inşa etmeye heveslendiği hâlde, kâinatın kısımlarının her biri hakkında özel bilgiler geliştirmeye tenezzül etmeyen kadim fiziğin içine düştüğü durum gibidir.

XVIII. yüzyıldaki hipotezler kendi içlerinde çeşitlilik göstermekle birlikte, o dönemin düşünürlerinin dile bakış tarzı ve dilin ortaya çıkışı meselesine yaklaşımındaki ortak zihniyet aşağı yukarı böyledir. XVIII. yüzyılın felsefî atmosferi, insan zekâsının kökenlerine ilişkin her hususu yapay açıklamalara bağlamaya meyilliydi[25]. İnsan, o dönemde, melekelerinin/

25 Bir tek Turgot müstesnadır; o, dil hakkında en ileri görüşleri ifade etmiştir (Bkz: "Sur les réflexions philosophiques de Maupertuis sur l'origine

yetilerinin fiilî mekanizmasıyla birlikte ele alınıyordu; sanki insanlığın ilk çağları ile bilincin şu anda eriştiği seviye arasında hiçbir fark yokmuşçasına, bu mekanizma da alenen geçmişe yansıtılıyordu. XVIII. yüzyılın filozofları bize ilk insanları anlatmak istedikleri her defasında, ilk insanlar da sanki günümüz insanının refleksiyon, kombinasyon ve muhakeme düzeyine sahipmiş gibi konuşur. Bu surette, dili de diğer insan *icat*larından biri gibi ele alır: insan günün birinde, tıpkı zanaatleri akıl ettiği gibi sözü akıl edivermiştir. Sonra da bu icadın, refleksiyonda bulunan zekânın bütün diğer ürünlerinin tâbi olduğu gelişim süreci kanununa tâbi olduğu farz edilmiştir. Bu filozoflar, insanın günün birinde –Antikçağ'da farz edildiği gibi– sadece bir *mutum et turpe pecus*[26] yaptığını farz etmiştir.

Hâlbuki, cemiyetin en basit ihtiyaçları insanları sözden önce, birtakım fizyonomik dışavurumlardan, birtakım beden hareketlerinden ve sesteki tonlamalardan meydana gelen bir *doğal dil* yaratmaya sevk eder. İdeaların sayısı çoğaldıkça, doğal dilin yetersizliği hissedilir ve ondan daha kullanışlı bir iletişim yolu aranır. İşte o sırada, "söz" keşfedilir. Böylece insanlar aralarında mutabakata vararak eklemli/artiküle ya da başka bir deyişle *yapay dili* ihdas eder[27]. Bu ilk

des langues", *Oeuvres,* cilt: II, s. 103 ve devamı). Rousseau'ya gelince, her ne kadar *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*'da Condillac'ın kanaatiyle şiddetli bir şekilde mücadele etse de bir hipotez geliştirmeyi denediği esnada, "sürekli icat" hipotezine geri döner.

26 Horatius, I. kitap, III. bölüm, s. 99.

27 Thomas Reid ve Dugald Stewart gibi psikologların yüzeysel bir ayrım üzerinde ısrar etmeleri ve söz vasıtasıyla dışa vurmanın/ifade etmenin, jestler vasıtasıyla dışa vurmaktan daha az doğal olduğuna inanmaları şaşırtıcıdır. (Bkz: D. Stewart, *Esquisses,* I. kısım, XI. bölüm; ve *Philosophie de l'Esprit humain,* II. kısım.)

dil, insanın yarattığı diğer şeylerde olduğu gibi doğduğu sırada kusurlu ve yoksuldur. Bu dil yavaş yavaş geliştirilir ve nihayet günümüzdeki zenginliğine kavuşur; Adelung'un[28] yaptığı bir benzetmeden yararlanarak söyleyecek olursak "yabanîlerin kanosu, medenî milletlerin şilebi hâline dönüştü". Dil böylece aşama aşama gelişerek günümüzdeki hâlini almıştır. Smith'e göre dil ilk hâlinde, adlardan ibaretti. De Brosses'a göreyse dilin ilk hâli, ünlemlerden oluşur. Bu düşünürlerin tamamı, dilin başlangıçtaki unsurlarının gelişimi için yüzyıllar geçmesi gerektiği üzerinde mutabıktır.

Bu hipotez, sözün kökenini açıklamayı denemiş olan hipotezlerin tamamının arasındaki, en hatalı –veya daha güzel bir ifadeyle, hakikate en uzak– olanıdır. Bu hipotezi öne süren filozoflar, dilin icat edilmesinde insanın her şeyi melekelerinin doğal egzersiziyle gerçekleştirdiğini pekâlâ bilir. Fakat, konvansiyon/mutabakat ile ve hesaplama yapmakla ilgisi olmayan bu melekelere, refleksiyon ve kombinasyon yeteneği atfederek yanılgıya düşerler.

XIX. yüzyılın başlangıcında ortaya çıkan bir felsefî reaksiyon, dilin kökeni meselesine çözüm getirmenin önemini hissederek daha kısmî ama hakikate daha yakın görüşler geliştirdi. Herder ve Hamann pek bilimsel denemeyecek bir biçimde, dilin içsel birliğini ve ilâhî gücünü ortaya koydu. Fransız ekolü de benzer temayüllerle, XVIII. yüzyılın bireyin aklına tahsis ettiği yeri, bir bütün olarak insanlığın evrensel aklı yararına olmak üzere kısıtladı. XVIII. yüzyıl her şeyi, insanın hürriyetine yahut daha yerinde bir ifadeyle insanın kaprisine bırakmıştı. Fransız ekollerinden biri, spiritüalizmin ve dinin kaynağını açıklamayı denerken her şeyi Tanrı'ya

28 *Mithridate*'ın "Giriş"i.

bağladı. Böylece dil, evvelce sadece insanın bir icadı olarak düşünülürken bizim yüzyılımızda bir ilâhî *vahye* dönüştü. Maalesef, bir metafor olarak alınan bu "vahiy" ifadesi, sözün mucizevî bir şekilde ortaya çıkışını açıklamak için dar ve lâfzî anlamında anlaşılsaydı daha kat'i [*exacte*] olurdu. Zaten gerek müelliflerindeki gerekse taraftarlarındaki hâliyle vahiy tezi, bilimde ciddi bir konuma yerleşme imkânının gözetilmesi itibariyle, çıkardan yeterince arınmış değildi. Bu tez, iman konusu olan bir dogma otoritesi tahsis etmek istenen teolojik ve politik bir sistem yararına savunuluyordu.

Bu tezin, de Bonald, de Maistre, de Lamennais ve daha sonra da Mösyö Gioberti'nin katkılarıyla hakikî bir gelişme kaydettiği görülür. Bu yeni ekol, insanda sözü icat etmeye yeterli kapasite bulunmadığını göstermeyi denedi[29]. Bu surette, dili bayağı icatlar alanından çıkararak ona yüksek bir yer tahsis etmek ve Tanrı'nın bir eseri olarak görmek istiyordu. Bununla kastedilen şeye bağlı olarak doğruluğu değişir. Kendiliğinden gelişen şeylerde insanın katkısından daha çok Tanrı'nın parmağı olduğu doğrudur. Bununla birlikte, bu ifade sıkı anlamıyla, yani müelliflerinin kastettiği anlamda alındığında bir tuzak içerir. Dilin vahyedilmiş olması, sahiden hangi anlama gelmektedir? Bu ifade, maddî anlamıyla alındığında, gökyüzünden bir ses insana şeylerin adlarını mı dikte etmiştir? Şayet böyle düşünülürse bu yaklaşım ziyadesiyle antropomorfik olur. Bilimden uzaklaşır ve tabiat kanunları hakkındaki eskimiş idealar gibi antipatik bir hâl alır. O hâliyle de modern kritik yönteminden biraz nasibini almış herkes tarafından kolaylıkla reddedilir. Zaten Mösyö Cousin'in de söylediği gibi "dilin Tanrı tarafından tesis edildiğini öne sürmek,

29 De Bonald, *Recherches philosophiques*, cilt: I, s. 163 ve devamı.

meselenin güçlüğünü halının altına süpürür, onu çözmez. Tanrı tarafından icat edilmiş işaretler bizim için işaret olmayacaktır"[30]. Eğer vahiyden, insanın melekelerinin kendiliğinden oyunu kastediliyorsa Tanrı, insanın içine dili icat etmesi için zorunlu olan her şeyi koymuş olması bakımından dilin müellifi diye anılabilir ve bu, hakikate daha yakın olur. Bu durumda, aynı olguyu açıklamak üzere geliştirilecek daha felsefî ve doğal bir teoriye zemin hazırlar.

Daha önce de söylediğim gibi dilin vahyedilmişliğini savunanların niyeti ve argümanları bilhassa teolojiktir. Onlar, Tekvîn'de yazan bu dogmayı kendi felsefelerine baş tacı etmiştir. Fakat, bize öyle geliyor ki bu, Tekvîn'in çok kötü bir tefsiridir. "Rab Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem'e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse o canlı o adla anıldı. Âdem bütün ehlî ve yabanî hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu." (Tekvîn: II, 19-20). Henüz insan zekâsının ilk hâllerine tekabül eden bu kadim hikâyelere, ileri felsefî yorumları uygulamak pek makul olmasa da yukarıdaki pasaja bir sembol gözüyle bakıldığında ondan çıkarılacak sonuç ne olacaktır? Sonucun, ondan çıkarılmak istenenden hayli farklı olacağına inanıyorum. Tekvîn'in bu pasajında genel olarak dil değil, sadece belirli bir kelime sınıfı söz konusu olduğundan çıkarılacak sonuç ancak kelime hazinesinin oluşumuna ilişkin olabilir, yoksa gramerin oluşumuna değil. Pasajdan, ad verme işini icra edenin, Tanrı'nın gözetimi altında, bizzat insan olduğunu anlıyoruz. Eğer felsefe, poetik bir mitostan dilin ortaya çıkışı hakkında en kat'i formüllerde faydalanmak isterse o mitosta

30 Maine de Biran'ın *Felsefî Eserleri*'nin IV. cildinin "önsöz"ü, s. XV.

şundan daha güzel bir şey bulmasa gerekir: Tanrı insana, babanın evladına öğrettiği gibi konuşmayı öğretir; yani, insanın önüne, melekelerini harekete geçiren arızî sebepleri getirir ve o melekelerin faaliyete geçmesini izlemekle yetinir. Oysa, büyük bir hakikat üzerine açık uçlu bir akıl yürütme yerine, bu kadim gelenekte kesin/belirli bir dogma aramaya kalkarsak onu hem lâfzî hem de spiritüel/manevî olarak yanlış yorumlamış oluruz[31].

Dilin biliminde kaydedilen büyük ilerleme, felsefeye ve tarihe beklenmedik katkılar sağladı. Bu katkıları sağlayan önemli eserlerden bazılarını şöyle anabiliriz:

F. Schlegel, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808) başlıklı eserinde mukayeseli yöntemin esaslarını ortaya koyar ve Hint-Avrupa dil ailesinin birliğini açığa çıkarır.

Mösyö Bopp, *Conjugations system der Sanskritsprache in Verleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (1816) başlıklı eserinde, bu yeni metodun ilk uygulamasını ortaya koyar.

Aralarında Wilhelm von Humboldt, Jacob Grimm ve Eugène Burnouf'un da yer aldığı öğrencilerinin ve rakiplerinin meydana getirdiği bir grup âlim*, iki büyük üstadın (Schlegel'in ve Bopp'un) açtığı yoldan ilerleyerek dilin deneysel

31 Dilin vahyedilmişliğinden ne anlamak gerektiği hususunda Jacob Grimm'in muhteşem refleksiyonlarını tavsiye ederim: *Ueber der Ursprung der Sprache*, s. 23 ve devamı.

* Aslında, dilimizin imlâsında şapkalı inceltme işaretinin yanında, üzerine konduğu harfin okunuşunu inceltmeden uzatan bir işaretin daha gerekli olduğu kanısındayım. Böylece, âlim yerine ālim yazarak, doğru tonlamayı simgelemek mümkün olabilir. Bu tür bir uzatma işareti sayesinde, "varis/vāris", "katil/kātil" gibi kelimeler arasındaki hem anlam hem de telâffuz farkı gösterilmiş olur. (çev.)

bilimini nihaî olarak inşa eder[32]. Kadim filolojide olduğu gibi, diller arasında yapay ve sadece dıştan yakınlıklar kurmak yerine dili yaşayan bir organik bütünlük gibi ele alırlar. Bu yaşamın kanunu arandığındaysa her dil ailesinde, tektip [*uniforme*] yasalara tâbi bir dallara ayrılma olduğu görülür. Dilin kökeni problemine, tek tek diller hiçbir iç oluşum sebebi taşımayan inorganik bir karışım olarak görüldüğünde sadece maddî ve kaba çözümler önerilebilir. Bu bakımdan, XVIII. yüzyıl filozoflarının görüşlerinden daha üstün bir görüş geliştirmiş olmayan Mösyö de Bonald, dilin sebebini içi yerine dışında aramakla, temelde sadece geçtiğimiz yüzyılın yürüdüğü yolu tekrar katetmiştir. Fakat dilin biliminin, hayat bilimlerinden biri hâline geldiği günden itibaren, dilin kökeni problemi hakikî zemini üstüne, yani yaratıcı bilinç alanına yerleştirilmiş oldu. Dilin türeyişi daima esrarengiz kalacaktır, ama en azından türeyişiyle ilişkilendirilmesi gereken olgular düzeni ve ne tür kavramlaştırmalara tümdengelimle varılmasının uygun olduğu görülmüş oldu.

32 Wilhelm von Humboldt'un *Ueber das verlagleichende Sprachstudium in Beziehung auf dei verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* ve *Ueber die Kawi-Spracheauf der Insel Java* başlıklı incelemelerini de anmak gerekir.

III

Eğer dil, aslında ne dışarıdan gelen bir ihsan ne de gecikmiş ve mekanik bir icat ise geriye, tutulacak tek bir yol kalır: dilin yaratılışını, kendiliğinden ve bütünlüğü içinde faaliyette bulunan beşerî melekelere atfetmek. Düşüncelerini ve duygularını dışa vurma, insanda doğal bir ihtiyaçtır. İnsan düşündüğü her şeyi içsel ve dışsal biçimde ifade eder. İdealarm işaretleri olarak eklemli seslerin kullanılmasında da keyfî/nedensiz hiçbir şey yok. İnsan, düşüncelerini formüle etmek ve bildirmek üzere sözü, ne uygunluğunu veya kullanışlılığını gözetmek ne de hayvanları taklit etmek suretiyle tercih etmiştir; söz onda, gerek organik üretimi gerekse ifade etme gücü bakımından doğal olduğundan tercih edilmiştir. Çığlığın orijinalitesi sahiden hayvana ait görünüyorsa sözün orijinalitesinin insana ait olduğunu reddetmek niye? Sözde, olsa olsa çığlığın bir taklidini görmekte ısrar etmek nedendir? İnsanın, gözü, görmede; kulağı, duymada kullanmasına bir keşif olarak bakmak, saçmalıktır. Aynı şekilde, sözün, ifade aracı olarak kullanılmasını "icat" diye adlandırmak da saçmalık olur. İnsan, işaret ya da yorumlama[33] melekesine, tıpkı görme veya işitme melekesine malik

33 Bkz: Garnier, *Traité des Facultés de l'Âme*, cilt: II, s. 451 ve devamı.

bulunduğu gibi maliktir. Nasıl ki göz veya kulak, görme ve işitme melekelerinin organlarıysa söz de işaret ya da yorumlama melekesini icraata dökmek üzere kullandığı vasıtadır. O hâlde, bedenin farklı organlarının kullanılmasının, tecrübenin sonucu olduğu ne kadar söylenebilirse eklemli seslerin kullanılmasının, refleksiyonun bir sonucu olduğu da o kadar söylenebilir. Biri doğal, diğeri de yapay olmak üzere iki dil yoktur; ama doğa, bize hedefi gösterdiğinde ona erişmek için kullanılması gereken yolları da gösterir. Lucretius bunu, alıntı yapmadan geçemeyeceğimiz kadar güzel mısralarda söylemiştir:

At varios linguæ sonitus natura subegit
Mittere, et utilitas expressit nomina rerum;
Non alia longe ratione atque ipsa videtur
Protrabere ad gestum pueros infantia linguæ,
Quom facit ut digito quæ sint præsentia monstrent.
Sentit enim vim quisque suam quod possit abuti.
Cornua nata prius vitulo quam frontibus exstant,
Ollis iratus petit atque infensus inurget.
At catulei pantherarum scymneique leonum
Unguibus ac pedibus jam tum morsuque repugnant,
Vix etiam quum sunt dentes unguesque createi.
Alituum porro genus alis omne videmus
*Fidere et a pennis tremulum petere auxiliatum**.

* Lucretius'un *De Rerum natura* [Eşyanın tabiatı] başlıklı manzum eserindeki "Dilin Kökeni" alt başlığından bu bölümün İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından İngilizceden yapılmış çevirisini, kitabın sonuna ekledim. (çev.)

Yani insanın, peşinden sözün kullanımını kazanacağı ikinci hâlin geleceği, konuşmadığı bir ilk hâli tahayyül etmek, düş görmektir. İnsan, tabiatı icabı düşünen bir varlık olduğu gibi, tabiatı icabı konuşan bir varlıktır ve dile bir başlangıç tahsis etmek, düşünceye bir başlangıç tahsis etmek kadar felsefeden nasipsiz kalmış bir çabadır. Beşerî melekelerin insanın hür/serbest icatları olduğunu söylemeye kim cüret edebilir ki? Dili icat etmek de bir meleke icat etmek kadar imkânsızdır. Düşüncenin ifade formu ve dış kıyafeti olarak dili, düşünce ile çağdaş saymak gerekir.

Böylece söz, bir yandan insanın ve onda yerleşik kuvvetlerin bir eseridir; diğer yandansa dilde hiçbir şey, akıllı ruhtakinden [*esprit*] daha fazla refleksiyona dayalı veya yapay şekilde kombine edilmiş değildir. Sözde, her şey, bilinçsizce ve sanki ulûhiyetin etkisi altında faaliyette bulunan insan tabiatının içsel kuvvetlerinin eseridir. Turgot, "Diller, kendini kendine sergileyen [*présente à elle-même*] bir aklın eseri değildir"[34] der. Bütünlüğü içinde ele alındığında XVIII. yüzyılın hatası, hür ve bizzat kendine mâlik bir iradeye, melekelerin doğal ürünü olan şeyleri atfetmesi idi. Genel olarak bakılırsa

34 *Œuvres*, cilt:11, s. 139 Maine de Biran'ın da Turgot'nun bu sözlerini alıntıladıktan sonra, şunu eklediğini görmek şaşırtıcıdır: "Buna, kurumsallaşmış diller ancak o tür bir aklın eseri olabileceği cevabını veririm. Mösyö Turgot, Maupertuis'ye, benim de üzerime alındığım ve "soğukkanlılıkla dili oluşturan bir filozof" farz ettiğini söyleyerek sitemde bulunur. Bu hipotezde saçma olan şeyi göremiyorum. Refleksiyon melekesi olmadan, doğrusu dilin kurumsallaşması da söz konusu olmayacaktır. O halde bir dil, neden idealarını sabitlemek ve onların farkında olmak isteyecek refleksiyon becerisi gelişmiş bir insan tarafından soğukkanlılıkla oluşturulmuş olmasın ki?" (*Œuvres philosophiques*, cilt.11, s. 323); aynı yazarın *Influence de l'habitude sur la faculté de penser* başlıklı risâlesine de bkz: II. bölüm, I. alt başlık.

o asır, kendiliğinden/spontane faaliyetin teorisini yeterince idrak etmez. Bilhassa insanın refleksiyona dayalı kudretiyle meşgul olmak suretiyle, beşerî icatlar alanını aşırı geniş tuttu. O asır nazım alanında, aslında büyük ve orijinal eserler meydana getirmenin anahtarı olan kompozisyon kurgulaması, arka planda bir edebî niyet taşımayacak bir ilhamdan ayırmayı bilemedi. Siyaset alanında ise o asrın insanları kendi fikirlerini toplumdan ve toplumu yöneten otoriteden bağımsız bir şekilde serbestçe oluşturuyordu; ahlâk alanında, "ödev"i, fayda ile eş tutuyordu. Psikoloji alanında ise müellifler kendi yapıları bakımından en zorunlu gördükleri sonuçları ifade ediyordu. Şüphesiz ki insan, bir bakıma, kendi fıtratından gelen şeyler meydana getirir; bunun için çaba harcar ve sonuca varmak için gereken ham kuvveti ortaya kor. Ama kuvvetin doğrultusu ondan gelmez; bir bakıma onun kuvveti "madde" gibidir ki "form" ona dışından gelir. Bilincin kendiliğinden eserlerinin hakikî müellifi, insan fıtratıdır, tabiatın yüce nedenidir. Bu limitte artık nedenselliğin Tanrı'ya mı insana mı atfedildiği önemsizleşir. "Kendiliğinden olan" [*le spontané*] hem ilâhî hem de beşerîdir. Fenomenin hangi veçhesine ilişkin olduğuna bağlı olarak her biri hakikatin bir kısmını ihata eden ve karşıt olmaktan ziyade natamam/eksik görüşlerin bağdaştığı nokta da işte budur[35].

O hâlde, her bölgesel dil ailesi, her ırkın dehasından, uzun uzadıya gayretler ve deneme-yanılmalar olmaksızın

35 Mösyö Cousin'in, kendiliğinden bilincin analizine ilişkin, 1818 derslerindeki ve 1822 derslerindeki (6 ve 7. ders) mahirane açıklamalarına ve de *Fragments Philosophiques*'teki *Du premier et de dernier fait de la conscience* başlıklı kısma bkz. Aynı görüşler G. Farcy tarafından, Dugald Steward'ın *Philosophie de l'esprit humain* başlıklı eserin 3. cildine yazılmış "giriş" yazısında da yer almaktadır.

fışkırmıştır. Refleksiyonda bulunan ve kombinasyon yapan akıl dilin yaratılışında da aşağı yukarı onun dönüşüme uğramasındaki kadar küçük bir rol oynamıştır. Dillerin gelişiminde, herhangi bir yapay ve bilerek gerçekleştirilmiş devrim farz edilemez. Diller hakkında konsiller veya karar alıcı kurullar yoktur. Diller, yolundan sapmış kurumlar gibi ıslah edilmez. Bundan dolayıdır ki halklar, dillerin hakikî sanatkârlarıdır; çünkü halklar, insanlığın iç ve kendiliğinden kuvvetlerini en iyi şekilde temsil eder. Ne kadar dâhi olurlarsa olsun dillerin ustası bireyler değildir. Leibniz'in *bilimsel dili*, düşünce iletme vasıtası olarak Kızılderili dilinden muhtemelen daha elverişsiz ve barbar idi. En güzel ve en zengin bölge dilleri, bütün kaynakları itibariyle, kendine nadan bir hazırlık sürecinden çıkmıştır. Tersinden bakıldığındaysa elden geçirilmiş, hırpalanmış ya da insan eliyle imâl edilmiş diller, esneklikten mahrumiyetlerinde, zahmetli yapılarında, âhenk noksanlıklarında, hep kaynaklarının izini taşır. Gramercilerin baştan koydukları hedef doğrultusunda bir dili ıslah etmeyi denediği her defasında başardıkları tek şey, o dili hantal, ifadesiz ve en basit taşra ağzından bile daha mantık fukarası kılmaktır.

Meselâ, Duclos tarafından Port-Royal'in *Genel Gramer*'ine eklenmiş notları okuyalım: XVIII. yüzyılın egemen iddiası olan doğayı kritik etme, belki de bundan daha naifçe itiraf edilmedi. Akademisyen her an, halkın ürünü hâliyle dilin bünyesinde barındırdığı mantıksal tutarsızlıkları ve *hataları* göstermeye çalışır. Dilin kullanımındaki tuhaflıklara acı acı gülümser, tasfiye etmek istediği biçimlerin, yerlerine ikame etmek istediklerinden genellikle çok daha tercihe şayan olduğunu fark etmeden kullanımdaki sapmaları gramerci

kafasıyla düzeltmeyi arzular. İnsan zekâsı ise kendi hâline bırakıldığında anomalilerden/sapmalardan zevk almanın peşine hiç düşmez. Çocukların ve halkların dili, gramercilerin takdis ettiği dilden genellikle daha ifadelidir. Her zamanki gibi burada da insanın yapay eseri, ıslahatçı bir misyona kurban edildiğinde doğanın eserini tahrip eder. Ve doğanın eseri bir o kadar daha canlı ve sahici değil midir ki! Fransız dilinin sözlüğü gözden geçirildiğinde gerçekten millî olan kelimelerin halkın eseri olduğu görülür; buna mukabil, gramerciler tarafından kullanıma sokulmuş kelimeler, daima bir bilgiçlik ve örtbas edilmeye çalışıldığı besbelli bir Lâtince kokusu taşır[36]. Bir de geleneksel bir temelden hareketle, ama halkın ihtiyaçlarından ve hislerinden uzakta geliştirilen "yapay" diye adlandırılabilecek diller vardır: Haham İbranicesi [*langue rabbinique*] böyle bir dildir. Yapay dillerin bulanıklılığı ve barbarlığı, hayâl edebileceğinizin de ötesindedir. Okullarda mekanik sistem* onlara öğretilmeden önce sağır-dilsizler, öğrenim görmüş hâllerinden bin misli daha iyi iletişim kurar. Kendi yaratıcılığına bırakılmış sağır-dilsizler, şaşırtıcı bir kuvvet, orijinallik ve zenginlik sergileyen bir dizi ifade yolu geliştirir[37]. Fakat nasıl ki hayvanda içgüdü, zekâ ile ters orantılı ise, aynı şekilde yapay iletişim yollarını daha fazla kullandığı ölçüde sağır-dilsiz de sıkıntılarla ve zorluklarla dolu olan yapay usullerin asla yerini dolduramayacağı icat etme kudretini kaybeder.

36 Bkz: Egger, *Notions élémentaires de grammaire comparée*, bölüm: XXI, § 3.

* Renan "mekanik sistem" ile sağır-dilsiz alfabesini ve işaret dilini kastediyor. (çev.)

37 Bkz: (Paris Sağır-Dilsiz Enstitüsü tarafından yayınlanmış broşür) *Les Sourds-Muets au xıxe siècle* ve Ad. Garnier'nin şu eseri: *Traité des facultés de l'âme*, cilt: II, s. 461-462.

Böylece ilk insanlar bizi şaşırtan ve yapısı bize son derece mucizevî görünen bu abideyi kısa zamanda inşa edebilmiştir. Üstelik de bunun için hiç çalışmamıştır, çünkü henüz çocuktur. Teemmülde/refleksiyonda bulunan aklın, yaratıcı içgüdünün yerini aldığı çağımızda ise ilk insanların akıllı ruhunun otuz iki kısım tekmili birden ve de öyle uzun boylu düşünmeden yarattığı şeyleri analiz etmede, sahip olduğumuz zekâ ucu ucuna yetmektedir. "Kolay" ve "zor" kelimeleri, "kendiliğinden" karşısında anlamlarını yitirir. Mösyö de Bonald şöyle sorar: En büyük filozofların analiz etmeye muktedir olamadığı şeyleri tecrübesiz çocuklar nasıl olup da yaratabilmiştir? Bu tür bir itiraz ancak düşüne taşına yapılmış bir icat bakımından anlamlıdır. Kendiliğinden olan faaliyetin, erişilmek istenen hedefin ve kullanılacak yolların açık bir bilgisinden hareket etmeye ihtiyacı yoktur. Zekânın mekanizmasını analiz etmek dilin mekanizmasına kıyasla çok daha zordur ve bununla birlikte psikolojiye yabancı insan da akıllı ruhunun bütün kaynaklarıyla en iyi filozof kadar oyun oynamayı bilir. Dilini öğrenen çocuk, kendi dilini yaratan insanlık, gelişimini tamamlama yolunda ilerleyen bir bitkiden veya hayvandan daha fazla zorluk çekmez. Her yerde, bireysel ruhun yokluğunda veya uykuda olduğu sırada faaliyet gösteren, bu mucizevî sonuçları meydana getiren ve tabiatın herhangi bir efor sarf etmeksizin ürettiği şeyleri kavramada bilime kafa tutan, saklı Tanrı'dır, ezelî-ebedî kuvvettir.

Demek ki dilin yaratıcı kudreti, "halkın aklı", yani kendiliğinden/spontane akıldır. Teemmül/refleksiyon ise orada hiçbir şey yapamaz. Diller, Minerva'nın Jüpiter'in beyninden çıktığı gibi, insanın akıllı ruhunun kalıbından tastamam biçimde çıkmıştır. Diller, Mösyö Schlegel'in dediği gibi "her insanın içinden çıkan canlı bir ürün"dür.

Bu sonuç itibariyle, muhtelif dil sistemleri asla yan yana bitişmek suretiyle oluşmamıştır; dil, ilk tezahüründen itibaren, tabiattaki canlı varlıklara benzer şekilde, bütün aslî kısımlarıyla donatılmıştır[38]. Gerçekten de insanın akıllı ruhu meydana geldiği ilk andan itibaren tastamamdır. İlk psikolojik olgu, zımnî/örtülü bir şekilde, en ileri olgunun bütün unsurlarını ihtiva ediyordu[39]. Arifane teemmül/refleksiyon, insana esini bizzat kendinden gelen iç fenomenden daha fazla bir veri içermez. İnsan farklı melekelerini/yetilerini sırayla mı kazandı? Sadece düşünmeyi [yani dil olmadan –çev.] kim becerebilir ki? Dil bütün çağlarda insanın akıllı ruhuyla paralellik arz ettiğinden ve onun özünün upuygun ifadesi olarak kendini gösterdiğinden zekânın gelişimine bağlı olgular ile dilin gelişimine bağlı olgular arasında sıkı bir analoji kurmaya hakkımız vardır. Öyleyse dilin kısımlarının tamamlanmasının güçlükle başarıldığını farz etmek, insanın akıllı ruhunun melekelerini sırayla teker teker edindiğini farz etmek kadar felsefeden nasiplenmemiş bir görüş olacaktır. Diller, bir çekirdeğin etrafında kümeleşerek meydana gelen kristaller gibi değil, içsel kuvvetiyle ve kısımlarının katkısıyla gelişen tohumlar gibidir. Dilin birliği ise üst üste yığılan katmanların ve çoğalarak gelişmenin sonucu olan yapay bir birlikten ibarettir.

38 Mösyö Schlegel bu bakımdan dilin ortaya çıkışını "bir anda fışkıran bir yaratım" (*Hervorbringung Ganzen*) diye adlandırır ve onu "bütün"ün ideasından kaynaklanan, katiyen parçaların atomistik bileşiminden meydana gelmeyen şiire benzetir (*Philos. Vorlesungen*, s. 78-80); krş: Humboldt, *Ueber das vergleichende Sprachstudium*, s. 247; Goethe de benzer fikirler öne sürer: *Dichtung und Wahrheit*, (Œuvres complètes, cilt: xxv, Cotta, 1830, s. 307).

39 Bkz: Cousin, *1818 Dersleri*, ders: 5.

IV

Buraya kadar sadece psikolojik veriler üzerine dayandırdığımız tümevarımlı ispatlamaları, filoloji teyit eder. Dillerin tarihi, kendi kendine yeni bir bölge dili yaratmış yahut da eski bir bölge dilini hür bir karar ile dönüşüme uğratmış tek bir millet örneği bile vermez. Diller düzeltilebiliyorsa çekimlilikten ve gramatikal kategorilerden yoksun olan Çince[40], düşüncenin ifadesi için aslî unsurlar gözüyle baktığımız şeyleri edinmeye neden hiç muvaffak olamadı? Sâmi dilleri zaman ve kip bakımından tatminkâr bir sistemi niçin icat edemedi ve bu dillerdeki söylemin anlamını bilmecemsi kılan boşluğu böylece doldurmayı başaramadı? Daha mükemmel alfabelerle asırlardır temas etmesine ve düzgünce yazılan sesli harfleri olmamasının karşısına çıkardığı muazzam güçlüklere rağmen, Sâmi dilleri sesli harfler yaratmayı nasıl oldu da hiç başaramadı[41]? Çünkü, her dil, kendi gramerine baştan sona hapsolmuştur[42]. Her dil, dış etkilere maruz

40 Halk arasında yaygın haliyle Çince, muhakkak ki klasik Çinceden çok daha fazla belirlenim kazanmıştır; fakat, bizim mutat şekilde bu kelimeye yüklediğimiz anlamda hiçbir "gramer kuralı"na da sahip olamadı. Bkz: A. Bazin, *Grammaire mandarine*, (Paris, 1856).

41 Dr. Wiseman, *Discours sur les rapports entre la science et la religion révélée* içinde: Dillerin tarihi hakkındaki I. Konuşma, 2. kısım.

42 Sıradan bir tecrübe, bu sonucu teyit eder. Vatanından sürülmüş bir insan

kalarak cazibesini ve fizyonomisini bütünüyle değiştirebilir; kelime hazinesini zenginleştirebilir veya yenileyebilir; ama her bir dilin grameri, onun bireysel ve karakteristik formudur; bir başka ad alarak veya olduğu şey olmaktan vazgeçerek başkalaşamaz.

Böylece her dil ailesi, var olduğu ilk ânlardan beri, insan zihninin bütününe tekabül etmiştir. Derinlikli araştırmalar dilbilimcileri, eski filolojinin, söylemin bölümlerini birbirinden türetme teşebbüslerini reddetmek zorunda bıraktı. Söz konusu bölümlerin hepsi ilk dillerdeki gibiydi; bütün ırkların atadan kalma dillerinde, daha az seçik şekilde, ama bireyselliklerinin ilkesiyle birlikte, hepsi birden mevcuttu [*coexister*]. Dilin kısım kısım, parça parça yaratıldığını farz etmektense en karmaşık işlemlerin, onun başlangıcında da var olduğunu ve kendi ahengi içinde, beşerî melekelerin bütününü sergilemediği tek bir ân farz etmek yeğdir. Her ırkın grameri (gramerin, bir dilin aslî unsuru olduğunu hatırlarsak) ilk anda meydana geldi. Bir kez ihdas edilmiş bir bölge dili kalıbı, yok edilemez bir bireysellik, çekilmiş ve o andan itibaren aşılması zahmetli bir sınır oluşturur. Mösyö Humboldt şöyle der: "Bir dilin, birçok veçheleri bakımından geçirdiği değişimler ne kadar büyük olursa olsun dilin asıl

hayâl edelim ve de gittiği ülkenin hiç bilmediği dilini [eğitim almadan –çev.] sadece duyarak ve konuşmaya çalışarak öğrendiğini farz edelim. Bir süre sonra o dildeki bazı kelimeleri konuşmaya muvaffak olacaktır, ama meramını ancak ana dilinin ifade kalıplarıyla ve deyimleriyle anlatabilecektir. Bu ifade kalıpları o adamla birlikte yaşlanacak ve bir bakıma onun düşünceleriyle birlikte asimile olup gidecektir. Birbirleriyle iç içe geçmiş halklar için de durumun haydi haydi böyle olması gerekmez mi? İşte bu nedenledir ki dillerin sınıflandırılmasında gramatikal özellikler, leksikolojik özelliklerden çok daha önemlidir.

gramatikal sisteminin, kelime hazinesinin, yapısının büyük oranda aynı kaldığı ve Lâtin dillerinden Rumen dillerine geçişteki gibi bu sistemin farklılaştığı noktaya, yeni bir dilin başlangıcını konumlandırmak gerektiği görülür. Öyleyse dillerde, artık esas itibariyle değişmedikleri bir forma kavuştukları bir çağ var gibi görünmektedir. Dillerin hakikî olgunluk çağı da o olsa gerekir; ama dillerin çocukluğundan bahsetmek için, bu forma hissedilmeden kavuşup kavuşmadıklarını ya da ilk fışkırma hâllerinin bizzat bu formda olup olmadığını da bilmek gerekir. İşte burası, bilgilerimizin mevcut seviyesiyle, benim bir şey söylemekte tereddüt ettiğim bir noktadır[43]."

Karşılaştırmalı filolojinin kaydettiği gelişim göz önünde bulundurulduğunda, bu şüphede takılıp kalmayız. Söz konusu gelişim sadece, hiçbir dilin tarihin belli bir döneminde sistemini tamamlamadığını açığa çıkarmakla kalmaz, bir dildeki sahiden radikal devrimlerin imkânsızlığını da adamakıllı ortaya koyar. Sâmi dilleri, bütün diller içinde, organik bir dönüşümün [*transformation*] en belirgin örneğini sunar. İşte Sâmi diller sisteminin, insanın böyle bir hâlin tarihte var olduğuna ve de yalınlığın/basitliğin karmaşıklıktan önce geldiği şeklindeki yanıltıcı ilke uyarınca söz konusu hâlin zamansal önceliğine inanmaya meyledeceğinden daha yalın bir hâle dönmeye kendini koyvermesindeki kolaylık da budur. Bu fikir, Sâmi dillerini incelemeye gönül vermiş bilginlerce yakın zamanda geliştirildi ve Michaëlis, Adelung,

43 Wilhelm von Humboldt, *Lettre à Albert Rémusat sur la nature de des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier*, s. 72.

kalarak cazibesini ve fizyonomisini bütünüyle değiştirebilir; kelime hazinesini zenginleştirebilir veya yenileyebilir; ama her bir dilin grameri, onun bireysel ve karakteristik formudur; bir başka ad alarak veya olduğu şey olmaktan vazgeçerek başkalaşamaz.

Böylece her dil ailesi, var olduğu ilk ânlardan beri, insan zihninin bütününe tekabül etmiştir. Derinlikli araştırmalar dilbilimcileri, eski filolojinin, söylemin bölümlerini birbirinden türetme teşebbüslerini reddetmek zorunda bıraktı. Söz konusu bölümlerin hepsi ilk dillerdeki gibiydi; bütün ırkların atadan kalma dillerinde, daha az seçik şekilde, ama bireyselliklerinin ilkesiyle birlikte, hepsi birden mevcuttu [*coexister*]. Dilin kısım kısım, parça parça yaratıldığını farz etmektense en karmaşık işlemlerin, onun başlangıcında da var olduğunu ve kendi ahengi içinde, beşerî melekelerin bütününü sergilemediği tek bir ân farz etmek yeğdir. Her ırkın grameri (gramerin, bir dilin aslî unsuru olduğunu hatırlarsak) ilk anda meydana geldi. Bir kez ihdas edilmiş bir bölge dili kalıbı, yok edilemez bir bireysellik, çekilmiş ve o andan itibaren aşılması zahmetli bir sınır oluşturur. Mösyö Humboldt şöyle der: "Bir dilin, birçok veçheleri bakımından geçirdiği değişimler ne kadar büyük olursa olsun dilin asıl

hayâl edelim ve de gittiği ülkenin hiç bilmediği dilini [eğitim almadan –çev.] sadece duyarak ve konuşmaya çalışarak öğrendiğini farz edelim. Bir süre sonra o dildeki bazı kelimeleri konuşmaya muvaffak olacaktır, ama meramını ancak ana dilinin ifade kalıplarıyla ve deyimleriyle anlatabilecektir. Bu ifade kalıpları o adamla birlikte yaşlanacak ve bir bakıma onun düşünceleriyle birlikte asimile olup gidecektir. Birbirleriyle iç içe geçmiş halklar için de durumun haydi haydi böyle olması gerekmez mi? İşte bu nedenledir ki dillerin sınıflandırılmasında gramatikal özellikler, leksikolojik özelliklerden çok daha önemlidir.

gramatikal sisteminin, kelime hazinesinin, yapısının büyük oranda aynı kaldığı ve Lâtin dillerinden Rumen dillerine geçişteki gibi bu sistemin farklılaştığı noktaya, yeni bir dilin başlangıcını konumlandırmak gerektiği görülür. Öyleyse dillerde, artık esas itibariyle değişmedikleri bir forma kavuştukları bir çağ var gibi görünmektedir. Dillerin hakikî olgunluk çağı da o olsa gerekir; ama dillerin çocukluğundan bahsetmek için, bu forma hissedilmeden kavuşup kavuşmadıklarını ya da ilk fışkırma hâllerinin bizzat bu formda olup olmadığını da bilmek gerekir. İşte burası, bilgilerimizin mevcut seviyesiyle, benim bir şey söylemekte tereddüt ettiğim bir noktadır[43]."

Karşılaştırmalı filolojinin kaydettiği gelişim göz önünde bulundurulduğunda, bu şüphede takılıp kalmayız. Söz konusu gelişim sadece, hiçbir dilin tarihin belli bir döneminde sistemini tamamlamadığını açığa çıkarmakla kalmaz, bir dildeki sahiden radikal devrimlerin imkânsızlığını da adamakıllı ortaya koyar. Sâmi dilleri, bütün diller içinde, organik bir dönüşümün [*transformation*] en belirgin örneğini sunar. İşte Sâmi diller sisteminin, insanın böyle bir hâlin tarihte var olduğuna ve de yalınlığın/basitliğin karmaşıklıktan önce geldiği şeklindeki yanıltıcı ilke uyarınca söz konusu hâlin zamansal önceliğine inanmaya meyledeceğinden daha yalın bir hâle dönmeye kendini koyvermesindeki kolaylık da budur. Bu fikir, Sâmi dillerini incelemeye gönül vermiş bilginlerce yakın zamanda geliştirildi ve Michaëlis, Adelung,

43 Wilhelm von Humboldt, *Lettre à Albert Rémusat sur la nature de des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier*, s. 72.

Klaproth, Gesenius, Wilhelm von Humboldt, Bunsen[44] gibileri tarafından da muhtemel görülerek benimsendi. Linguistikte çok ciddi sonuçlar doğuracak bir olgu söz konusu olduğundan bu hususu biraz açmamız gerekecek.

Sâmi dillerinin güncel hâlinde, bütün fiil köklerinin üç sesten müteşekkil olduğu malûmdur. İbranicede, Asuricede ve Arapçada rastlanan az sayıdaki dört sesli kök ise gerçek kökler değildir. Bunlar, primitif ve basit kelimeler olarak görülmesi yerleşik bir alışkanlığa dönüşmüş olan türemiş veya bileşik formlardır. Fakat üç sesli kökler de erişilmesi mümkün olan son aşamaya gelmiş gibi görünmemektedir. Bu kökler arasında, sahiden de sadece gramatikal bir kurgu aracılığıyla üç sesli olan bütünleşik kümeler vardır. Hemen hemen bütün çekimlerinde iki sesli ve tek heceli kalan, *içbükey* ya da *çift* denen fiiller böyledir. Diğer fiil sınıfları ise, her ne kadar daha temelde üç sesliyseler de köklerinden birinin zayıflığıyla farklılaşırlar ki birtakım hâllerde o kök düşer, ünlüye dönüşür veya telâffuz edilmez: *Zayıf* ya da *kusurlu* denen fiiller böyledir. Son olarak üç sesli bir kılık altında beliren eden fiiller, bu bakımdan analize konu edilemez değildir. Onların üç kökü arasında, gerçekten de hemen hemen her zaman diğerlerinden daha zayıf ve anlamın temelinde esasen daha az önem taşır görünen bir kök vardır. Böylece Sâmi dillerindeki her kelime kökünün, aslen iki kök-harften müteşekkil olduğunu tasavvur etme noktasına varırız. Bu analiz yoluyla ulaşılmış iki sesli ve tek heceli kelimeler, takdim ettiğimiz hipotezde, hepsi tek ve aynı anlam temeli sunan ve

44 Bu konuda daha ayrıntılı malûmat, benim *Histoire générale des langues sémitiques* başlıklı kitabımda bulunabilir (s. 84 ve devamı, s. 422 ve devamı). Ayrıca Wiseman'ın II. bölümde atıf yapılan eserine bakılabilir.

üçüncü harfin dâhil olması yoluyla nüans kazanan üç köklü bu gruplara beraberce ortak bir soy olarak hizmet etmiş olacaktır. Sâmi dillerinin bir bakıma ilk ve indirgenemez unsurları da işte bunlar olacaktır. Gerçekten de iki harfli köklerin hemen hemen hepsi onomatope yoluyla oluşturulmuştur ve Hint-Avrupa dil ailesiyle Sâmi dil ailesi arasında birtakım yakınlıklar kurmaya şayet izin verilirse bu kesinlikle onomatopelerin aranması gereken bir noktada kurulacaktır.

Yalın, yani tek heceli, ince ince ayarlanmış gramatikal kategorileri olmayan dil sistemine varılması, ilk bakışta öyle görünmektedir ki Sâmi dillerinin şu andaki sisteminden mantıksal olarak daha önce olmuştur. Fakat bu dillerin gerçekten de benzer bir hâlden geçip geldiğini farz etme hakkı doğar mı? Bu, insanın akıllı ruhunun geçip geldiği ve sayıca sonsuz olan yolların *a priori* tahmin edilemeyeceğine kani olan irfan sahibi bir kafanın iddia etmekten her zaman kaçınacağı bir şeydir. Tek hecelilikten üç heceliliğe geçiş sahiden de nasıl kavranmalıdır? Bu devrime neden olan şey nedir? O geçişi hangi çağda tarihlendirmek gerekir? Eski linguistlerin safça söyledikleri gibi idealar çoğalıp çeşitlenip de artık daha fazla nüansı ifade etmek gerektiği dönemde mi? Yoksa Gesenius'un inanmaya meylettiği gibi yazının icat edildiği çağda mı? Gramerdeki bu yenilik tesadüfen mi yapılmıştır, yoksa insanların bir mutabakatıyla mı? Bu nevi hipotezleri kafamızda canlandırmanın arz ettiği imkânsızlıkların önünde kalakalırız. Tek hecelilikten üç heceliliğe geçiş, gelişmiş bir teemmül/refleksiyon kapasitesine sahip olmayan kimselerin yapabileceği bir iş değildir. Bilebildiğimiz yegâne tek heceli diller, Doğu Asya dilleridir ve o hâllerinden hiç çıkamamıştır. Dolayısıyla da Sâmi dillerinin ilk ortaya çıkışında

tek heceli olduğu hipotezini tarihî bir olgu seviyesine çıkarmaya imkân veren hiçbir veri elde yoktur[45]. Bu hipotez temelde sadece olguları tasavvur etmenin uygun bir şeklidir ve genel itibariyle felsefe bu görünüşteki istisnaî durum için kendi sağlam ilkelerini değiştirmek zorunda değildir.

Bana öyle geliyor ki insanın hür bir niyetle icat etmediği dili tamamına erdirmediğini ispatladık. Yine de ilk dilin bütünleşikliği [*intégrité*] için elzem olan unsurları taşıdığı yönündeki kanaatimiz icabı, çok sonraki çağların mekanizmalarının, tam olarak gelişip serpilmiş hâlleriyle ilk dilde mevcut olduğunu iddia etmekten de uzağız. İlk dilde her şey vardı, ama bulanıkça ve ayrışmamış bir hâlde. Bu puslu sentezde her oluşturucu ögeye tek tek rolünü tahsis etmek suretiyle ayırma işlemleri yapan ise sadece zaman ve insanın akıllı ruhunun/tininin ilerleyişi olmuştur. Kısacası, yaşamın şartları her şeyde olduğu gibi bunda da belirleyici olmuştur: ilk nüvenin evrimi, rollerin dağılımı ve organların özelleşmesi. Tabiatın organize ürünleri gibi diller de derece derece gelişim yasına tâbidir; fakat bu gelişim kaba saba ve dışarıdan

45 İki Alman İbranice uzmanı olan Mösyö Fürst ve Mösyö Delitzsch yakın zamanda çift köklülük teorisine itibar kazandırmayı ve bu teori üzerine yeni bir filoloji ve hatta bir tefsir sistemi kurmayı denediler. Fakat, bu iki bilim adamı tarafından geliştirilmeye teşebbüs edilen yaklaşımlarda ve kök analizlerinde çocuksu bir oyundan başka bir şey görmeyi reddediyoruz. Kimyada elementler neyse filolojide kökler de odur. Şüphesiz ki bu yalınlığın sadece görünürde öyle olduğuna ve içteki bir bileşimi bizden gizlediğine inanmak serbesttir; ama onlarınki, bilimde yasaklanmış bir araştırmaya benzer, zira analize konu edilen obje, bizim karşı saldırımıza hiçbir geçit bırakmaz. Dillerin kökleri bize, mutlak üniteler gibi değil, filolojinin simya ile aynı suçlamalara muhatap kalmadan aşıp geçmeyi düşünmesi gereken kurmaca olgular gibi görünmektedir.

gerçekleştirilen bir yoğunlaşma/katılaşma değildir. Diller, onları konuşan insanlarla aynı şekilde, yani sürekli bir *fieri** hâlinde yaşar. İçsel bir büyüyüp serpilme ve içten dışa doğru akış hâlinde hiç durmadan parçalarına ayrılır ve yeniden bir araya gelir [*décomposer-recomposer*]. Atılan bir tohum, günün birinde olacağı her şeyi kuvve hâlinde içinde taşır. Tohum gelişir, formlar düzenli orantılarında meydana gelir, kuvve hâlinde bulunan fiilî hâle gelir; ama hiçbir şey yaratılmaz, hiçbir şey eklenmez. İşte yaşamın şartlarına tâbi varlıkların hepsinin kanunu budur. Elbette dilin de. Müphem algılarını belirli bir hâle getirmeye çalışan insanın ilk denemeleri de hâliyle ilkeldi, ama bu ilkellik, sonra katedeceği gelişimin nüvesini bünyesinde barındırıyordu. İnsanın ilk düşüncelerinin içinde mazruf olduğu sentetik ve bulanık ifadeden, modern zihniyetin yaratıldığı âletin mükemmel açıklığına varmaya daha fersah fersah yol vardı.

Dilin içindeki bu özsuyunu, başka hiçbir şey, birliği itiraza meydan bırakmayan aynı dil ailesine üye diyalektlerin karşılaştırılmasından daha iyi ispatlamaz. Yine Sâmi dil ailesini örnek olarak seçelim: Onu meydana getiren farklı bölge dillerinin karşılaştırılması şunu gösterir: 1° Bu bölge dilleri eşit oranda gelişmiş olmaktan çok uzaktır. 2° En uzun süre yaşama avantajına sahip olanlar ve uzun asırlar boyunca gelişme kaydederek zenginleşme avantajına sahip olanlar da onlardır. Bu surette, İbranice de Arapça kadar uzun bir dönem gelişme fırsatı bulmuş olsaydı ve de onun kadar talihli koşullardan geçip gelmiş olsaydı hiç şüphesiz o da Arapçanınki gibi bir sisteme varmış olurdu. Arapçaya zenginliğini

* Fieri (Lat.): Oluş.

kazandıran bütün usuller nüve hâlinde İbranicede de bulunur; lâkin, gelişimi erken bir dönemde duraklamış olan İbranice, sahip olduğu potansiyeli açıp da mevcut usullerine kapsam ve düzen kazandıramamıştır. Haham İbranicesi ise bunu başarmıştır: Bu yapay ve skolastik dil, yeter düzeyde gelişmiş rasyonel ihtiyaçları karşılamaya muvaffak olmuştur.

Diller işte bundan dolayı yaşayan şeyler kategorisinde yer alır. Gerçekten de bir yandan, ne kadar dönüşüme uğrarsa uğrasın her dilin içinden çıkamayacağı dayatılmış bir kalıp vardır; diğer yandansa bu kalıp, hatırı sayılır hareketlere ve sürekli değişimlere alan bırakacak kadar geniştir. İçsel bir asimilasyon yoluyla kendisini oluşturan kısımları yenilemiş organize varlık, daima aynı varlıktır, çünkü aynı form kısımlarının birleşimini hep tesis eder. Bu form da onun ruhudur, şahsiyetidir, tipidir, ideasıdır. Aynı şey diller için de geçerlidir. Bir yandan, dil ailelerinin karakteri değişmez: Meselâ, bir Sâmi dili hiçbir gelişim çizgisi yoluyla Hint-Avrupa dillerinin aslî usullerini edinemez. Diğer yandansa dil ailelerinin içinde form bakımından değil, ama temel/dip bakımından çok büyük biçim değiştirmeler [*métamorphoses*] gerçekleşebilir. Dil aileleri, içerdikleri bölge dillerinin hepsiyle ihdas edilmiş ve kendini yok edeceği ya da ne ise o kalacağı baştan belli "tipler" gibi görünmektedir. Hâlbuki tek tek her dil, kendi yaratıcılık gücüne göre ve ait olduğu genel tipten de kopmadan gelişebilir ve de zamanın, iklimin, siyasî olayların, entelektüel ve dinî devrimlerin kendisine dayattığı değişimlere maruz kalır. Bir dil ailesinin istatistiğini bir kere çıkarıp bunu hep geçerli saymak ve onun üyesi olan bölge dillerini de mevcut oldukları müddetçe hep kendileriyle aynı

kalan bireyler gibi mütalâa etmek kadar felsefeden nasibini almamış bir yaklaşım da olamaz. Bu doğal grupların her biri, temelleri birbirlerinin karışımına dayanan renklerin, nüanslar alacağı, birbirlerini emeceği, hissedilemeyen derecelenmelerle geçişimler yapacağı ve birbirlerini sınırlayacağı hareketli bir tabloya benzer. Yahut daha ziyade, gövdesinden çıkan her bir dalın ağacın canlılığına hizmet edecek kısımlarının, gelişime ya katkıda bulunan ya da sekteye uğratan özel nedenlere bağlı olarak büyümesi, çiçeklenmesi veya güdükleşmesi, kuruması, vb. yoluyla o ağacın serpilip gelişmesine benzer.

V

Böylece dil ilk tezahüründen itibaren, insan düşüncesinin arz ettiği tamlıkta idi; ama onun bulanık ve aralarında birbirlerine bağlı gibi görünen kısımlarının kusursuz gelişimleri için asırlar geçmesi gerekti. Filolojik incelemelerin şu anki hâlinde, insanın –bilincinin ilk uyanışından başlayarak– yarattığı dilin öz niteliklerini, kesin bir şekilde saptamak güçtür. Bu nitelikler zaten öylesi çeşitlilikte var olmayı sürdürür ki sağlam tümevarımların da buna inanmaya sevk ettiği gibi dil beşeriyetin farklı kesimlerinde paralel bir surette üretilir. Bununla birlikte, "ilkel/başlangıca has kendiliğindenliğin" [*spontanéité primitive*], dillere yönelik –sapasağlam bir psikoloji tarafından aydınlığa kavuşturulmuş olan– araştırmaların saptamamıza imkân sağladığı birtakım ana çizgileri de vardır.

Bu ana çizgilerden ilki şüphesiz ki duyumun, işaretin yaratılmasında veyahut daha iyi bir deyişle "seçiminde" oynadığı baskın rolü idi. Nasıl ki insan zekâsı ilk algılarını, ancak eleme ve analiz yoluyla erişilen genel form değil, mutlak hakikatle karıştırılmış aksesuar bir veri içerdiğinden dolayı daha sentetik bir anlam taşıyan tikel/özel form kılığına sokuyor ise aynı şekilde, soyutlamadan hemen hemen tamamen nadan ilk diller de düşüncenin ifadesine yüksek somutlukta

bir form verir. Şüphesiz, salt akıl, beşerî melekelerin bütün ürünlerindeki gibi ilk dillerde de aktifti. Zekânın en bayağı uygulaması bile, en yüksek mefhumları içerir. Söz de en yalın hâlinde, aşkın ve mutlak kategoriler gerektirir; ama her şey, duyumdan ödünç alınmış bir formda idi. En eski dilleri konu alan incelemelerin çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğu şey budur. O dillerin gramer sistemi, en yüksek metafiziği kapsadığı hâlde, hepsindeki kelimelerde maddî bir kavramlaştırmanın bir ideanın simgesi olduğu görülür. İlk insanlar hiçbir zaman kendi başına yaşamamış gibi görünmektedir: Kendisini güçlükle ayırt edebildiği bir dünya üzerine yayılmış biçimde yaşamıştır. Maine de Biran şöyle der: "İnsan başlangıçta kendisini, tasavvur ettiği objelerden ayırt etmiyordu; var oluşu tamamen kendisinin dışında idi, tabiat o idi, o da tabiat[46]." Şu anki refleksiyon kapasitemiz içinde, incelmiş zekâmızla ve ikinci planda kalmış duyularımızla, vaktiyle düşünce ile duyum, insan ile tabiat arasında var olan kadim âhengi hangimiz yeniden yakalayabiliriz?

O hâlde ilk dil, akıllı ruh ile dünyanın ortak ürünü idi: Formu bakımından, salt aklın dışa vurumu; içeriği bakımından ise duyusal hayatın yansıması idi. Dili yalnızca duyumdan türetme arzusunda olanlar, idealara salt maddî bir kaynak tahsis etmek isteyenler kadar yanılgı içindedir. Duyum, şu hâlinden bambaşka olabilecek olanı, değişken ve arızî olan unsuru, yani *kelimeleri* sağlar; ama, o olmaksızın kelimelerin asla bir *dil* meydana getiremeyeceği rasyonel form, bir başka deyişle *gramer*, gerçek bir beşerî eseri vücuda getiren salt ve aşkın unsurdur. XVIII. yüzyılın hatası, insan konuşmasının analizinde grameri pek az hesaba katması idi.

46 *Œuvres*, cilt: III, s. 42-43.

Duyumlar bir adam etmeyeceği gibi, nidâlar da kesinlikle bir dil oluşturmaz. Düşünce gibi dilin yaptığı da insan zekâsının şeyler arasında tesis ettiği mantık bağını kurmaktır. İnsan zekâsının orijinalitesini meydana getiren ve tecrübeden üstün olan bu unsur ikinci plana atılmayagörsün, –şayet şöyle demeye cüret edersem– aklın önceden mevcut kalıplarına maddeden akıtılıp dökülen her şey, vicdansızca alt seviyedeki bir dünyaya terk edilebilir.

Taşıma [*transport*] veya metafor, dilin oluşumunda başlıca yoldu. Dilde bir analoji bir diğerine yol açtı ve böylece kelimelerin anlamı en kaprisli görünen tarzda bir seyir izledi; ilk anlamları çoğunlukla ortadan kalktı ve ancak türetilmiş kabullerde varlıklarını sürdürme imkânı buldu. Dolayısıyla, meselâ Fransızca, Almanca, Rusça, Urduca, Farsça gibi dillerin meydana getirdiği bu olağanüstü çeşitliliğe uzaktan bakıldığında apaçık bir şekilde tek bir kökten çıkmış, sonra giderek farklılaşmış olan bölge dillerinin aynı dil ailesine üye olduğu teşhis edilemez ve sadece en dikkatli bilim onların kardeşliğini yeniden ortaya çıkarabilir. Her halk, iç özelliklerine ve çevresindeki tabiata göre değişen ilişkilendirmelere göre metaforlar yaratır; Kuzey halklarını yönlendiren analojiler, Güney halklarının idealar arasında kurduğu çağrışımları yöneten analojilerden farklıdır ve türetimlerin –ki bunların bir kısmı kesinlikle içinden çıkılamaz bir hâle gelmiştir– bu tuhaf dokusu da böyle oluşur.

Bize dilin çok çok eski bir hâlini sunan İbraniceyi örnek olarak alalım. Bu dildeki kelime köklerinin ve genel olarak Sâmi dillerinin yaratılmasına vesile olmuş fenomenin, aşağı yukarı hep fiziksel bir fenomen olduğu hissedilmektedir. Herder şöyle söyler: "Soyut düşünürlerin, İbraniceyi çok

kusursuz bulmaması gerektiğine kaniyim; ama, İbranicenin fail [*agissante*] formu gerçekten de şairler için en elverişli âlettir. İbranicede her şey bize şöyle haykırır: "Yaşıyorum, hareket ediyorum, faalim! Soyut düşünürlerin eliyle, derin filozofların eliyle değil, duygular, teessürler tarafından yaratıldım." Yine bir başka yerde ise şöyle der: "Bu dil enerjiktir, ama kaba saba olduğunu söylemek de haksızlık olur. Tekrarlayacak olursam ilk dile getirilmiş kelimeler, imgelere ve duyumlara ilişkindir; dil, güçlü ciğerlerle, genç ve gürbüz organlarla, açık ve yumuşak bir göğün altında, daima bizzat şeyi sezerek ona teessürlerin damgasını basan canlı ve nüfuz edici bir düşünceyle meydana getirilmiştir[47]." Bu dilden günümüze kalmış kelime kökleri dizisini şöyle bir gözden geçirsek onlar arasında ilk anlamı, yani maddî anlamı sunmayan bir tane bile zor buluruz.

Meselâ, ruhtaki bir duyguyu tasvir etmek söz konusu olsun: İbranice, onun mutat şekilde işareti olan bir bedensel harekete başvurur. Meselâ *öfke*, hepsi de aynı oranda bir resmi andıran [*pittoresques*] ve fiziksel olgulardan ödünç alınmış bir sürü şekilde dile getirilir. Metafor kâh ona eşlik eden ânî ve canlı *soluk*tan[48], kâh *sıcaklık*tan veya *kaynama*dan, kâh çatırdatarak *kırma*dan, kâh ise kızgın hayvanın ağzından çıkan *köpük*ten alınır. *Cesaretini kaybetme, umutsuzluk* ise bu dilde her zaman içsel *eriyip sıvılaşma* ile, *yüreğin çözülüp dağılması* ile ifade edilir; *kaygı, dizginlerin gevşemesi* ile; *kibir, tepeden bakma* ile; *sabır, uzayıp gitme* ile; *sabırsızlık, kısalık* ile; *arzu, susuzluk* veya *solgunluk* ile; *özür, üzerini örtme, saklama* ile. Eyyüb'ün Kitabı'nda, Tanrı günahları

47 *Esprit de la poésie des Hébreux*, Dial. 1 ve 10.

48 İbranicede aynı kelime hem "burun" hem de "öfke" anlamına gelir.

bir çuvala koyup bağlar, üstüne kendi mührünü basar ve sırtından geriye doğru fırlatır: bunların hepsi *unutmak* anlamına gelir. *Başını iki yana hafifçe sallamak, gözlerini döndürmek, omuz silkmek*, vb., İbranicenin *kararsızlık, bıkkınlık, umutsuzluk*, vs. salt psikolojik ifadelere çoğunlukla tercih ettiği yollardır. Hatta İbranicenin bu tür ifadelerden tamamen yoksun olduğu bile söylenebilir. Sonradan moral anlamlara tahsis edilmiş kelimeler kullandığında bile, onlara fiziksel koşulların resmini eklemeyi sever: "öfkelendi ve yüzü alev alev yanmaya başladı", "ağzını açıp dedi ki..." vb.

İbranicede az çok soyut ideaların işaretleri de benzer usullerle yapılmıştır: "Doğru" anlamına gelen kelime *sağlamlık*tan, *sabitlik*ten alınmıştır; "güzel", *parlaklık*tan; "iyi", *düzgünlük*ten veya *mis kokmak*tan; "kötü", *eğrilik*ten, *yamuk çizgi*den veya *pis kokmak*tan alınmıştır. "Yapmak" yahut "yaratmak", ilkel bir şekilde *yontmak*tan, *kesmek*ten; "bir şeyde karar kılmak", *dilimlemek*ten[49]; "düşünmek" yerine *karnından konuşmak*[50] diyen bazı Okyanusya kabilelerindeki gibi, "düşünmek", *konuşmak*tan. *Kemik* ise, "cevher", "bir şeyin içi" anlamına gelir ve İbranicede, [Lâtincedeki –çev.] *ipse* işaret zamirinin karşılığıdır.

Geriye kalan bütün diller de ilkel zihniyete ne kadar sadık kaldıklarına bağlı olarak değişik apaçıklık dereceleriyle benzer olgular arz edecektir. Meselâ Fransızcadaki [eğilim, meyil anlamına gelen –çev.] *penchant, inclination* kelimeleri ve

49 Karar kılmak/vermek anlamına gelen, sırasıyla Fransızca, Almanca, Yunanca ve Lâtince şu kelimeler aynı metafora dayanır: décider, entscheiden, μείρομαί (είμαρμένη), decernere.

50 Gesenius, *Lexicon manuale*, s. 75, *Journal des Savants*, 1817, s. 433 ve devamı.

nice başka kelime, ruh hâllerini, bedensel davranışlar üzerinden dile getirir. Bütün dillerde "soluk", fiziksel emaresi olduğu *yaşam*ın eş anlamlısı hâline gelmiştir. Metafiziğin kullandığı en soyut terimlerin, çok hassas bir ırkın ilk algılarındaki maddî köklere tutunması[51], üzerine düşünülmeye değer bir şeydir. Mösyö Cousin "être" [var olmak] fiili hakkında cüretkârca şunu söylüyordu: "Fransızcadaki *être* kelimesinin, bir duyum ideası sunacak herhangi bir muadiliyle ifade edildiği başka bir dil bilmiyorum[52]." Bense diyeceğim ki "var olmak" fiili hemen hemen bütün dillerde bir duyum ideasından alınmıştır. İbranice *haia* ya da *hawa* (var olmak) fiiline ilk manâ olarak "soluk almak" anlamını tahsis eden ve bu kelimede onomatopenin izlerini arayan filologların görüşü hakikate pek de uzak düşmez. Arapçada ve Etiyopya dilinde aynı rolü oynayan *kana* fiili, ilk anlamında "ayağa kalkmak"tır (*exstare*). İbranicede *koum* (*stare*) türemiş şekillerinde "var olan" (*substantia*) anlamında geçer[53]. Hint-Avrupa dillerine gelince onlar "var olmak"[54] fiilini üç farklı fiille dile getirir: 1°*as* (Sanskritçe: *asmi*, Yunanca: εἰμί, Lâtince: *sum*); 2°*bhû* (Yunanca: φύω, Lâtince: *fui*, Almanca: *bin*, Farsça: *bouden*); 3°*stahâ* (Lâtince: *stare*, Farsça: *hestem*). Bu üç fiilden bilhassa üçüncüsü, fiziksel bir eyleme işaret eder ve "ayağa

51 Locke, *Essai*, I, III, § 5 –Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, I, III, § 5. Mösyö Pott'un, şu kitapta yer alan çok ilginç bir makalesiyle karşılaştırmalı okunabilir: Aufrecht ve Kuhn, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, cilt: 11, s. 101 ve devamı.

52 *1829 Dersleri*, 29. ders.

53 Gesenius, *Thes.* s.h.v.

54 Krş: Bopp, *Conjugationssystem der Sanskritsprache*, s. 88 ve devamı –Benfey, *Griechisches Wurzellexicon*, cilt: I, s. 24 ve devamı, cilt: II, s. 105 ve devamı.

kalkmak" anlamına gelir[55]. İkinci fiil, ilk manâsıyla "soluğunu üflemek" demektir[56]. Üçüncüsüne gelince üçüncü şahıs zamirine bağlı gibi görünür, ama bu zamir ne kadar soyut olursa olsun kökeni itibariyle somut bir manâya bağlıdır[57].

Bunca ustalık ürünü analojiler üzerine dayandırılmış hayli cesurane bu idea geçişleri bizi şaşırtır, zira insan düşüncesinin günümüzdeki hâlinde artık kendilerine yer bulamazlar. İlk konuşan insanların fıtratlarından gelen, her şeye bir anlam veren, ifadede ruh ve ruhta da ifade gören özel bir his bulunduğunu kabul etmek gerekir. Dilin yaratıcılarının içinde yaşadığı "his/duyu hâli"ni [*état sensitif*], sadece cismi kavrayan, hisseden kaba bir materyalizm gibi tasavvur etmek de tam bir yanlış anlama olacaktır. O hâl, aksine, iki dünyanın âhenkli bir bileşimiydi: Madde dünyası ile akılla kavranan dünya arasındaki paralellik, beşeriyetin ilk çağlarının karakteristik çizgilerinden biriydi. Dilin gelişiminde kullanılan usulü dinî tecrübeler alanına nakleden sembollerin sebebi de budur; düşünceyi tecessüm ettiren ve idealarin yazıyla temsil edilmesine, onların seslerle temsil edilmesini yöneten ilkenin aynısını tatbik eden bu ideolojik* yazının sebebi de budur. Gerçekten de, tasvir ettiğimiz adlar sistemi [*nomenclature*] sembolizmden, hiyeroglifçilikten farklı mıdır

55 Bopp, *Glossarium sanscritum*, s. 387.

56 Pott, *Etymologische Forschungen*, cilt: I, s. 217.

57 *Ibid.*, s. 372.

* İdeolojik kelimesinin burada, günümüzdeki manâsında kullanılmadığına dikkat çekmek gerekir. Kökeninde *idea* ve *logos* kelimelerinin bileşiminden meydana gelen *ideolojik*, burada her ideaya ayrı bir ikonografik sembolün tahsis edildiği yazı türü olarak ideografik (düşünce yazısı) anlamına gelmektedir. (çev.)

ve bütün bu olgular hep beraber, kökende ruh ile tabiat arasında mevut olan sımsıkı birliğe tanıklık etmez mi?

Yine de yukarıda belirttiğimiz türde bir "hâl", aklın egzersizlerini dışlamaktan da uzaktır; söz konusu hâl sadece, aklı somut imgelerde tutmak istemiştir. Bu imgelerin, akıllı ruhun aslî ve onlar olmaksızın duyumdan gelen verilerin –şahıs zamirleri, basit takılar[58] ve belki de *var olmak* fiilinin bazı şekilleri gibi– tamamlanmamış kalacağı kategorilerine tekabül eden metafiziğe özgü kelimelerin anlamlarına başlangıç teşkil ettiğini varsaymak gerektiğine inanıyoruz. Bu kelimeler leksikoloji kadar gramere de aittir; gramer de bütünüyle aklın ürünüdür; duyum, onda hiçbir surette işin içine karışmamıştır. Eski gramerde[59] baskın olan *dolu* ve *boş* kelimeler ayrımı, burada kusursuz uygulamasını bulur. "Objektif kelimeler" diye de adlandırılabilecek, şeyleri belirten ve bizzat bir anlam meydana getiren dolu kelimelerin hepsinin ortaya çıkışlarının nedeni olan dışsal bir fenomen vardır. "Sübjektif" de denebilecek, zihnin kurduğu bir bağıntıyı veya bir görüşü belirten boş kelimeler ise saf şekilde psikolojik bir nedene dayansa gerek. Bu ihtiyat yahut daha iyi bir tabirle bu ayrım, bir kez yapıldığında bizim ortaya koyduğumuz genel yasanın hakikati mükemmelen meydana çıkar.

58 Bazı filologlar, bütün Sâmi dillerinde "ve" bağlacına karşılık gelen *vav*'ın kökenini, onun "kopça", "çengel" anlamına bağlar. Bkz: Hoogeveen, *Doctrina particularum linguæ græcæ*, bölüm: 14 ve 26. Mösyö Bopp'un da şu incelemelerine bkz: *Ueber einige Demonstrativstämme und ihren Zusammenhang mit verschiedenen Præpositionen und Conjunctionen im Sanskrit und den mit ihm verwandten Sprachen* (Berlin, 1830) ve *Ueber den Einfluss der Pronomina auf die Wortbildung im Sanskrit und den mit ihm verwandten Sprachen* (Berlin, 1832).

59 Port-Royal'in *Grammaire générale et raisonnée*'sine bkz: II. bölüm, 13 ve 23. fasıllar –yine, Aristoteles'in *Poetika*'sına bkz: xx. bölüm.

VI

Metafizik ve moral* ideaların belirtilmesinde, ilk insanların fizik dünya ile kurduğu analoji tarafından yönlendirilmeye kendini nasıl kaptırdığını göstermeyi denedik. Gelgelelim, bizzat fizikî şeylerin ifade edilmesinde ilk adlar listesini hazırlayanlar hangi yasayı takip etmiştir? Taklit ve onomatope, adlandırmalarını oluşturmada dayanak aldıkları mutat usul gibi görünmektedir. İnsan sesinin hem *işaret* hem de *nidâ* olması bakımından, sesin nidâsının, tabiatın nidâlarının işareti olarak alınması doğaldı. Zaten, adlandırmanın seçimi katiyen keyfî olmadığından ve insanoğlu da düşüncenin işaretleri kılmak üzere nidâları rastlantısal şekilde bir araya getirmeye asla karar vermediğinden fiilen kullanılan bütün kelimelerden birinin bile kendi yeter-sebebine sahip bulunmamasının ve bin türlü enformasyon arasında bir ilk seçime tâbi tutulmamasının söz konusu olmadığı öne sürülebilir. Kelimelerin seçiminde tayin edici saik de pek çok durumda, dile getirilmek istenen objenin taklit edilmesi olsa gerekir. Bazı hayvanların içgüdüleri, onlarda

* "Moral" terimi burada, bütün çeşitliliğiyle ruhsal hayatımızı ve zihinsel faaliyetlerimizi belirtmek üzere kullanıldığından, dar anlamıyla "ahlâkî" diye çevirmek uygun olmazdı. (çev.)

rasyonel ilkeler bulunmadığından verimsiz kalan bu tür taklitlere yönelmelerine yeterlidir.

O hâlde ilk insanların dili, bir bakıma, tabiatın insan bilincindeki aksi/yankısı idi. İlk duyumların izleri hemen hemen silinmiştir ve dillerin pek çoğunda kökenleri süregiden nidâları yeniden bulmak artık imkânsızdır; yine de birtakım bölge dilleri, yaratılmalarını yönlendiren uşullerin hatırasını hâlâ muhafaza eder. Sâmi dillerinde ve bilhassa da İbranicede, onomatope yoluyla oluşum, birçok kelime kökü açısından ve özellikle de kadimliğin ve tek heceliliğin izini taşıyanlar açısından ziyadesiyle hissedilir. Hint-Avrupa dillerinde çok ender ve keşfi çok zor olmasına rağmen, onomatope, bu dil ailesinin en gelişmiş alt kollarında bile, hâlâ kendini gösterir; öyle ki söz konusu alt kollar arasında önde gelen Yunanca konuşanlardan dil hakkında refleksiyon yapmış ilk kimseler gözlerinin onomatopeden kamaşmasına mâni olamadılar ve kelime ile anlamın özündeki birliğine dair tehlikeli sisteme kapılıp gittiler[60]. Meselâ "kırılma/bozulma", ῥαγ kelime kökü, Sanskritçe *rug*, Keltçe ve Brötonca *rogan*, Lâtince *frag*, Almanca *brechen* köklerinden daha resimsel [*pittoresque*] bir tarzda mı ifade edilebiliyordu[61]? *Frem, strep, strid,* muhtelif nüanslarıyla "gürültü"nün aynı oranda doğal

60 τὰ γὰρ ὀνόματα μιμητιχά ἐστι (Aristoteles, *Rhétorique*, I, III, kısım: I, § 2). Antikçağ ekollerindeki meşhur sorun: φύσει τὰ ὀνόματα ἤ θέσει genellikle φύσει yönünde çözülüyordu, ama gerekçeleri çoğu kez uyduruktu (Auli Gellii, *Noct. Att.* I, X, kısım: 4); bkz: Egger, *Apollonius Dyscole*, s. 62 ve devamı; Lersch, *Sprachphilosophie der Alten*, 1. kısım.

61 *Frac* ya da *brach* kökü ῥαγ kökü ile aynıdır. İlk harf olan *f* ya da *b* sesleri, *r* sesinden farklı olmayan ve Yunancada "sert soluk" veya digamma ile belirtilen "soluk"u temsil eder. Benfey, *Griech. Wurzellex.*, cilt: II, s. 14.

olan resmi değil midir? Eski filologlar, bizim Batı dillerindeki bu tür çok sayıda taklit örneğini derlemişlerdi[62].

Bu teoriye, farklı halkların aynı fiziksel olguyu dile getirdikleri ses eklemlenişlerinin farklı olduğu şeklinde beyhude itiraz edilecektir. Gerçekten de aynı obje kendisini duyulara binbir farklı veçheden sunar ve her dil ailesi de bu veçheler arasından ona karakteristik görüneni dilediğince seçer. Meselâ gök gürültüsünü ele alalım. Her ne kadar bu fenomen her yerde birbirinin benzeri olsa da insanların duyularını çeşitli şekillerde etkiler ve gerek boğuk bir gürültü gibi gerek bir çatırtı gibi gerekse ani bir ışık şimşek çakması gibi tasvir edilir. Bundan dolayı da çeşitli şekillerde adlandırılır: Adelung, gök gürültüsünün Avrupa dillerindeki 353 adlandırılma şeklini derlemiştir. Şunu da ekleyelim ki onomatope pek çok durumda artık hissedilir değilse bu, değişik halkların ağzında seslerin eklemlenişine farklı bir kıymet [*valeur*] tahsis eden birtakım organ veya telâffuz özelliklerinden kaynaklanır. Çince *ley* kelimesi, gök gürültüsünü hiç mi hiç taklit etmez; ne var ki bu dilin alışkanlıkları içinde *l*'nin *r*'yi (*rey*) temsil ettiği göz önünde bulundurulduğunda onu taklit ettiği anlaşılır. Grönland dilindeki *kallak*'ta (*karrak*) ve Meksika dilindeki *tlatlatnitzel*'de de (*tratratnitzer*) aynı durum söz konusudur[63].

Görünüşe bakılırsa kelime hazinesi ve gramer bakımından derinden farklı dil ailelerinin birliğini oluşturan da bu taklit edici köklerdir. Dünyanın pek çok bölgesinde bu taklit

62 Leibniz, *Nouveaux Essais*, III. kitap, bölüm: I ve II –yine, Hollanda ekolünün şu eserlerine bkz: Dan. de Lennep, *De Analogia linuæ græcæ*, bölüm: III ve Scheid, *Observationes ad Lennep, De Analogia*, s. 256, 280, 439.

63 Bkz: Adelung, *Mithridate*, cilt: I, "giriş", s. XIV ve J. Grimm, *Ueber die Namen des Donners* (Berlin, 1855).

usulü aynı sırada aynı sonuçlara vardırmıştır ve de objeler aynı olduğundan yapılan taklitleri de aynı olmuştur. Böylece *lh* ya da *lk* kökü, "yalamak" ya da "yutmak" anlamına gelen ve Sâmi dilleriyle Hint-Avrupa dillerinde yaygın olarak bulunan bir grup kelimeye zemin teşkil eder: İbranice *louah* (yutmak), *lahak* (yalamak); Süryanice *lah* (yalamak); Arapça *lahika* (yalamak); Sanskritçe *lih* (yalamak), *lak* veya *lag* (tatmak); λείχω, *lingo, ligurio, lingua, lechen, to lick, leccare, lécher*[64]. Aynı şey, "sezmek" fiiline karşılık gelen *grf* kökü ve "çığlık" ismine karşılık gelen *kr* kökü için de geçerlidir.

Linguistten, her özel durumda, onomatope yasasını doğrulamasını talep etmek çok katı bir tutum olacaktır. Bizim artık vâkıf olamadığımız, ama ilk insanlar tarafından kullanılmış o kadar çok taklit ilişkisi vardır ki! İlk insanlarda aklî melekeler ne kadar az gelişmişse duyarlılık da bir o kadar fazla incelmişti. Yabanînin duyuları, uygarlaşmış insanın duyularından yahut daha ziyade dikkatinden kaçan, algılanamayan binbir nüansı seziyordu. Tabiat ile iç içeliğimiz azaldığından, tarımla ve hayvancılıkla geçinen halkların nice çeşitlilik gördüğü yerde biz sadece tek biçimlilik görüyoruz. Aslında pek fakir olan İbranice de bu şekilde, yağmur gibi doğa olaylarını ifade etmede müthiş bir kelime çeşitliliği sergiler. Böyle doğa varlıklarını ifade eden eş anlamlı kelimelerin zenginliğiyse Arapçada şahikasına erişir. Arap filolojisi uzmanı birinden, yazmakta olduğu kitapta derlediği kelimeler arasında "aslan"ın beş yüz, "yılan"ın da iki yüz değişik şekilde adlandırıldığını duymuştum. Kamus'un yazarı

64 Bkz: Gesenius, *Lexicon man.*, s. 527-529; Bopp, *Glossarium sanscritum*, s. 301-283; Pott, *Etymol. Forschungen*, bölüm: I, s. 283; Benfey, *Grisch. Wurz.*, bölüm: 2, s. 28.

olan Firuzabadi* "bal"ın farklı adları üzerine bir risale kaleme aldığını ve henüz bitirmediği bu yazıda sayının şimdiden seksene vardığını söyler. Aynı yazar "kılıç" anlamına gelen en az bin, "mutsuzluk" anlamına gelense en az dört yüz kelime olduğunu beyan eder[65]. Bu tür yazılar farkına varmadan efsaneye de yer vermiş olabilir[66]. Fakat Mösyö Hammer'ın bir eserinde[67] teker teker sıralayarak gösterdiği gibi "deve"ye işaret eden kelime sayısı, Arapçanın müthiş bir eş anlamlı kelime hazinesine sahip olduğundan şüpheye yer bırakmaz: tam 5744 kelime! Laponca ise "Ren geyiği"ni, cinsiyetine, yaşına, rengine, vb. göre adlandıran otuz civarında kelime içerir. Eski Saksoncada –özel hâllerini ifade etmeyen– "deniz" anlamına gelen on beş farklı ad bulunduğu söylenir.

İlk insanlarda eşyanın adlandırılmasında saik teşkil etmeye uygun ve bizim artık hiçbir fikrine sahip olmadığımız niteliklerini onlara incelikle sezdiren çok hassas bir dokunma duyusu olsa gerekir. İlişkileri sezmede son derece üstün bir kavrayış gücünden ibaret olan yorumlama melekesi de onlarda bizdekinden daha gelişmişti: Binbir şeyi aynı anda görüyorlardı. Artık dil yaratmadığımızdan eşyaya isim verme sanatını bir bakıma unuttuk; ama ilk insanlar, yediden

* Mecdüddin el-Firûzâbâdî (1329-1415): Arapçadan Arapçaya büyük bir sözlük olan *Kamusü'l-muhit* adlı eseri ile Avrupa'da da tanınmıştır. (çev.)

65 Pococke, *Specimen Hist. Arabum*, s. 158 (White Yayınevi).

66 Mösyö Hammer şahsıma yazdığı bir mektubunda, *Kamus*'taki kelimeleri saydığını ve yukarıda nakledilen sayıların sadece ağızdan ağza şişirilerek aktarılmış bir söylenti olduğunu belirtmiştir.

67 *Das Kamel*, (Viyana Akademisi Yıllığı, felsefe ve tarih cildi: VII). Mösyö Dozy tarafından derlenmiş çok geniş, ama maalesef henüz bitmemiş ve basılmamış bir eserde, Arapçada giysi adlarının da benzer bir çeşitlilik sergilediği görülmektedir.

yetmişe hepsinin büyük bir cesaretle ve mutlulukla tatbik ettiği bu sanata sahipti. Fıtratları, onları bizden daha fazla konuşturuyordu veya daha doğrusu kendilerinde, bütün dış seslere karşılık gelen ve eklemli seslere, söze döktükleri gizli bir yankı buluyorlardı.

Onomatope yoluyla taklidin, ilk ad koyucuların kullandığı tek yol olmadığını da kabul etmek gerekir. Günümüzde ortadan kalkmış olan veya nadiren –ve de ilkel hâliyle– kullanılan bir yığın başka usul, dilin doğuşundaki çalışmaya katkıda bulunmuştur. Bilim için, bütün olguları tek bir açıklamayla sınırlandırmaktan ve bir teorinin koskoca kaidesini tek bir temel direğine dayandırmaktan daha ölümcül bir alışkanlık olamaz. Mösyö Wilhelm von Humboldt "diller söz konusu olduğunda insan kendini genel savlardan sakınmalıdır" der. Mösyö Schlegel de "dile ve insanın akıllı ruhunun gelişimine tek bir kaynak atfedilmesi, tamamen temelsiz ve yanlış bir varsayımdır. Tersine, bu hususta dillerin sayısınca varyete vardır ve dillerin kökeni konusunda tasarlanmış hipotezlerden birini teyit etmek için örnek olarak kullanılamayacak bir tek varyete bile zor bulunur"[68] der. Böylece onomatope, bütün dillerde aynı derecede bulunmaktan uzaktır. Sâmiler gibi hassas ırklarda neredeyse münhasıran baskınken Hint-Avrupa dillerinde çok daha az kendisini gösterir. Sanskritçede, daima ve sadece metafizik bir anlama sahip gibi görünen birtakım kelimeler vardır. Schlegel Hinduların dili konusunda şunları söyler: "Hindu dili, hemen hemen bütünüyle felsefî veya daha ziyade dinî bir kelime hazinesinden meydana gelmiştir. Bu dil, beşeriyetin başlangıçtaki

68 *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier*, I. bölüm, 5. Fasıl.

hâlinin her yerde, insanın uzun ve zahmetli çabalardan sonra aklın ışığından ancak zayıf ve tutarsız bir şekilde nasiplenebileceği türde bir kaba sabalık hâline tekabül etmediğini gösteren yeni bir kanıt ortaya kor. O türdeki bir hâlin aksine, yine her yerde değilse de en azından bizim coğrafyamızda, en açık ve en kavrayışlı bir zekânın insanlarda başlangıçtan beri mevcut olduğunu gösterir. Sahiden de bu, ilk ve en basit unsurlarıyla bile, saf ve cihanşümul/evrensel düşüncenin en yüce mefhumlarını ifade eden bir dil yaratmak için gerekenden hiç de daha az bir şey değildir; söz konusu dil, bilincin taslak hâlinin bütününü, figürler aracılığıyla değil, tamamen doğrudan ve açık ifadeler yoluyla dışa vurur[69]." Ortaya koyacağı yenilik taşıyan sonuçları bakımından verimli bir etüdün başlangıcındaki bu doğal coşumculuk [*enhousiasme naturel*] ile mücadele etmeyi gerektiren bir şey de vardır: Sanskritçe, kolu olduğu Hint-Avrupa dil ailesinin diğer üyelerinden daha özel bir surette spiritüalist olamaz[70]. Bununla birlikte, eski çağlara doğru geriye gidildikçe, Sanskritçenin daha net ve dolaysız bir şekilde spiritüalist olduğu da anlaşılmaktadır. İlk Aryan dehasının bunca saf bir yansımasını bize gösteren *Vedalar*, metafizik ile muhayyilenin/imgelemin, –sonradan ırkımızın hem felsefî hem de şiirsel içgüdülerinin, eşine rastlanmayan bir surette kendi kendisine ihanet etmiş olduğunu kanıtlayan– bir harmanlanışının benzersiz örneğini sunar.

69 *Ibid.*, yine şu esere de bkz: *Philosophische Vorlesungen*, s. 57, s. 67-69.

70 Bu dildeki entelektüel şeylere ilişkin birçok kelime fiziksel imgelerden alınmıştır. Meselâ, "kavramak" anlamına gelen *comprendre* kelimesi, ilk anlamıyla "(bir şeyden) daha üstte dik durmak"tır [*se tenir au-dessus de*...]. Bu, Almancadaki *ver-stehen* ile ve Yunancadaki ἐπίστασις ile karşılaştırılabilir. Aynı metafor Arapçada da mevcuttur.

Özetle, "kapris" dilin oluşumunun hiçbir kısmına dâhil değildir. Şüphesiz ki kelime ile, onun adı olduğu şey arasında içsel bağ bulunduğu da varsayılamaz. *Kratylos*'ta[71] Platon'un o kadar incelikli bir şekilde geliştirdiği sisteme bakıldığında, doğal adlandırmaların bulunduğu ve kelimelerin uygunluğunun da adlandırdıkları şeyleri az mı çok mu taklit ettiklerine bağlı olduğu tezinin üç aşağı beş yukarı onomatope ile oluşturulmuş kelimelere tatbik edilebileceği ve o kelimeler bakımından onomatope yasasının sadece bir mutabakatla tesis edilebileceği anlaşılır. Adlandırmalar, sebeplerini sadece adlandırılan objede bulmaz, zira öyle olsaydı bütün dillerde aynı olmaları gerekirdi: Adlandırılan objenin, ona ad koyan öznenin kişisel eğilimleri çerçevesi içinde görülmesinde bulur. Yepyeni bir şeyi adlandırmada asla akla

71 Söz konusu sistem, çocuk halkların hepsinin sistemidir. Yabanîler, tanımadıkları objelerin isimlerini bilme yönünde müthiş bir istek duyar. Böylece de, sanki bu isimde mutlak bir şey bulunduğunu farz ediyor görünürler. Aynı fikir, Kral Psammethicus'un deneyinin temelinde de yer almaktadır. Bizim atalarımız da XIII. yüzyılda, Fransızcayı bütün insanların doğal dili kabul ediyordu. Aziz Louis'nin [Kral IX. Louis –çev.] tarihini kaleme almış bir yazar, Burgonya bölgesi sınırında sağır ve dilsiz olarak dünyaya gelmiş bir adamın, Aziz'in kabrine giderek mucizevî bir şekilde iyileştiğini ve kendini tutamayarak durmadan konuşmaya başladığını, ama kendi yerel şivesinde değil, Paris Fransızcası konuştuğunu nakleder (*Hist. littér. de la France*, cilt: XVI, s. 159). [Kral I. Psammethicus: MÖ VI. asırda hükümranlık sürmüş Mısır kralı. Yeryüzündeki en eski dili bulmak ve Mısırlıların dünyanın en kadim halkı olduğunu kanıtlamak üzere bir deney yapar. Yeni doğmuş iki çocuğu insanlarla iletişim kuramayacakları bir yere yollar ve sağır dilsiz birkaç köleyi onlara bakmakla vazifelendirir. Bu kölelerin bakımında ve koyunlarla büyüyen çocukları getirterek ilk ne söyleyeceklerine dikkat kesilir: "bekos". Bu ses, Frigya dilinde "ekmek" anlamına gelebileceği gibi, koyunların "melemesi"nin taklidi de olabilir –çev.]

geliveren ilk ad kullanılmaz[72]; ve o tür bir şeyi belirtmek için, falan ya da filân hecelerin tercih edilmesinin de daima bir varlık sebebi söz konusudur. Çocuktaki ifade gücünden ve ona bir dil empoze edilmezden önce kendine özgü bir dil yaratmak için sergilediği üretkenlikten daha hayranlık uyandırıcı bir şey yoktur. Halkın, lâkaplar, ilginç yer adları ve genel olarak da resmî dilin dışında kalan birtakım kelimeler uydururken başvurduğu üstü kapalı analojiler, gözlemciler nezdinde hiçbir şaşkınlık vesilesi değildir. Diyelim ki bir ordunun günün birinde, daha önce hiç keşfedilmemiş bir toprağı fethe gittiğinde işin içine hiçbir mutabakat dâhil olmaksızın, stratejik, lojistik, vb. bakımlardan önemli her yer bir ada sahip oluverir. Bu da tıpkı ilk insanların ad koymalarındaki gibi yapılır. İlk insanların tercihlerini tayin eden sebep, bizim bilgimizin menziline girmiyor olabilir; ama, mevcut idi. Anlam ile kelime arasındaki bağ asla *zorunlu* olmadığı gibi *keyfî* de değildir: Her zaman "saikli"dir [*motivée*].

72 Mösyö Charma'nın, bunun tersini ispatlamak üzere derlediği ilginç örnekler (*Essai sur le langage*, Paris, 1846, s. 66), gerçek bir dile katiyen ait olmayıp ancak bir tür argoya veya yapay bir dile aittir. Oysa argo, bizim sade ciddi hayatta kullanılmak üzere oluşturulmuş diller için öne sürdüğümüz tez bakımından hiçbir karşı tez meydana getirmemektedir. Zaten argonun da, oluşumunda, Mösyö Charma'ya ilk bakışta göründüğü şekliyle herhangi bir keyfîlik taşımadığı kolayca ispatlanabilir. Bkz: Pott, *Die Zigeuner*, II cilt, "giriş"; B. Biondelli, *Essai sur les langues fourbesques*, şu kitabında: *Studj linguistici* (Milano, 1856) ve Mösyö Michel'in *Etudes de philologie comparée sur l'argot*'su (Paris, 1856). Bir dönem elementlere hiçbir anlam taşımayan adlar verme peşinde koşan kimya, bu çabasından, gülünç durumlar yaratmasından ve neticede pek de mümkün olmamasından dolayı vazgeçti.

VII

Karşılaştırmalı filolojide kaydedilen ilerlemelerin, genel olarak insan zihninin ilk yaratımlarına olduğu kadar ilk dillere de tahsis etmemize izin verdiği bir başka özellik, "sentez" ve "formların aşırılığı"dır. Analiz işlemimiz bakımından karmaşıklıktan [*complexité*] önce gelen yalınlığın, zamandaki sıra düzeni bakımından da önce geldiği, sık rastlanan bir düşüncedir. Bu da köhne skolastik alışkanlıkların ve mantıkçıların psikolojiye taşıdığı yapay metodun bir kalıntısıdır. Meselâ eski mantık, *hükmün, idealar*dan veya her tür tasdikten bağımsız olan pür idrakler şeklinde bileşenlerine ayrılmaya müsait olmasından, salt idrakin zihinde tasdikleyici hükümden önce geldiği sonucunu çıkarıyordu. Oysa hüküm tam da aksine, müdrikenin/anlama yetisinin egzersizinin doğal ve ilksel formudur; mantıkçıların onu anladığı hâliyle idea ise insan zihninin işlem yaptığı topyekûn/total faaliyetin sadece bir parçasıdır. Müdrike işe analizle başlamaz; aksine, sergilediği ilk fiil/edim karmaşıktır, karanlıktır, sentetiktir [sentezleyicidir]; onda her şey iç içe geçmiştir ve ayrımsızdır. Turgot "Kaba saba insanlar basit hiçbir şey meydana getirmez; bunu başarabilmek için mütekâmil insanlar gerekir"[73] der.

73 *Œuvres*, cilt: II, s. 109.

Gramatikal kategorilerin oluşumu, bizim ortaya koymaya çalıştığımız ilkenin bir örneğini sunar. En eski dilleri analiz ederek bu kategorilerin sınırlarının/limitlerinin azar azar silinip gittiği görülür ve artık ne fiil ne sıfat ne de ad olan, ama bunların hepsi birden olmaya da elverişli bir temel köke varılır. Hatta bu ilk hâli aşamamış ve gramatikal kategorilerin tam bir sistemini oluşturmaya hiç muvaffak olamamış diller de vardır. Meselâ Çince böyledir: Gramerini, kelimelerin sınıflandırılması üzerine temellendirememiştir ve ideaların ilişkilendirilmesini başka usullerle tespit etmiştir. Cazip bir hipoteze göre Sâmi dilleri de kökeninde bu durumdaydı; en azından, onların günümüzdeki hâli içinde dikkatle incelendiğinde şurası muhakkaktır ki, bütün gramatikal formların ortadan kalktığı, nötr ve bütün formların kılığına girmeye elverişli bir kökün [*radical*] tezahür ettiği görülür. Şimdi bu, pür kelime kökünün adlarla fiiller arasındaki ayrımdan gerçekten de önce geldiğini söylemek için bir kanıt teşkil eder mi? Hayır, katiyen. Türemiş formlarda kendini gizleyen ilksel tema, her ne kadar tek başına bu formların aslî unsurunu teşkil etse de yalın hâlde asla var olmadı. Dilin ilk hâlinde ne adların ne de fiillerin var olduğunu söylemek, sadece adların ve fiillerin olduğunu söylemek kadar yanlıştır. İdea öncelikle, onu belirleyen bütün bir kafilesiyle ve mükemmel bir ünite içinde ifade edilir.

Farklı fiil çekimi sistemlerinin tarihi, benzer mülâhazalara imkân verir. Modern dillerimizde, özne, fiil, aynı şekilde birçok zaman, kip ve çatı ilişkisi ayrı ve bağımsız kelimelerle ifade edilir. Eski dillerdeyse tersine, bu idealar en sık biçimde tek bir kelimede kümeleşmiştir ve bir çekim ekiyle ifade edilir. Meselâ Lâtincede tek başına *amabor* kelimesi,

sevmek ideasını, birinci tekil şahıs, gelecek zaman ve pasif çatı mefhumlarını ihtiva eder. Almanca ise, *Ich werde geliebt werden* diyerek bu dört mefhumu dört ayrı kelimeyle belirtir. Έγώ είμι λύων ise şüphesiz ki λύω'dan daha analitik olacaktır ve gramercilere bakılırsa bunun ilk formunun da böyle olduğuna inanacak oluruz. Bununla birlikte, işin birleşik ifadeyle başladığı ve zihnin düşünceyi teşrih etmeden ve kısım kısım ifade etmeden önce, onu birliği içinde kavramaya çalıştığı şüphe götürmez[74]. Sentez ya da daha ziyade senkretizm ilk insanların düşüncelerinin karakteristik özelliği olduğu gibi, kümeleme de ilk insanların dilinin baskın özelliği olsa gerekir. İşte bundan dolayı, kelimelerin karşılıklı etkisi sayesinde ilk periyot, oluşturucu kısımlarının irtibatlı olduğu bir bütün gibidir. İşte bundan dolayı, cümlenin kısımlarını zekîce olduğu kadar ahenkli bir şekilde dizen bu ahenkli kuruluş, bütünün müştereken görülmüş olmasını gerektirir. Ve nihayet yine, eski yazılarda noktalama işaretleri olmaması, bütün konuşmayı sanki tek bir cümle gibi sunan bu kelime dizilimi de o işte bundan dolayıdır.

Dillerin incelenmesi bu sonuçları kesin bir şekilde teyit eder. Görünüşte daha yalın/basit olan çocuğun dili aslında, olgun çağlarda düşüncelerin terim terim açıklandığı dilden daha kavrayışlı ve sıkı sıkıya yapılanmıştır. Linguistler, ilk haklar gözüyle bakılabilecek halklarda sentetik, zengin, karmaşık –hatta o kadar karmaşık ki sonraki kuşakları, atalarının arifane dilini analiz etmeye sevk eden de daha kolay/

74 Bütün bunlar, karşılaştırmalı filolojinin yaratılmasından önce, Adam Smith tarafından, *Théorie des sentiments moraux* başlıklı eserinin ardından *Considérations sur l'origine et formation des langues*'da da son derece sağlam bir taslak halinde ortaya konmuştur.

basit bir dile dönüştürme ihtiyacıdır[75]– diller bulmaktan şaşkınlığa düşmüştür. Meselâ Grönlandlılar, bir cümledeki bütün kelimeleri tek bir kelime gibi ayırmadan yazarlar ve bu bitişik kelimeyi de basit bir fiil gibi çekerler[76]. Aztekçe ve Amerika dillerinin çoğu, işi, kelimelerin kompozisyona sokulduğunun ve bitiştirildiğinin dışarıdan bakan tarafından artık güç belâ hissedileceği bir noktaya vardırır[77]: Bu dilin her bir cümlesi, konuşmanın diğer bütün kısımlarının içine sıkıştırıldığı tek bir fiildir. Mösyö Albert Rémusat'ya ve Wilhelm von Humboldt'a göre[78], Laponca ve Pasifik dilleri de aynı şeyi yapar. Moğolca, koca bir fermanı tek seferde çekimler; Sanskritçe de sentaksı, bir bakıma bu suretle bizzat düşünceyi de çekimleyerek kelime çekimleriyle ikame eder. Son olarak da Mösyö Wilhelm von Humboldt'un akıllı ruhun tarihteki ilk hâline en sadık kalmış dil gözüyle baktığı Baskça, fiiller için on kip taşır[79] ve gramer ile kelime çekimi formlarının

75 Bu büyük yasa başka hiç kimse tarafından, Mösyö Fauriel'den daha genişçe ve daha açıkça sunulmamıştır. Onun, vefatından sonra yayımlanmış şu eserine bkz: *Dante et les Origines de la langue et de la littérature italienne*, cilt: II, 1, 2 ve 3. dersler. Yine aynı yazarın, *Revue indépendante*'ta 25 Temmuz 1843'te yayımlanmış makalesine ve Mösyö Ozanam'ın tanıtıcı yazısına da başvurulabilir: *M. Fauriel et son enseignement* (*Correspondant*, 10 Mayıs 1845).

76 Krş: Balbi, *Atlas Ethnographique*, tablo: XXXV.

77 A. de Humboldt, *Vues des Cordillères*, s. 59 ve 316; Wilhelm von Humboldt, *Lettre à Abel Rémusat*, s. 52; Du Ponceau, *Mémoire sur le système grammatical de quelques nations indiennes, de l'Amérique du Nord*, Paris, 1838. Bazı yasaklamalar konusunda ise Mösyö Aubin'in, *Encyclopédie de XIXe siècle*'deki Amerikan dilleri maddesine bkz.

78 Wilhelm von Humboldt, *Lettre à Abel Rémusat*, s. 74.

79 Belirtme kipi, örfî kip, potansiyel kip, iradî kip, zorlanma kipi, gereklilik kipi, emir kipi, dilek kipi, istek kipi, pénitudinaire (?) kipi, mastar kipi.

olağanüstü çeşitliliğine sahiptir[80]. İnsanlık tarihi boyunca bütün dilleri tek tek ele alarak onların, aynı zamanda insanın akıllı ruhunun/tininin de gidişatı olan sentezden analize doğru gidişatını doğrulamak mümkün olacaktır. Dünyanın her yerinde eski bir dil, aslında farklı bir dil olmayan, daha ziyade ondan önce gelen dilin farklı bir çağma tekabül eden yaygın bir bölgesel dile yerini terk eder. Daha arifane, kelimelerin ilişkilendirilmesini ifade edecek çekimlerle yüklü, idealar düzeni –her ne kadar bu düzen, yerini alacak dile kıyasla daha kısıtlıysa da– bakımından daha zengin bu eski dil, akıllı ruhun/tinin, unsurları, karanlık bir birlikte harmanladığı ve kısımların analitik görünüşünü "bütün"de gözden kaybettiği ilkel/başlangıçtaki kendiliğindenliğin bir temsili gibi görünmektedir. Bunun aksine, daha açık, daha belirtik olan ve eskilerin bir araya topladığı şeyleri ayıran, her bir ideaya, her bir bağıntıya özel ifadesini vermek için eski dilin mekanizmasını kıran modern diyalekt, analiz etmedeki bir gelişmişliğe ve gitgide daha zorlayıcı bir hâl alan hızlı kavrayış ihtiyacına tekabül eder.

Meselâ, Hint-Avrupa dil ailesinin farklı kollarını şöyle bir gözden geçirecek olsak bölgesel Hint dilleri arasında, gramatikal formlarının hayranlık verici zenginliği, sekiz isim hâli, on fiil kipi, başlıca fikirle birlikte bir yığın süs mefhumu da beyan eden onca çekim eki ile Sanskritçenin üstün olduğunu fark ederiz. Ama yakın dönemde bu abidevî dil bileşenlerine ayrıldı [*se décomposer*]. İskender'in döneminden itibaren, Antik dilden çıkmış halk diyalektlerinin devlet fermanlarında kullanıldığı görülür; Budistlerin ilk yazıları bile,

80 Adelung ile Vater'in *Mithridate*'ının peşinden, Wilhelm von Humboldt'un Baskça üzerine denemesine bkz.

popüler bir fizyonominin damgasını apaçıkça taşıyor görünür[81]. Bu tür bir farklılaşmadaki ilk çağı temsil eden Pali dili, analitik bir zihnin belirgin izini sergiler. Mösyö Eugène Burnouf, Pali dili hakkında şunları belirtir: "Pali dilinin oluşumunu sevk ve idare eden yasalar, diğer bölgesel dillerde yeniden uygulamasını bulan yasalardır; bu yasalar geneldir, çünkü zorunludur... İlk dilin organik bükümlenmeleri kısmen hâlâ ayakta kalmıştır, ama başkalaşmış bir halde. Genel itibariyle ise ortadan kalkmıştır ve ismin hâlleri takılarla, zaman da yardımcı fiillerle ikame edilmiştir. Bu usuller dilden dile değişse de ilke hep aynı kalır: analiz. İster sentetik bir dil, yapıyı [*structure*] kavramadıkları için ortadan kaldırmış ve bükümlü seslerle ikame etmiş barbarlarca birden konuşuluvermiş olsun ister kendi akışına bırakılmış ve serpilip gelişmesine katkıda bulunulmuş olsun ideaları ve bağıntıları durmadan alt bileşenlerine ayırmaya meyleder. Pali dili de bu tür bir başkalaşım geçirmişe benzer. Bu başkalaşımla Pali diline dönüşen de Sanskritçedir, yabancı bir halk tarafından konuşulan başka herhangi bir dil değildir; katışıksız/saf Sanskritçe, halka mâl oldukça dönüşüme ve başkalaşıma uğramıştır[82]." Eski dilin ikinci başkalaşım çağını temsil eden

81 Burnouf, *Introd. à l'hist. du Bouddh. indien*, I, s. 105 ve *Le Lotus de la bonne loi*, ek: x –Lassen, *Indische Alterthumskunde*, II, s. 222, 486 ve devamı– Weber, *Akademische Vorlesungen über indische Literaturgeschichte*, s. 167 ve devamı.

82 Mösyö Burnouf'un ve Mösyö Lassen'in *Essai sur le Pali* başlıklı eserine bkz: s. 140-141. Şunu da belirtmeden geçemeyeceğim: Yazarlara göre, Pali, Sanskritçeye paralel bir primitif bölge dilidir ve Sanskritçeden türemiş değildir. Gerçekten de Pali dilinde öyle isim ve fiil çekimleri vardır ki bunlar o dile özgüdür ve kadim Sanskritçenin başkalaşmasıyla açıklanamazlar. Bu durum, Hintçedeki başka birçok bölge dili için de benzerdir.

Prakrit dili[83], aynı analojilere boyun eğmiştir: daha az zengin ve daha az arifanedir, daha yalın ve düzdür. Sonunda, Sanskritçenin bir başka bozulmuş hâli olan ve yabancı topraklarda şekillenmiş olan Kawi dili de aynı karakter özelliklerine iştirak eder. Kawi dili, Sanskritçenin bükümlenmelerden yoksun hâlidir ve onların yerine Java dilinin diyalektlerinin edatlarını ve yardımcı fiillerini kullanır[84]. Fakat, Sanskritçeden türeyerek oluşmuş bu üç dil yakın bir dönemde, kaynaklandıkları dil ile aynı kaderi paylaşırlar: Onlar da birer ölü –ve aynı zamanda arifane ve gizemli– dil hâline gelir. Böylece Seylan ve Hindiçin'deki Pali, Djainas'lardaki Prakrit, Java, Bali ve Madura adalarındaki Kawi, daha popüler şu diyalektlere dönüşmüştür: Hinduca, Bengalce, Mahrati ve Hindistan'daki diğer yaygın bölge dillerine.

İran coğrafyasındaki Zendi, Pehlvi, Pazend ya da Farsî'nin yerini de modern Farsça almıştır. Uzun ve karmaşık kelimeleriyle, edatlardan yoksunluğuyla ve bu eksiğini de ismin hâlleriyle kapatma tarzıyla Zend, en üst noktada sentetik bir dil örneği sergiler. Modern Farsça ise, tersine, bükümlenmeler bakımından en fakir dillerden biridir: Farsçanın bütün gramerinin on sayfada anlatılabileceği hiç abartısız söylenebilir. Kafkasya'da ise modern Ermenice ve Gürcüce de aynı şekilde eski Ermenicenin ve Gürcücenin uzantısıdır. Keza Avrupa'da eski Slovence, Gotik dil, eski Nordik dil, eski "yüksek Almanca" da günümüzün Slav ve Cermen bölgesel

83 *Ibid.*, s. 158-159, 189 –Lassen, *Institutiones linguæ practicæ*, s. 39, 59 ve devamı.

84 Krş: Crawfurd, *Asiatic Researches*, Kalküta Cemiyeti yayını, cilt: XIII, s. 161; W. Schlegel, *Indische Bibliothek*, cilt: I, s. 407 ve devamı; özellikle de W. von Humboldt'un şu eseri: *Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java* (Berlin, 1836-39).

dillerinin kaynağında yer almaktadır. Son olarak da modern Yunanca ve yeni Lâtin dilleri, barbarlık asırları boyunca uzun bir bileşenlerine ayırma [*décomposition*] çalışmasına uğramış eski Yunancanın ve Lâtincenin uzantısıdır: İtalyanca, İspanyolca, Fransızca, Ulah dili [*Valaque*], zengin bükümlenmelerden yoksun, budanmış kelimelerin kısalıklarını eski bölge dilinin arifane organizasyonunun tek heceli kelimelerinin yığılmasıyla telâfi eden sakatlanmış Lâtinceden başka nedir ki? Modern Yunanca, bileşenlerine ayrılmış, basitleştirilmiş, alt seviyeye indirilmiş bir eski Yunancadan başka nedir ki? Bu bölge dilleri kesinlikle, Pali'nin, Prakrit'in, Bengalcenin ve diğer modern Hindistan dillerinin Sanskritçeden türemiş oluşundaki gibi kökenlerindeki dillerden türemiştir[85]. Onca farklı ve çeşitli bölgesel dilin, dil aileleri altında sınıflanmasında kullanılan benzerlik, kesinlikle ve kesinlikle linguistiğin en olağanüstü olgularından biridir. İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da, Yunanistan'da, Danube Nehri ya da Ganj Nehri kıyısında yaşayan halklar kesinlikle, eski dilleri ihtiyaçlarına uygun kılmak için aynı şekilde işlemiş olmalıdır. Zaman ve coğrafya bakımından, meselâ Pali diliyle İtalyanca kadar birbirinden uzak iki dil, kökenleri olan eski dile nazaran kesinlikle aynı konumda bulunsa gerekir[86]; dillerin izlediği güzergâhta zorunlu olan şeyin ve de bölge dillerini, daha basit, daha kullanışlı, daha halka özgü bir kılığa bürünmek üzere onca arifane olan aygıtı terk etmeye sevk eden karşı konulmaz eğilimin kanıtı da işte budur.

85 Bkz: Fauriel, *Dante et les Origines de la langue et de la littérature italienne*, cilt: II, 3. ders.

86 Burnouf ve Lassen, *Essai sur le Pali*, s. 141 ve 187.

Her ne kadar Sâmi dilleri, Hint-Avrupa dillerine kıyasla[87], analize doğru daha az istekli bir seyir izlemişse de halkı eski dilin daha karmaşık usullerinin yerine daha gelişmiş usuller koymaya sevk eden eğilimin çok sayıda izi onlarda da bulunur. Sâmi dillerinin en eski örneği olan İbranice, bağıntı ifadelerinin, asıl kökün çevresinde kümeleşmesiyle karakterize bir eğilim sergiler: Bitiştirme, İbranicede sabit bir usul idi; sadece özne değil, zamir, bağlaç, harf-i tarif [*article*] İbranicede ana fikir ile birlikte tek bir kelime oluşturur. Herder diyor ki: "İbraniler çocuklara benzer, her şeyi aynı anda söylemek ister. Bize beş altı kelime gerekirken onlara neredeyse tek bir kelime yeter. Bizde, vurgusuz tek heceli kelimeler ana fikri aksatarak onu önceler veya izler; İbranilerde ise baştaki ya da sondaki ses olarak ona eklenir ve ana fikir, ona bağlı olan unsurlarla mükemmel bir ahenk içinde üretilmiş bir bütün meydana getirerek merkezde kalır[88]." Kölelik dönemine doğru İbranicede, eski dilin gramatikal mekanizmasının yerine dolaylı anlatımı geçirme yönünde belirli bir eğilim dikkati çeker ve bu eğilim modern İbranice ya da Haham İbranicesinde de hâlâ çok güçlüdür. İbranice zaten, Keldanice, Samirice, Süryanice gibi daha analitik, daha uzun ve bazen de daha açık olan diyalektlere hâkimiyet alanı bırakmak üzere eski bir dönemde neredeyse ortadan kalkıyordu. Bu diyalektler, gramatikal bağıntıların analiz edilmesini eski Sâmi dillerinden çok daha ileriye taşıyan Arapça tarafından sırayla özümsenmiştir. Ama Arapça, okuma yazması olmayan bir halkın harcıâlem kullanımına uygun olduğu kadar, aynı

87 Bu farklılığın nedenlerine *Histoire générale des langues sémitiques* başlıklı kitabımda işaret etmeye çalıştım (I, V, kısım: 1, § 2 ve 3).

88 *Esprits de la poésie des Hébreux*, 1. Dial.

zamanda ziyadesiyle arifane bir dildir. İlk halifelerin askerlerinin kaba sabalığında, incelikli ve çeşitliliğe sahip bükümlenmelerden eser bile yoktur; gramer ihlâlleri çoğalarak artık genel bir durum hâline gelir. Bunlara, son bükümlenmeleri terk ederek ve onların yerine, kelimelerin yan yana getirilmesi şeklindeki daha kullanışlı mekanizmayı koyarak çare bulunur. İşte bundan dolayı, ekollerin müstesna ortak paydası hâline gelen edebî Arapça yanında, çok daha basit bir sisteme sahip, gramatikal formlar bakımından daha az zengin, daha az şık, ama belirginlik bakımından da daha ileri bir düzeye erişmiş olan halk Arapçası vardır.

Orta ve doğu Asya dilleri, eski Çince ile modern Çincenin üst üste binmesinde, aynı şekilde eski Tibetçe ile modern Tibetçenin üst üste binmesinde, yukarıda açıkladığımıza benzer birçok fenomen sergileyecektir. Ama yukarıda zikrettiğimiz olgular, dillerin tarihinde sentezin başta geldiğini ve insan zekâsının fıtrî/doğal bir huyu olmaktan uzak bulunan analizin de zekânın gelişiminin geç bir ürününden ibaret olduğunu ispatlamaya yeter.

Öyleyse bütün dillerin kökenindeki tek heceli ve bükümsüz bir durum ancak, salt yapay bir hipotez yoluyla farz edilmektedir. Şüphesiz ilk dillerin temel kelime kökleri genellikle tek bir heceden müteşekkildi, çünkü Wilhelm von Humboldt'un da çok yerinde bir şekilde belirttiği gibi basit kelimeler ihtiyaca cevap verdiği ölçüde tek bir objeyi birden fazla hece ile belirtmek için hiçbir saik yoktur; ve zaten, dışarıdan edindiği hızlı ve anlık izlenimin röprodüksiyonunu yapmaya çalışırken insanın sadece ondaki en çarpıcı kısmı kavraması gerekiyordu ki bu kısım özü itibariyle tek hece ile ifade

edilebilir[89]. Ama her ideanın çıplak ifadesinin öyle olduğunda (sınırlayıcı durumların hiç de az olmadığını muhtemelen söyleyecek kişilerle[90]) mutabakata vararak hiç değilse, söylemin içinde, *kelime*nin tastamam ve bütün birliğiyle üretildiğini teslim etmek gerekir; üstelik, idealar kendi aralarında gruplanarak öyle sıkı bir bağ kuruyordu ki *önerme* bir bütün hâlinde fışkırıveriyordu ve bizim şu analitik hâlimizde *kelime* olan şeye benziyordu. Gerçekten de dillerin tarihinde geriye doğru gidildikçe bitiştirmeye yönelik bir dile getirme eğilimi, yani tek ve yekpare bir bütün hâlinde kaynaştırma yönünde bir eğilim görülür ki yakın çağlarda bu yerini, yan yana dizmeyle yetinmeye terk etmiştir. En başta tek heceli olan diller, hep öyle kalmıştır. Belirlilik [*détermination*] bakımından hakikî bir gelişme kaydetmeyi başarmış olan Çince bunu aslî karakterini kaybetmeden yapmıştır[91]. Başka dillerin etkisiyle gramere doğru çok büyük bir gayret sergileyen Tibetçe ve Barmanca, ilk/menşelerindeki hâllerinin silinmez izini daima bünyelerinde taşır. O hâlde şu iddiada bulunulabilir: Başka diller de benzer bir hâlden geçmiş olsaydı ondan sıyrılmayı daha iyi bir şekilde başaramazdı.

89 Wilhelm von Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache, Einleitung*, s. CCCLXXXIX ve devamı; krş: Adelung, *Mithridate*, cilt: I, "giriş", s. x ve devamı.

90 Mösyö Abel Rémusat, tek heceliliğin, –şahikasında tek heceli bir dil olan– Çinceye hangi ihtiyat payıyla atfedilebileceğini gösterdi (*Fundgruben des Orients*, III, s. 279). Yine, Bazin'in *Journal Asiatique*'teki (Haziran ve Ağustos 1845) *Mém. Sur les principes généraux du chinois vulgaire* başlıklı yazılarına bkz.

91 Bkz: Bazin, *Grammaire mandarine*, s. XVII ve devamı.

VIII

Formların sayıca aşırılığı, tayin edilemezlik/belirsizlik, aşırı derecede çeşitlilik, kontrolsüz bir serbestlik... Bunlar, birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve bu surette ilk insanların dilinin temel vasıflarından birini meydana getirmektedir. Hep daha fazla açıklık peşinde koşan halk, hiçbir zarafet ve hatta kurala uygunluk kaygısı taşımaksızın, bir yandan konuştuğu dili içgüdüsel bir şekilde yalınlaştırır. İngilizce ile Farsça, en güzel yöresel dillerin böylelikle gramatikal bakımdan ne derece kupkuru ve fakir bir hâle gelebileceğinin örneğini sunar. Diğer yandan ise dillerin zenginliğine katkıda bulunmaktan uzak bir yazma uğraşı, dilleri düzenleyerek bir bakıma onları sadece fakirleştirir. Eski yöresel diller, form açısından, gramerciler tarafından elden geçirilmiş olan dillerden daima daha zengindir. Bu tür dillerin rolü, halk dillerinin aşırı zenginliği içinde bazı seçimler yapmaktan ve çift kullanımı olan unsurları ayıklamaktan ibarettir. Meselâ Yunan ve Lâtin dilleri, bütün kullanışlı formları var olmayan ve bu eksiklerini de ihtiyaç duydukları formları başka kelimelerden ödünç alarak tamamlayan bir yığın kelime sergiler: *φέρω, οἴω* veya *οἴτθω, ἐν-έγχω; fero, tuli*, vb. Şüphesiz ki hiç kimse *fero* ile *tuli*'nin aynı fiilin zamanları olduğuna inanmayacaktır. Bunlar, –hakikate yakın duran odur ki– bağımsız bir şekilde var olduktan sonra, yüzeyselliklerin tasfiye edilmesinden

ancak birbirlerinin harabesini ayakta tutarak ve böylece de düzenli ve sınırları belirli bir dilin ihtiyacını karşılamaya yeten tek bir yapay fiil oluşturarak kurtulabilmiş dilin günümüzdeki hâlinde yer alan iki fiildir. Gerçekten de, *bhri, ber* kökü, diğer bütün Hint-Avrupa dillerinde, Yunancada ve Lâtincedeki fero'nun yoksun olduğu formlara sahiptir; *tul* kökü ise *tollere,* τλῆναι şekliyle tamamlanmış bulunur[92]. Γυνή'nin "-in hali"nin γυναιχος yapıldığı görülünce benzer bir türetimin meşruluğuna inanılacak mıdır? Kaynak dildeki form bolluğunda, burada γυνή denene, γυναίξ* dendiği ve de bu iki formun sadece bazı uzantılarının gramer bakımından bugüne taşınmaya değer bulunduğu daha hakikate yakın değil midir?

Bu büyük yasa özellikle, farklı bölge dillerindeki çekimlerin karşılaştırılarak incelenmesinden ayan beyan ortaya çıkar. En mükemmel diller, gramatikal açıdan hiçbir yenilenme geçirmediklerinde, (meselâ İbranice ve Yunanca) fiillere yaklaşım tarzları bakımından reform geçirmiş Lâtince gibi dillerden hatırı sayılır bir şekilde farklılaşır. En açık biçimde [fiil] kökleri tek heceli olan İbranicedeki fiiller, iki veya üç farklı tarzda çekilebilir ve de aynı iki sesli köke katılan fiiller, her ne kadar formları ve anlamları itibariyle farklıysa da çoğunlukla onların arasına karışır[93]. Aynı olguya Yunancada da ve bilhassa Homeros'ta ve kadim şairlerde rastlanır. Εἶμι'nin (gidiyorum), zamanları şöyle çekilir: ἕω, εἴω, ἴω. Ama bütün bu fiiller gerçekten mevcut olduğundan değil, ilk menşei olan

92 *Latum* şeklindeki çekimli isim-fiil, *tlatum* kısaltması gibi aynı köke bağlanır. Krş: Pott, *Etymol. Forsch.*, I, s. 265 οἴω ve ἐνέγχω için bkz: Pott, I, 122, 156; Benfey, *Griechisches Wurzellexikon*, I, s. 356; II, s. 21-22.

* γυναιχ formu, γυνη'den ve ιχ'ten geliyor gibi görünür (bkz. Pott, II, 45, 440; Benfey, II, 118).

93 Krş: Gesenius, *Lehrgebäude der hebr. Sprache*, § 12-113.

kelime kökünün tarih boyunca hep bu farklı şekillerde kullanılagelmesinden. ὄφλω, ὀφλισχάνω, ὀφείλω, ὀφέλλω, sadece ὀφλ ilk kelime kökünün çeşitlemelerinden/varyantlarından ibarettir. İlk bakışta, meselâ ὄφλω'ya, ὀφλίσχω'nun, ὀφλισχάνω.'nun vb.nin, onun ardından oluşacağı ilk form gözüyle bakmak gerektiği sanılabilir; ama tam tersine, tamamen içgüdüsel bir dilin kaprisli varyeteleri olarak kökende/ilk başta mevcut olanları, bu son iki formdu.

Eski dillere atfedilen mutat gramer formu bazen hatalı olarak, bizim şu anda açıklamayı denediğimiz "belirsizlik/tayin edilememe" ilkesinden hareketle çıkarsanır. Son derece kapsamlı, detaylı ve kurallı olması itibariyle Ewald'ın ya da Gesenius'un *Gerekçeli Gramer* başlıklı eserlerini göz önünde bulundurarak sadece İbraniceden bahsetmeye kalksak en küçük ayrıntılarında bile esnemeyen kurallara tâbi bir dilin söz konusu olduğu anlaşılacaktır. Bununla birlikte, İbranicede kat'i [*exacte*] hiçbir şey de bulunmaz. Eski İbranilerden en okumuşları, meselâ İşaya bile, konuştuğu dil hakkında Ewald'ın ve Gesenius'un yazdıkları upuzun kitaplarda dediklerini kavrayamazdı. Genel olarak, sözü en fazla uzatan gramer kitapları, grameri en sade olan diller hakkında yazılanlardır; zira onların bünyesinde barındırdığı istisnaî hâller, kuralları gölgede bırakır. İlk insanların serbestlik durumunda her bir kimse, inisiyatif kullanma hakkını elden bırakmadan ve kendini dayatan kurallar topluluğunu gözden geçirmeyi aklına bile getirmeden başkalarını taklit ederek ama kendi üslûbunca konuşuyordu. Sonra da gramerciler sökün etti: Mümkün durumların hepsini kuşatan formülleri her ne pahasına olursa olsun bulmaya çalışıp da kendi genel ilkelerinin dilin kaprislerince durmadan bozulduğunu görmekten sukût-ı hayâle uğrayınca kendilerini korumak

için istisnaları -ki istisnalar da onların nazarında bir kural türüydü!- çoğalttılar. Eski diller, gramercilerin "caymaca" [*anacoluthe*], "edat eksiltili" vs. diyerek açıklamaya çalıştığı görünüşte pek az mantıklı bir yığın yapı, eksik ve askıda bırakılmış yığınla cümleye mahal verir. Ancak içgüdüsel tercihin söz konusu olduğu istisnaî hâllerde katı *kurallar* aramak da, o istisnaları *hata* olarak görmek de aynı derecede yüzeyseldir, çünkü hiç kimse o hâllerde, var olmayan kuralların ihlâl edildiği gibi tuhaf bir fikre kapılmayacak ve bu gayrinizamî durumlara rağmen kendisini anlatmayı mükemmelen başaracaktır. Hakikat şudur ki bu tür konuşma üslûplarını kullanan eski yazarlar, bir kuralı ne göstermeyi ne de ihlâl etmeyi kafasından geçirir; günümüzde onları okuyan ya da dinleyen bir kimse de benzer gayrinizamî durumlarla karşılaştığı sırada kafasında hiçbir art düşünce geliştirmez.

Demek ki dil başka hiçbir zaman, insanın dünyada ilk ortaya çıktığı sıradakinden daha bireysel, daha az engellenmiş ve de "diyalekt" diye adlandırılan alt bölümlere daha fazla ayrılmış olmadı. Diyalekt çeşitlenmelerinin, nispeten modern bir çağda, tek ve ilk tipin farklılaşması yoluyla meydana geldiği düşüncesi çok sık zihinde canlandırılır. İlk bakışta öyle görünmektedir ki hiçbir şey, farklılaşmaların başına bu surette "birlik"i yerleştirmekten daha doğal değildir; ama dillerin, vahşilik veya barbarlık çağıyla beraber şehirden şehre ve hatta diyebilirim ki neredeyse aileden aileye parçalara bölünüşünü göz önünde bulundurmak da ciddi şüpheler uyandırır. Meselâ Kafkasya, üzerinde tamamen farklı dillerin konuşulduğu küçük bir coğrafyadır[94]. Habeşistan da benzer bir fenomen meydana getirir[95]. Amerikan yerlilerinin

94 Pott, *Die Ungleichheit menschlicher Rassen*, s. 238-239.

95 Jobi Ludolfi, *Historia Æthiopica*, I, I, bölüm: xv, s. 40 ve devamı.

konuştuğu dilin diyalektlerinin adedi ve çeşitliği Mösyö Alexander von Humboldt'u şaşırtmıştır[96]. Ama bunlardaki çeşitlilik, Okyanusya dillerinin arasındakiyle mukayese bile edilemez. Diller üzerindeki parçalayıcı etkisi son haddine varan yabanîlik hâli de işte böyledir. İnsanlık merdiveninin en alt basamaklarında yer alan ırkların dillerinde sabit hiçbir şey yoktur ve o diller geleneksiz bir usulün ötesine de gitmez; bu durum birkaç yıl önce binbir zahmetle teşhis edilmiştir[97].

Hemen hemen bütün dil ailelerinde dikkati çeken bir olgu, yöresel dillerin kökendeki çeşitliliğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar ve aynı ailenin dallarını erkenden birbirinden ayıran bariyerleri gösterir. En eski dillerde, yabancı halkları belirtmek için kullanılan kelimelerin iki kaynaktan geldiğini görürüz: ya *ağzında gevelemek* veya *mırıldanmak* anlamına gelen fiillerden ya da *dilsiz* anlamına gelen kelimelerden. Halklar, anlamadıkları dillerde sadece eklemli olmayan bir jargon (anlaşılmaz dil) görme eğilimindedir. Aynı şekilde, ilk insanlar için de yabancının karakteristik işareti, anlaşılamayan ve ne idüğü belirsiz bir eveleyip gevelemeye benzeyen bir dil konuşmasıdır. Bu durum, Sanskritçede *varvara* köküne bağlanan anlamda veya Yunancada onomatope ile oluşturulmuş ve muhtemelen *balbus*[98] [dili tutuk] ile aynı kökten gelen βάρβαρος kelimesine bağlanan anlamda da görülür. Bu durum yine, eski Hinduların Sanskritçe konuşamayan halkları belirtmek için kullandığı Sanskritçe *mletchha* (seçik konuşmayan) kelimesinin anlamında daha bir belirgindir. Bu, Cermenlerin geçmiş çağlarda yabancı halkları ve

96 A. de Humboldt, *Vues de Cordillères*, "giriş", s. viii-ix.

97 Mösyö Garnier tarafından derlenmiş olgulara bkz: *Traité des facultés de l'âme*, II, s. 490.

98 Kuhn, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, I, s. 381-384.

bilhassa da Keltleri ve Romalıları belirtmekte kullandığı *Walh* veya *Welsch* kelimesine denktir[99]; bulanıkça konuşan anlamına gelen *Welsch* kelimesinin aksine, *Deutsch* kelimesi açık konuşan anlamına gelir[100]. Kelt ve Slav dilleri de benzer örnekler sergiler: ya –daha önce örnek verdiğimiz– *Wlalh* kelimesine ya da *mletchh* kelimesiyle aynı kökten gelen *vlatch* (kekeme) kelimesine yakınlaştırılan *Valaques* (*Vlah*) adı gibi[101]. Nihayet, Sâmi dilleri de aynı analojiyi sergiler: İbranice *laëg, loëz* (kekeme) kelimeleri barbar bir halkı belirtir[102]; Arapça *adjem* [acem –çev.] (anlaşılmaz konuşan ya da dilsiz) yabancı halkları ve özellikle de Persleri belirtmek için kullanılır[103]; aslında barbar dili konuşanları belirten *timtim* kelimesi Himyaritleri* ve Habeşleri belirtmeye yaramıştır[104] ki ben bu kelimenin, *Zomzommim*'lerin vahşi kabileleri adlandırdığı kelimeyle ilişkilendirilmesini teklif ettim (*Deut.*, 2, 20). *Dilsiz* anlamına gelen kelimelerden türetilmiş adlandırmalar da hiç mi hiç az sayıda değildir. Mösyö Pott'un bir arada derlediği örneklerin hepsini burada nakledemeyeceğim[105].

99 Leo'nun aynı derlemesine (II, s. 252 ve devamı) bkz. Mösyö Stenzler ile Mösyö Kuhn da kendi nâmına aynı sonuca varır (*ibid.*, s. 260).

100 Pott, *ibid.*, s. 114; Leo, *ibid.*, s. 255 ve devamı.

101 *Ibid.*

102 Gesenius, *Lex man*, s. 533-534.

103 Freytag, *Lex.arab.lat.*

* (Çev.) [Fr. *Himyarites*] Arap Yarımadası'nın güneybatısında onuncu yüzyılda yaşamış bir Sâmi kolu.

104 Benim *Histoire générale des langues sémitiques* başlıklı kitabıma bkz: s. 33 ve 291.

105 *Indogermanischer Sprachstamm* (Ersch ve Gruber Ansiklopedisi, s. 44); *Die Zigeuner*, II, s. 339; *Zeitschrift*, II, s. 113-114 ve *Die Ungleichheit menschlicher Rassen*, s. 70.

Sadece Yunancadaki βάρβαρος kelimesinin eş anlamlısı olan ἄγλωσσος kelimesini ve Slav halkların (ve onların peşinden de Bizanslıların[106] Türklerin ve Macarların) Cermenleri belirtmek içi kullandığı *Niemiec* kelimesini –ki bu kelime konuşanlar anlamına gelen *Slav* kelimesiyle zıt anlam taşır– hatırlatacağım. Aynı anlam Baskların adlandırılmasında da söz konusudur: *Eusken*[107]. Hepsi de dilin en eski hâlini önümüze seren bu olgulardan hangi sonucu çıkarmalı? Köken itibariyle, dilsel kardeşliğin çok dar manâda anlaşıldığı ve de dilin, aralarındaki akrabalığın bilincinde olmayan çok küçük ailelere bölünmüş olduğu sonucunu. Gerçekten de başka halklar tarafından "dili tutuk" veya "dilsiz" diye adlandırılmış halkların aslında onlarla çok yakından akraba olmaları mânidardır: Keltler ile Cermenler arasında, Cermenler ile Slavlar arasında, Himyaritler ile Araplar arasında, vs.

Bu olgular bize, az gelişmiş bir cemiyet tarafından yabana atılamayacak bir coğrafyada konuşulan homojen bir dilin imkânsızlığını ispatlamaya yeterli kanıtı sunar görünmektedir. Dilleri büyük kitlelere yayabilecek şey, sadece medeniyettir. Diyalekti olmayan bir yöresel dili bütün bir ülkeye hâkim kılma, sadece modern cemiyetlere özgüdür ve de böylece kuşatıcılık mertebesine erişmiş diller –meselâ İtalya'da ilköğrenim almış bütün insanlar arasında müşterek

Not: Guatemala'nın yöresel dillerinden birinde "dilsiz" anlamına gelen kelime aynı zamanda "barbar" anlamına da gelir (Kitabiyat ve Edebiyat Akademisi'nde Mösyö Brasseur de Bourbourg tarafından verilen konferansa dayanarak).

106 Νέμιτζος, Νεμιτζία. Michel Attaliote, s. 125, 147, 221 (edisyon: Brunet de Presle).

107 Wilhelm von Humboldt, *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens*, s. 63 ve devamı.

olan *lingua toscana*– hemen hemen her zaman, yazılı eserlerle işlenmiş olan dillerdir. Fıtratı bakımından yetenekli olma talihine gani gani sahip bir halk tarafından konuşulan Yunan dili, neredeyse Yunanistan'da yaşayan farklı boyların diyalekti sayısınca bölünmüşken binbir zahmetle kendi hayatını idame ettiren ve akılları henüz sanki rüyada gibi olan ilk insanların, sonraki çağlarda yaşayan insanların refleksiyon güçlerinin bunca gelişmişliğine rağmen meşakkatle tesis edebildikleri sonuca [yani, "birlik"e –çev.] erişebilmiş olduğuna nasıl inanılır? Şeylerin kökenine "birlik" atfetmekten uzak durmak ve birliğe, mesafe katetmiş bir medeniyetin son dönem ürünü olarak bakmak gerekir. Bidayette, ne kadar aile varsa o kadar da diyalekt vardı; hatta diyebilirim ki neredeyse kişi sayısınca diyalekt vardı. Her insan grubu kendi dilini muhakkak ki bir gelenek tarafından verili bir temel üzerine, ama kendi içgüdüleri uyarınca, kendi yaşam tarzının ve yaşadığı coğrafyadaki iklimin konuşma organlarıyla aklî melekeleri üstünde meydana getirdiği tesirler altında biçimlendiriyordu. İnsanlar sosyal ve psikolojik ihtiyaçları gereği konuşuyordu; bu sırada insana, düşüncelerini kendi kendisine formüle edecek ve başkalarına anlatacak kadar dil yetiyordu; insan, konuştuğu dilin genel ve meşru bir tip ile uygunluğunu pek de umursamıyordu. En eski dillerde bulunduğuna dikkat çektiğimiz bükümlenme bolluğu da bundan kaynaklanıyordu. Böyle bir bolluk aslında, belirsizlikten başka bir şey de değildi; eski diller zengindi, çünkü hiçbir ayak bağı ve sınırlanmışlığı yoktu. Her birey, bükümlenmeleri neredeyse kendi fantezisine göre meydana getirmeye muktedirdi. Binbir türlü yüzeysel form üretiliyordu ve tâ ki gramatikal ayırt etme işine başlayıncaya kadar

kullanılıyordu[108]. Bu da gelişip serpilmiş ve ziraî ıslah tekniklerinin artık ona bir hayır getirmeyeceği, gür dallarını kaprisli ve tesadüfî bir şekilde göğe uzatan bir ağaca benzer. Bu aşırı bolluğa bir şey eklemekten çok uzak olan teemmül/refleksiyon tamamen menfî bir şey olacaktır: Olsa olsa budama yapacak ve sabitleyecektir. Eleme, faydasız formlara varacaktır. Çifte gebeliklerin yolu kapanacaktır; dil, belirlenmiş, düzenli ve bir bakıma fakirleşmiş olacaktır.

Bu itibarla ilk diller sınırlanmamış, kaprisli, çeşitliliğe sahip olsa gerektir; ve diyalektlerden önce gelen biricik ve kompak bir dil farz etmek yerine, meydana gelmiş çeşitlenmelere "diyalekt" adını uygulamakta mutabık kalırsak bu durumda tersine, söz konusu "birlik"in sadece, diyalekt çeşitliliğinin art arda ortadan kalkmasının bir sonucundan ibaret olduğunu söylemek icap edecektir. Peki bu, her bir dil ailesinde sonradan tezahür etmiş olan bütün bireysel vasıfların bağımsız/ayrı mevcudiyetlerini baştan beri taşıdığı anlamına mı gelir? Hayır, katiyen öyle değil. Şu anlama gelir: Falan veya filân gramatikal özelliklerin bir araya gelmek suretiyle falan ya da filân diyalektin karakteristik yanı hâline dönüşmesi çok sonraki bir çağdadır. Bu özellikler başlangıçta, "birlik" [*unité*] gibi mütalâa edilebilecek bir "karışım" veya "harman" hâlinde mevcuttu; ama aslında birlik hâlinde değil, birbirine karışmışlık hâlindeydi. İnsanın akıllı ruhu/

108 Herder *Dillerin Kökeni Üzerine İnceleme*'sinde, "bir dil ne kadar barbarsa bir o kadar da çekimlidir" der; bu da kendi haline terk edilmiş dilde, her bireyin nasıl isterse öyle kelime çekimi yapma hakkına sahip olduğu ve kullanımın, falan formu eleyip filân formu onaylamak üzere hakemlik edemeyeceği anlamına gelir. Mösyö Burnouf ile Mösyö Lassen'in *Essai sur le pali* başlıklı eserinde, halk dillerindeki form çeşitliliğinin bir arada mevcudiyeti konusunda güzel görüşler vardır (s. 173).

tini, senkretizm* ile sahne alır. İnsanın akıllı ruhunun ilk yaratımlarında her şey vardır ama sanki onlar orada değilmiş gibidir; zira henüz kısımlarının tek tek mevcudiyetinden söz edilemez. Tekilliğin/ayrı ayrılığın kendini net biçimde ve ilk hâlin en azından bazı tezahürlerinde sunduğu birliğin feda edilmesi pahasına göstermeye başlaması, ancak ikinci bir entelektüel gelişim dönemine tekabül eder. Öyleyse, refleksiyona dayalı sentez, ayrı ayrı unsurları –ki bunların her biri kendi nâmına yaşadığından baştan beri kendinin bilincindedir– toparlamaya ve onları daha üstün bir ünitede yeniden birleştirmeye başlayıncaya dek hüküm süren, çeşitlilik ve bölünmüşlük olmuştur: kısacası, diyalekt çeşitliliğinin iç içe geçmiş ve eş zamanlı mevcudiyeti, bu çeşitliliğin, daha kuşatıcı bir birlik içindeki füzyonu... İster tekil/kendi başına olsun ister kolektif, her gelişimin üç evresine tekabül ettiği gibi dillerin ilerlemesine de tekabül eden üç evre de işte bunlardır.

Her dil ailesindeki diyalektlerin bu başlangıçtaki gereğinden fazla bulunmasını doğrulayan çok sayıda olgu vardır. En eski İbranice metinler, daha sonraları Aramcanın münhasır özelliği hâline gelecek ve sanki geçmiş dönemlerde çeşitli Sâmi dillerinin diyalektlerinin birinden diğerine geçip durmuş gibi görünen özellikler sergiler[109]. Homeros'un şiirleri Elealıların, Dorların ve Attikalıların eş zamanlı olarak kullandığı

* (Çev.) Renan (Auguste Comte'un üç hal yasasını çağrıştıran, ama değişik bir üçlemeyle) insan aklının tarihte üç halden geçtiğini savunur: 1. Senkretizm hali: olguların, olayların genel ve muğlâk bir şekilde kavrandığı dönem; 2. Analitik hal: kısımların ayrı ayrı kavrandığı dönem; 3. Sentez hali: kısımlardan sağlanan bilgiyle bütünün yeniden idrak edildiği dönem. (bkz: *Avenir de la science*, bölüm: XVI).

109 Bkz: *Histoire générale des langues sémitiques*, s. 95-96.

deyim örnekleri sunar. Bu şiirlerin üretildiği çağda diyalektler arasında çok net bir ayrım olsaydı Homeros'un böyle bir harmanlamaya kalkışması kuşkusuz ki sağduyuya karşı işlenecek bağışlanamaz bir günah olurdu. Demek ki o asırlarda, sonraları her diyalektin münhasır malı hâline gelecek değişik özelliklerin bir arada bulunduğu bir kararsızlık hâlinin hâkim olduğunu kabul etmek gerekir[110]. Böylece, kültürlüler arasında tedavülden kalkmış Fransızca kelimeler kırsal kesimden insanlar arasında revaçta kalmayı başarmıştır ve eski Almanca ile müştereken kullanılan kelimeler günümüzde artık sadece dar bölgesel ağızlarda da olsa hâlâ kullanılmaktadır.

110 Bkz: Matthiæ, *Grammaire raisonnée de la langue grecque*, (Fransızca çevirisi) s. 9 ve devamı; Am. Peyron, *Origine dei tre illustri dialetti greci paragonata con quella del eloquio illustre italiano* (Mémoire de l'Académie de Turin, 2. seri, cilt: I).

IX

İlk dilin özellikleri demek ki ilk düşüncelerin özellikleriyle aynıydı: sınırsız veya daha ziyade kuralsız bir zenginlik, bütün unsurların iç içe geçtiği ve ayırt edilemediği puslu ve çok amaçlı bir sentez... Psikoloji ile linguistiğin harikulâde uyumu her çağda kendini gösterir; öyleyse dilleri, varoluşunun farklı dönemlerinde insan zekâsının kuşandığı ardışık formlar olarak, belirli bir tarihsel anda ve belirli bir yerde faaliyette bulunan insanın sahip olduğu kudretlerin ürünü olarak değerlendirmekte haklıyız. Dillerin ve iklimlerin hiç de yabana atılamayacak uyumu da bu bakış tarzını doğrular. Güney ülkelerinin dillerinin çok çeşitli formları, ötümlü ünlüleri, bir dolu ve armonik nidâları olmasına kıyasla Kuzey ülkelerinin daha fakir ve sadece elzem olanı ifade eden dilleri ünsüzlerle ve kaba telâffuzlarla yüklüdür. Birkaç enlem derecesi arasında bu bakımdan meydana gelen farklılık şaşırtıcıdır. Sâmi dillerinin başlıca üç yerel hâli olan Aramca, İbranice ve Arapça, öyle pek büyük bir coğrafyaya yayılmadığı hâlde, zenginlik ve güzellikleri onları konuşan halkların iklimsel durumuyla kesinlikle bağlantılıdır. Kuzeyde kullanılan Aramca ise serttir, fakirdir, armoniden yoksundur, hantal bir yapıdadır ve şiirselliğe elverişsizdir. Diğer bir uçta yer alan Arapça ise tersine, hayranlık veren bir zenginlikle farklılaşır.

Başka hiçbir dilde, birtakım idea kümeleri için Arapçadaki kadar çok eş anlamlı kelime yoktur; ve yine hiçbir dil onun kadar karmaşık bir gramer sistemi arz etmez. Öyle ki insan bazen, Arapçanın sözlüğünün hani neredeyse sınırsız zenginliğinde ve gramer formlarının labirentinde bir aşırılık olduğunu söyleyecek noktaya varır. Nihayet, bu iki uç nokta arasında yer alan İbranice, ikisinin zıt özelliklerinden aynı oranda nasiplenmiştir. Elzem olana sahiptir, ama yüzeysel kalmaz. Armonik ve kolaydır, ama Arapçanın muhteşem esnekliğine erişemez. Ünlüleri armoniktir ve çok kaba telâffuzlardan kaçınmak için ölçülü bir şekilde araya girer; hâlbuki tek heceli formlara kaçan Aramca ünsüzlerin birbirine çarpmasından sakınmak üzere hiçbir şey yapmaz. Bunun aksine Arapçada kelimeler, harfi harfine, kelimelerin her yanından taşan, onları takip eden, önceleyen, birleştiren ünlülerin meydana getirdiği bir nehirde, en armonik dillere imkân veren karşıt seslerin hiçbirinden zarar görmeden yüzer gibidir. Temelde aynı olan ve son tahlilde aralarında aman aman bir farklılık bulunmayan iklimlerde konuşulan bölge dilleri arasında bu kadar keskin karakter çeşitlilikleriyle karşılaşmak şaşırtıcı geliyorsa daha da dar bir coğrafyada konuşulan Yunancanın diyalektlerinin daha az farklılık arz etmediğini hatırlayalım: ünlüler ve ikili ünlüler [*diphthongues*] bakımından onca zengin ve esnek olan İyonya Yunancasına karşılık Dorların Yunancasının sertliği ve kabalığı. İşte, çeşitlilik duygusu ile en üst noktada donanmış bir halkta, fersah fersah mesafelerde rastlanan kontrast.

Bölge dillerinin çeşitliliğinin en belirleyici nedenlerini, gerçekten de ırkların çeşitliliğinde aramak gerekir. Her halkın akıllı ruhu/tini [*esprit*] ve dili en güçlü bağ ile birbirine

bağlıdır: Akıllı ruh, dili meydana getirir ve dil de kendi nâmına akıllı ruha ifade ve sınır kazandırır. Sâmi halklarının dindar ve hassas ırkı, soyutlamayı bilmeyen ve metafiziğin imkânsız olduğu bu fiziksel dillerde kendisini nasıl ince ince işlerdi ki? Bir halkın entelektüel işlemler gerçekleştirebilmesi için elzem bir unsur olan dil[111], duyulur nitelikleri aracılığıyla bütün objeleri ince ince işleyen, neredeyse sentakstan mahrum, öyle arifane bir yapı kazanmamış, düşüncenin unsurları arasında hassas bağıntılar kuracak bu çeşit çeşit bağlaçlardan yoksun bölge dilleri, kâhinlerin enerjik sözlerine ve kaçıveren izlenimlerin resmine münhasır olsa gerekir; ama pür felsefî refleksiyonlardan da kaçınsalar gerekir. Benzer bir âletle Aristoteles'i ya da Kant'ı hayâl etmek, Eyyüb'ün bizim metafizik ve teemmüllü dillerimizde yazdığı şiir gibi bir şiiri kavramaktan daha fazla mümkün değildir. Bu itibarla, Sâmi halklarında rasyonel analize yönelik yerel bir teşebbüs aramak beyhude olacaktır; hâlbuki onların edebiyatları moral duyguların ifadeleriyle ve pratik aforizmalarla doludur. Bu ırk, şahikasında bir "dinler ırkı"dır ve dinlerin doğmasına ve yayılmasına hizmet etmiştir; ve gerçekten de uygarlık tarihinde en büyük rolü oynamış, sürenin, doğurganlığın, insanları hidayete erdirmenin özel bir mührüyle damgalanmış ve de sanki aynı gövdeden çıkan üç ağaç dalı gibi

111 Dr. Wisemann (*Disc. Sur le rapp.*, I. konuşma, 2. bölüm) transandantal felsefenin ancak Almanya'da doğabileceğini, zira Almancanın, birinci tekil şahıs zamirini başka hiçbir dilin imkân vermediği kadar objektif şekilde kullanmaya imkân tanıdığını ve hatta bunu telkin ettiğini belirtir. Bununla birlikte "ben" ifadesi XVII. yüzyılın yazarlarının âşina olduğu bir şeydir (Pascal, *Pensées*, édit. Havet, s. 26, 70, 80; Fénelon, *Lettre II au duc d'Orléans*; *Logique* de Port-Royal, III. bölüm, kısım: XX, § 6). Locke da "kendi" ifadesini kullanır: *Essai*, I, II, başlık: XXVI, § 9.

birbirine sıkı sıkıya bağlı olan, tek bir düşüncenin aynı oranda güzel ve halis tercümesine benzeyen üç büyük din de Sâmi halkları arasında doğmuştur. Tektanrıcı bir ırkın mensupları, insanın akıllı ruhunu sadeleştirme ve üç ayrı ad altında, Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık adları altında daha aklî bir dinî tesis etme çağrısına kulak vermişlerdir. Sâmi dilleri de öyledir: Yunancada veya Lâtincede görülen ve onların tek bir düşüncedeki birçok detayı bir araya getirdiği, bu cümlelerin üst üste sarılarak uzayıp gidişini (Cicero'nun adlandırmasıyla *circuitus* veya *comprehensio*) kendilerine yasaklayan Sâmiler basitçe –hemen hemen diğer bütün bağlaçların yerini tutan– "ve" bağlacını kullanmak suretiyle cümleleri sadece peş peşe dizer. Sâmiler, cümledeki unsurları birbirine tâbi kılma/bağlama sanatını hemen hemen hiç bilmezler. Dümdüzce ve hiç evirtme yapmadan, başka hiçbir usul bilmeden tek yaptıkları, bir Bizans resmi tarzında, ideaları peş peşe dizmektir. Üslup/stil, onlarda hiç yoktur. Kelimeleri bir cümlede peş peşe dizmek, onların gösterdiği tek gayrettir; aynı işlemi cümlelere uygulamayı ise hiç yapmazlar. Sâmiler için belâgat, atak imajların canlı bir art ardalığından ibarettir; hitabet sanatına dâhil olan ne varsa Sâmiler ona nadan kalır.

Şimdi de tersinden bakalım: Nasıl ki, refleksiyona dayalı, bağımsız, sert, cesurane, felsefî araştırma, yani tek kelimeyle söylersek "hakikatin araştırılması" en eski çağlardan en modern zamanlara varıncaya, Hindistan'ın en doğusundan tutunuz da batının ve kuzeyin en uç noktalarına kadar yayılmış ve Tanrı'yı, insanı, dünyayı bilimle açıklamaya çalışmış ve de daima rasyonel bir gelişimin yasalarına uyarak ardında tıpkı çıkılan bir merdivenin önceki basamakları gibi sistemler

bırakmış olan Hint-Avrupa ırkına nasip olmuşa benziyorsa aynı şekilde bu familyanın konuştuğu diller de soyutlama ve metafizik için yaratılmışa benzer. Bu diller, eşyanın en içsel bağıntılarını, bileşik kelimeleriyle ve takılarındaki hassasiyetle açıklamada harikulâde bir esnekliğe sahiptir. Yine bu diller, cümlenin çeşitli ögelerini bir bütün hâlinde birbirine bağlamayı bilir; evirtme, onlara, gramatikal ilişkilerin belirli oluşuna [*détermination*] halel getirmeksizin ideaları doğal bir düzende muhafaza etme imkânı verir; onlar için her şey, soyutluk ve kategori hâline gelir. Bu diller "idealizm" dilleridir ve ancak filozofik* bir ırkta ortaya çıkabilirdi ve de filozofik bir ırk da onlar olmadan gelişme gösteremezdi.

Görünüşte birbirinden onca uzak, ama nice ortak yanlarıyla da bir o kadar yakın olan Çin ve Mısır, yukarıdakine benzer saptamalara imkân tanır. Günümüzde Kıpti dili tarafından temsil edilen Mısır'ın eski dili, Çince gibi tek heceli, gelişmiş bir gramerden yoksun, bükümlenme eksikliğini gruplanmış sergileyicilerle kapatan, ama kelime kökü çevresinde kümelenmeyen bir dili andırır. Ama burada kendimizi, medeniyeti ve dili bizim için daha bildik olan Çin ile sınırlandıralım ve soralım: Organik ve tamamlanmamış yapısıyla Çin dili, Çin ırkını karakterize eden duygu yoksunluğunun bir temsili değil midir? Hayatın gerektirdiği şeyler, el sanatları, düşük nitelikli ve hafif bir edebiyat, ifadesi bakımından incelikli ama pratiğe dair sağduyusu[112] bakımından asla

* Kasten "felsefî" diye çevirmeden böyle yazdım, zira "felsefî ırk" [*race philosophique*] tamlaması dilimizde tuhaf kaçıyor. (çev.)

112 Lao-Tsu'nun felsefesi, bizim iddiamıza karşıt bir örnek meydana getirir. Ama bu felsefe Çin'in pozitif ruhuna bir tepkidir ve yabancı etkilerden bağımsız görünmemektedir.

yüksek olmayan bir felsefe için yeterli Çin dili, bizim felsefeden, dinden, bilimden anladığımız ne varsa hepsini ıskalıyordu. Çincede Tanrı'nın bir adı yoktur[113] ve metafizik şeyler de sadece dolaylı lâfızlarla ifade edilebilir; üstelik de bu lâfızların Çinlilerin akıllı ruhunda temsil ettiği manâyı kesin olarak bilmiyoruz. Mısır'ın kadim bilgeliğini de o ülkenin dilinde nasıl sınırlandırıldığını söyleyebilecek kadar iyi tanımıyoruz. Bununla birlikte, Mısır'ın ve Çin'in sosyal tarihi arasında bulunan benzerliğin tesadüfî olmayacağını da belirtelim. Bireysel özgürlüklerin, kamusal ruhun, siyasal kurumların olmaması, son derece yetkinlik kazanmış ve hatta boğucu bir yönetim eğilimi, ordu becerisindeki eksiklik her ikisinde de bulunur. İzleri günümüze Eskiçağ'dan intikal etmiş olan ideografik yazının iki örneğinin, yapıları icabı âdeta adları bu notasyon biçimiyle özdeşleşmiş bu iki dilde açıkça kesiştiğini de ekleyelim. Her ideaya ve her bağıntıya ayrı/özel bir ifade tahsis etme alışkanlığına sahip bir dil, şeyleri ve onlar arasındaki bağıntıları müstakil [*indivis*] işaretlerle ince ince işleyen, analog bir yazı sistemi seçmek durumunda kalmış olsa gerekir.

113 Bkz: *Journal Asiatique*, Ağustos 1848, s. 168-169.

X

Dilin, farklı ırklara ve memleketlere mensup insanların bireysel karakterinin ve kendine özgü yapısının ürünü olduğu sonucuna varmak için daha ne gerek? Dilin birliğini, insanın akıllı ruhundan ve kullandığı usullerden başka yerde aramak ve böylece de meselâ bütün dillerin tek bir dilden türediğini farz etmek olguların sınırlarını aşmak ve tahmin yürütme zeminine geçmektir. Şüphesiz ki insanın akıllı ruhunun bütün ürünleri arasındaki benzerlikleri açıklamada bundan daha kullanışlı bir hipotez yoktur. Aralarında birtakım ortak yönler bulunan halkların kökenini tek bir şeye bağlamak ve bu ortak yönlerin bütün beşeriyette bulunmasından da kökendeki birlik çıkarımını yapmak, işin başlangıcındaki bir fikirdi; zira, psikolojik nedenleri araştırmadan önce, sürekli dışsal nedenlere müracaat edilir. Irkın maddî birliği çarpıcı ve çekicidir; her yerde aynı şekilde kavrayan ve hisseden insanın akıllı ruhunun birliği ise muallâkta kalır. Beşeriyetin birliği, bir bakıma mukaddes ve bilimsel açıdan itiraz edilemeyecek bir hükümdür; yalnızca tek bir dil, tek bir edebiyat, simgesel geleneklerin tek bir sistemi vardır, çünkü bütün dillerin oluşumunda geçerli usuller aynıdır, edebiyatı yaratan duygular her yerde aynıdır, değişik simgelere tercüme edilmiş idealar aynıdır denebilir. Ama tamamen psikolojik

olan bu birliği, ırkın maddî birliğiyle eş tutmak –bu ister doğru olsun ister yanlış fark etmez– büyük bir hakikati minicik bir olgu boyutuna indirgemektir ki bu olgu hakkında bilim belki de hiçbir zaman kesin bir şey söyleyemeyecektir.

Ve insan ırkının birliğine dair tartışmaların genellikle sergilediği büyük ihtilâfların nedeni de budur. Söz konusu birlik, açıklayageldiğimiz gibi psikoloğun ve ahlâkçının nazarında apaçıktır; doğa bilimcinin [*naturaliste*] nazarında da daha az açık değildir, çünkü insan türünün bütün dalları birbirleriyle çok doğurgan cinsel ilişkilere girebilir. Lâkin bu ikili birlik, insan türünün tek bir çiftten türediği veya daha geniş bir manâda, tek bir noktada ortaya çıktığı anlamına gelir mi? Bunu tasdik etmek, tam bir pervasızlık olur. Neredeyse arkasını göstermeyen bir perde, insan türünün kökenleriyle aramızda çekili durur; bilimin meşru tümevarımları, bu alanda kalakalır ve ilk türeyiş ânındaki özel koşullara dair bize pek az şey söyler. Muhayyilemiz bile, ilk günlerin gizemleri hakkında bir şeyler kavramayı reddeder.

İlk bakışta dillerin bilimi, sallantıyı dengeleyici bir ağırlık getirmiş gibi görünür. Bu gerçekten de itiraz götürmeyen bir sonuçsa, yerküre üzerinde geçmişte var olmuş veya hâlâ konuşulmakta olan diller ağının kesinlikle birbirine indirgenmeye müsait olmayan ailelere ayrılmasındandır. Sâmi dil ailesiyle Hint-Avrupa dil ailesinin gün gelip birbiri içinde eriyip kaynaşabileceğini farz ederek (ki ben bu faraziyeyi asla kabul edemem ve sağduyulu filoloji de günbegün bunu reddetme yolunda ilerlemektedir); biri Kıptice, öbürü de Berberice ya da daha doğrusu Tuareg dili tarafından temsil edilen iki Afrika dil ailesinin gelecekte Sâmi ve Hint-Avrupa dil aileleriyle birleşeceğini de bu faraziyeye ekleyerek (ki bunu da

ilkinden daha kabul edilebilir bulmuyorum), Çince ile Orta Asya dillerini aynı grupta toplamanın gelecekte hiç de imkânsız olmayacağı da öne sürülebilir. Dillerin biliminin günümüzdeki hâlinde, Sanskritçenin İbraniceye veya İbranicenin Sanskritçeye nasıl dönüşebileceği açıklanamamaktadır; bilhassa da, Sanskritçenin veya İbranicenin, Çinceye ya da Siyamcaya nasıl dönüşebileceği asla açıklanamayacaktır. Bu hususta, hiçbir bilimsel çabanın kapatamayacağı derin bir uçurum vardır. Köken meselelerine dair, bilimin gelecekteki hangi hipotezleri söz konusu olursa olsun bundan böyle bir aksiyom olarak alınabilecek şu önermeyi ortaya koyabiliriz: Dilin, kesinlikle tek bir kökeni yoktur: Aynı anda birçok noktada paralel olarak üretilmiştir. Bu noktalar birbirine çok yakın olabilir; tezahürler hemen hemen eş zamanlı olabilir, ama ayrı ayrı oldukları kesindir ve eski dil ekolünün şu ilkesi asla akıldan çıkarılmamalıdır: "Bütün diller, tek bir dilin diyalektleridir."

Gelgelelim, bu temel hakikatten, değişik dil ailelerini konuşan halklar arasında, kökensel hiçbir akrabalık bulunmadığı sonucunu çıkarmaya hakkımız var mıdır? İşte, linguistin telâffuz etmekten kaçınması gereken şey budur. Filoloji, etnografyaya empoze edilmemelidir ve dillerin birbirinden bölünmesi [*division*], ırkların bölünmesini zorunlu olarak gerektirmez/içerimlemez. Kökeninde pek çok dala ayrılmış tek bir insan türünün, dili, farklı birçok tipte yaratmış olması kavranabilir bir durumdur. Aklımızda tutmamız gereken temel ilke olarak insanın söz olmayan bir zaman diliminde var olmadığı, genel manâda dilin, insanlık tarihindeki uzun bir sessizlik döneminden sonra yaratılmış olmadığı şeklinde alınabilir. Benzer meselelerde de aslında elverişli olmadıkları

kadar yüksek bir kesinlik derecesi iddiasıyla sunulanlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Zaten bir olgu da insan türünün tek kökeni hipotezine, itiraza mahal bırakmayan bir argüman değeri katar: Karşılaştırmalı filolojinin telkin ettiği bölümlemeler, antropolojinin telkin ettiği bölümlemelerle çakışmamaktadır. Meselâ, Sâmi ve Hint-Avrupa dil bölümlemesi, fizyoloji tarafından değil filoloji tarafından yapılmıştır. Her ne kadar Yahudiler ve Araplar, Avrupalılar ile karıştırılmalarını önleyen belirgin bir tipteyse de insanı doğa tarihi bakımından inceleyen bilginler, eğer dillere dair (yazılı eserlerin ve dinlerin incelenmesinin teyit ettiği) incelemeler, insan bedenine yönelik antropolojik incelemelerin bulgulamadığı bir ayrım gündeme getirdiyse bu tipte bir ırkın ana çizgilerini görmek hayâline kapılmamalıdır. Sâmiler ile Hint-Avrupa halklarının kökeni itibariyle farklı diller konuştuğu (ama onların bu bakımdan farklı fizyolojik ırklara ayrıldığını varsaymaksızın) kabul edilir edilmez, şu sonucu çıkarma hakkı doğmaz mı: Tek bir ırk kökeninde, her biri dilini kendi nâmına ve de birbirleriyle irtibata geçmeksizin meydana getirmiş olan birçok familyaya ayrılabilmiştir. Bir başka ifadeyle, halklar, kesinlikle farklı olan diyalektler konuşurken de kardeş olabilir.

Önceki sayfalarda ortaya attığımız tezi şimdi ispatlamayı deneyerek çizdiğimiz çerçevenin biraz dışına taşacağız: yani, farklı dil aileleri arasında silinmesi imkânsız sınır çizgileri bulunduğu tezi. Bu tez, çağımızda karşılaştırmalı filoloji çalışmalarının bütünü göz önünde bulundurulduğunda çıkan bir sonuçtur. Gerçekten de dil ailelerini birbirinden ayırmanın kıstası, onları birbirinden herhangi bir bilimsel usulle türetebilmenin imkân dâhilinde olmamasıdır. Onlar arasında,

Hint-Avrupa dil ailesini teşkil eden dil grupları ne kadar farklı olursa olsun onların hepsinin de nasıl tek bir dil tipine mensup olduğu ve kökendeki bir bölge dilinden nasıl çıkmış olabildiği mükemmelen açıklanır. Aynı şekilde, Sâmi dillerinin sistemini, Hint-Avrupa dillerinin sisteminden türetmek de asla başarılamayacak bir şeydir; tersi de yapılamaz[114]. Gramerleri bakımından karşılaştırıldığında bu iki dil ailesi bize temelden farklı görünür; bu durumu, onları birbiri içinde eritip kaynaştırmayı denemiş filologlar bile itiraf eder. İki dil ailesinin aralarındaki dikkat çeken zayıf gramatikal benzerlikler ise aynı anda birçok noktada aynı şekilde davranan insanların akıllı ruhunun/tininin ortaklığını yeterince açıklamaktadır. Kelime hazineleri bakımından karşılaştırıldıklarında ise ilk bakışta çekici yakınlıklar sergilerler. Ama bu yakınlıkların adedinin, son derece yüzeysel veya yetersiz analojilere dayanarak bir araştırmacı tarafından ezkaza abartılmış olması ihtimali dışında da ortak köken yaklaşımına başvurmak zorunda kalmaksızın o dillerin kelime hazinelerinden alınan kanıtlar yoluyla açıklanabilecek pek az yakınlık vardır. Aslında, ortak kelime köklerinin çoğu, onomatope yoluyla meydana getirilmiş kelime kökleri öbeğine aittir; ve bilimin, her detayı tek tek kanıtlamasının imkânsız olduğu esnada bile açıklanmamış durumların hepsinde, her ne kadar pek kolayca fark edilmeye kendini koyvermiyorsa da bir gizli neden bulunduğunu, genel bir tümevarımla yapabilmesine imkân sağlayacak sayıda durumda aynılığı [*identité*] açıklamayı başarması kâfi gelecektir. Altıncı bölümde de savunduğumuz gibi dilin oluşumunda kaprisin hiçbir payı bulunmadığından her kelimenin seçilmesinde bir yeter-sebep olsa gerekir.

114 Bkz: *Histoire générale des langues sémitiques*, I, V, kısım: II.

Öyleyse birbirinden çok uzak diyarlarda, aynı zamanda, aynı yeter-sebebin rol oynamış olmasında ve de farklı dil ailelerinden o yeter-sebebin aynı idea için aynı işareti üretmeye götürmesinde ne tuhaflık vardır?

Şurası muhakkaktır ki Sâmi dilleriyle Hint-Avrupa dillerinin genel sistemleri itibariyle bazı benzerlikler arz ettiğini ve de dil meselesini ele alarak çözmeye çalışmak bakımından tek bir tarz telkin ettiklerini inkâr etmeye kalkışacak da değilim. Bu tür bir benzerlik, hele hele Çince ailesinin iki kolu karşılaştırıldığında çok çarpıcıdır. Başka ilkeler üzerine kurulmuş bu dile bakıldığında kolları arasında benzemezlik meydana getiren şey hani neredeyse kardeşlik hâlini alıverir. Sâmi dil ailesi ve Hint-Avrupa dil ailesi birbirinden ne kadar uzak olursa olsun bu iki aile aralarında en azından büyük ve derin bir benzerlik sergiler: bir gramerlerinin oluşu. Sâmi halkları ve Hint-Avrupa halkları fiziksel özellikleri bakımından karşılaştırıldığında sadece tek bir ırk meydana getirdikleri hatırlanacak olursa; üstüne üstlük de insanın akıllı ruhunun tarihinde paralel bir rol oynadıkları ve de genel olarak medeniyet bakımından katkılarının sırayla gerçekleştiği dikkate alınırsa aralarındaki bütün farklılıkları da aklımızın bir köşesinde tutarak onları tek bir kategori altında birleştirmeye muvaffak olunur. Belki de doğdukları anda birbirinden ayrılmış tek bir ırkın iki ayrı kolu, benzer nedenlerin etkisiyle, aşağı yukarı benzer psikolojik etmenlerle ve hatta belki de ürettikleri eserlerin bir tür ortak bilinciyle, sergiledikleri ailevî ortaklık bize çarpıcı gelen bu iki dil sistemi, onları tek bir doğal küme hâlinde birleşmekten alıkoyan temel farklılığa rağmen paralel bir oluşum göstermiştir. İkiz doğum olayları, ırklar bakımından da söz konusu gibi

görünmektedir. Aynı yaşam verici neden, aynı soluktan can bulmuş, ama doğar doğmaz birbirinden ayrılmış iki varlık tarafından paylaşılabilir.

Benzer bir fenomen Orta Asya'da da görülmektedir. O coğrafyadaki bütün diller de ortak bir karakter taşımaktadır: tek hecelilik, gramatikal çekimlerin olmaması, heceleri farklılaştırmak bakımından tonlamanın önemi. Bununla birlikte, Çince, Korece, Siyamca temelde –pek az çeşitlenmeye uğramış sistemleri bakımından değil– kullandıkları seslerin maddî özellikleri bakımından çok farklı dillerdir. İnsan türünün, zihinsel yapısı itibariyle kendi dilini başka dillerin aynısı olan bir tipte meydana getirmeye önceden yazgılı bir familyasının bu bölge dillerini farklı diyarlarda ayrı ayrı yarattığı söylenecektir. Buna, Çin ırkının, psikolojik özellikleri itibariyle Tatar ırkıyla rabıtalı gibi göründüğünü de ekleyelim; oysa ki dilleri açısından bakıldığında aralarında ortak hiçbir şey yoktur.

Kıptice, Berberice, Tuareg dili, Harari dili ve genel olarak da Afrika'nın güneyindeki ve doğusundaki diller üzerine yapılmış araştırmalar, benzer bir kavrayışa götürür[115]. Bu bölgesel diller, kelime hazineleri bakımından Sâmi dillerinden temelden farklıdır, ama buna rağmen sistemlerinde, Sâmi dillerinden alıp kendi dillerine katılmış gibi görünen unsurlar, meselâ zamirler, sayı adları, çekimli dillere has özellikler vardır. Bu nakil işlemini de tarihin kapsamına dâhil olan bir çağda gerçekleştirilmiş ve düşüne taşına [*réflechie*] yapılmış niyetli bir eylem saymak zordur. Tarihin kapsamına dâhil olan çağlarda izlerini sürebildiğimiz dilsel nakil işlemleri, bu tür orantıların kenarından bile geçmez: Farklı dillerle temas

115 Özellikle R. Burton'ın *First footsteps in East Africa* (Londra, 1856) başlıklı eserinin "ekler" bölümüne bkz.

yoluyla en çok değişime uğramış dillerden biri olan Türkçe, gramerini mükemmelen saf bir hâlde muhafaza etmiştir; Farsça da Arapçadan tabir caizse kesme taşlar almıştır ama onları birleştirecek çimentoyu almamıştır; Japonlar ve Koreliler ise dillerine Çincenin hemen hemen her malzemesini sokmuştur, çünkü bu dil onlara, Çin'den aldıkları bilimlerin ve sanatların ayrılmaz bir parçası gibi görünmüştür[116]. Fakat bir milletin yekdiğerinden alıp da kendi diline naklettiği unsurların miktarının, "onları almasaydı o dil tamamlanmamış kalırdı ya da mevcut olmazdı" denebilecek kadar fazla olduğu herhangi bir durum dünya üzerinde vâki değildir. Mısır, Atlas ve Etiyopya halklarının, Sâmi halklarıyla temas kurmadan önce, zamirlere, sayı adlarına, düzenli çekimlere sahip olmadığını söylemek, pek de anlaşılır bir şey olmasa gerek. O hâlde yukarıda zikrettiğimiz olgulara, tarihteki devrim anlarında ortaya çıkmış, dillerin henüz işlenebilir bir kıvamı koruduğu bir döneme ait olgular gözüyle bakmak gerekir. Benzer bir karışımı meydana getirmek üzere diller arasında, ilk kökenlerinde mevcut olması gereken temasın mahiyetini belirlememiz zordur. Sadece şunu söyleyebiliriz: Çocukluk çağındaki beşeriyetin gevşek ve etkilenmeye müsait yapısı, yaşlanarak esnekliğini kaybetmiş bir hâl almasından beri artık imkânsızlaşmış kombinezonlara müsaade ediyordu.

Okyanusya, dillerin birçoğunun artık kaybetmiş olduğu ve kimi dil ailelerininse -hâlâ dünya üzerinde dağınık ve de

116 Pehlevi dili veya Huzwarehçe ise daha yakın bir çağda gerçekleştirilmiş çok daha dâhilî bir karışım hâli sergiler. Ama, bu tuhaf bölge dilinin hiçbir zaman konuşulmadığına ve onu olsa olsa bazı yazı tarzı denemelerinin veya arayışlarının etkisiyle yaratılmış bir yapay stil gibi görmek gerektiğine inanmaya sevk eden bir yığın bulgu vardır. Bkz: Spiegel, *Grammatik der Huzwareschsprache*, s. 165 (Viyana, 1856).

yapılanmaları tamamlanmamış hâlde bulunduklarından-diğerlerinden daha uzun süre muhafaza edebildiği bu tür organik kombinezonlar yapma özelliği arz eden bir dil örneğidir. Polinezya ve Malezya dilleri, o diller arasında, gelişimleri bakımından büyük bir eşitsizlik sergiler ve buna rağmen ikisinin kökendeki akrabalığını bilmezlikten gelmek güçtür. Bunların, tarihin kapsamına dâhil olmayan bir çağdan itibaren iki kola ayrılmış ve biri diğerinden çok daha elverişsiz koşullarla karşılaşıp tamamen dejenere olmuş bir insan topluluğunun dilleri olduğu söylenecektir. Polinezya'nın bir bakıma zayıflamış ve kurumuş bölge dillerine hayatiyet kazandıran, Malezya'nın yüksek dilleriyle aşılanması olmuştur ki bu dillerin de nispeten modern çağlarda bütün takımadalar üzerinde bariz etkileri olmuştur ve Okyanusya'daki bölge dillerine eskiden onlarda bulunmayan cins, kip ayrımları ve ifade kalıplarının girmesini sağlamıştır[117].

Sâmi dillerinin tam sınırında yer alan Kıptice ve Berberice ve tek heceli bölge dillerinin sınırındaki Tibetçe ve Barmanca gibi bir dil ailesinden diğerine geçiş yapıyor görünen ara dillerin zevahirde bütün ilkelere ters düşmesi fenomeni böylece açıklığa kavuşur. Bu ara dillerin mevcudiyetinden, belirgin aile sınırları olmadığı ve hissedilmeyen nüanslarla varlıklarını birbirlerine yasladıkları sonucunu çıkarmak, daha az muhakkak olmayan başka birtakım olguları görmezden gelmek olacaktır. Bu hususta bir tek şu hipotez mümkündür: Dillerin, ayrı ayrı elementler gibi ve de ergimeye müsait olduğu ilk/kökendeki hâllerinde, birbirleriyle sıkıca

117 Logan, *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, (Pinang), 1850-1855 ve bilhassa da Aralık 1952, s. 665 ve devamı -A. Maury, *Revue des Deux Mondes*, Nisan 1857, s. 912.

kaynaşmış ve insan zekâsının bugün almış olduğu vaziyet ile artık neredeyse hiç kavranamayacak bir oranda birbirlerinin içine nüfuz etmiş olabildiği hipotezi.

O hâlde, farklı dil gruplarının ilk kökenlerindeki bağımsızlığı meselesi, başlangıçta göründüğü kadar basit bir mesele değildir. Meselenin farklı derecelerde ele alınması gerekir: Tek başına [*isolément*] ortaya çıkmış dil aileleri, yeni şekillere girmeye henüz müsait oldukları bir çağda, aralarında verimli temaslar kurabilmiştir. Diller söz konusu olduğunda erişkinlik dönemlerine gelince artık onları etkilemeyecek arızî olayların büyük bir önem taşıyabildiği embriyonumsu hâl ile, deyim yerindeyse nihaî kalıplarına oturup artık sabitlendikleri mükemmel hâl arasında çok da ince bir ayrım yapılamaz. Dillerin embriyonumsu hâli, ancak çok kısa bir zaman dilimi boyunca sürmüş olabilir; ama, ırkların bireysel özelliklerinin şekillendiği bu zaman zarfında, henüz esnek olan insan fıtratında, ezele dek taşıyacağı derin izler meydana gelmiş olsa gerekir. Şunu söylemek doğru olacaktır: Her varlığın kaderi, tıpkı zirvesinde eriyen kar sularının önce ince damarlar hâlinde aktığı bir dağın yamaçlarındaki bir ana yarığın şeklinin, o dağdan gelen suyun hangi nehre ya da denize yürüyeceğini belirlemesindeki gibi tâ ana karnındayken belirlenir.

Özetle dil, pek çok farklı tipte oluşmuştur ve dil ailelerine başlangıç teşkil eden ilk dil tiplerinin sayısı da bir hayli fazla olabilir[118]. Fakat bundan hareketle, insan türünün maddî kökenleri hakkında hiçbir sonuç çıkarılamayacaktır. Zira dil

118 İlk çağlardaki halklar içinde dünya tarihindeki en uzun ömürlü fikirleri geliştirmiş İbraniler, yukarıda işaret ettiğimiz olguyu müphem bir şekilde sezmiştir. Bâbil Kulesi efsanesi, kısmen, dillerin çeşitliliğini, (Sâmi

bize, beşeriyetin maddî mevcudiyetinin ilk ânını/momentini değil, ilk sosyal momentini gösterir. Dilin indirgenemez aileleri de bize fizyolojik açıdan farklı ırkları değil, sadece fizyolojiyi göz önünde tutarak tasnif edilemeyecek ilkel/primitif grupları gösterir. Birbirinden bîhaber yaratılmış ilk diller [*langues-mères*] gelişmişlik dereceleri bakımından eşitlikten çok uzaktı: Kâh, onca farklılıklarına rağmen genel bir benzerlik de sezinleten Hint-Avrupa dilleri ve Sâmi dilleri için söz konusu olduğundaki gibi soydaş ırkların eseriydi, kâh ise mutlak bir benzemezlik sergileyen Çince ve diğer dil aileleri için söz konusu olduğundaki gibi apayrı ırkların eseri[119]. En farklı iki dil olan Çince ile Sanskritçeye bakıldığında, insanın akıllı ruhunun usullerinin zenginliği görülür; ikisi arasında ortak olan tek bir şey vardır: erişilecek hedef. Düşüncenin ifade edilmesi olan bu hedefe Çince de gramerli diller kadar erişir, ama tamamen farklı yollardan[120].

tektanrıcılığının aslî unsurunu meydana getiren dogma olan) insan türünün kökendeki birliği ile uzlaştırma yönündeki bir çaba gibi görünmektedir. Mösyö Grimm, kadim Hint-Avrupa kültüründe böyle herhangi bir fikre rastlanmadığına dikkat çeker: İbrani efsanesiyle mukayese etmek için bulunabilecek en fazla şey tahrife uğramış bir Estonya efsanesidir. Bkz: *Ueber den Ursprung der Sprache*, Berlin, Dümmler, 1852, s. 29 -krş: Pott, *Ungleichheit menschlicher Rassen* (Lemgo ve Detmold yay.) 1856, s. 88.

119 Bu görüşlerim, büyük dilbilimci Mösyö Pott'un yakınlarda yayınlanmış bir eserindeki görüşleriyle mükemmel bir uyum içindedir: *Die Ungleichheit menschlicher Rassen*, s. 202 ve devamı, 242 ve dev., 271 ve dev. Mösyö Bunsen ile Mösyö Müller'in, dillerin hepsine ortak bir köken tahsis etme teşebbüsünden, bu incelememin önsözünde övgüyle bahsettim.

120 Çinli Hiouen-Thsang'ın Sanskritçenin yapısı hakkındaki çok ilginç değerlendirmeleri için bkz: *Histoire de la vie de Hiouen-Thsang*, çev: Stanislas Julien, s. 166 ve devamı.

XI

Dilin ortaya çıkışına dair bazı hususları tespit etmek mümkün müdür? Sağduyudan fazla uzaklaşmadan Hint-Avrupa ırkı için mümkündür. Bu iddiamız ilk bakışta cüretkâr görünebilse de onu bir hüsnükuruntu olarak telâkki etmeden önce, buna destek alınabilecek olguları tartmak gerekir[121].

Hint-Avrupa ırkının çeşitli kolları arasında, uğraştığımız konuyla ilgili sarih ve vardığı sonuç aynı olan tümevarımlara imkân veren kalıntılar bırakmış iki kol vardır: Bunlar, Hindu ve İran kollarıdır. Hint-Avrupa ırkının en eski manzum derlemesi olan *Rig-Vedalar*'ı inceleyecek olursak onları üreten halkın Ganj'ın kıyısını değil de çok daha kuzeybatıyı mesken tutmuş bir halk olduğu hissine kapılırız. Bu derlemenin en eski bölümleri Penjap'ta ve hatta Kabur'da yaratılmış gibi görünmektedir[122]. *Rig* ilâhilerinde geçen en eski yerleşim alanı olan Sarasvati[123] kıyıları da bizi Penjab sınırlarına götürür. Sanskritçe konuşan ırkın Hint yerlisi olmadığı, bu ırkın oralarda kuzeyden güneye gelerek yayılmış olduğu, aristokratik ve fetihçi bir ırk olduğu ve beyaz tenleriyle oraların eski mukimlerinden farklılaştığı, Mösyö Lassen'in kanıtlamalarının

121 Bkz. Lassen, *Indische Allerthumskunde*, cilt: I, s. 511 ve devamı.

122 Weber, *Vorlesungen über indische Literaturgeschichte* (Berlin, 1852) s. 3.

123 Bu, haritalarda *Caggar* veya *Gagur* diye adlandırılan nehirdir.

en küçük bir şüpheye bile yer bırakmadığı hususlardır. O hâlde Sanskritçenin ve onu konuşan halkın kökenini Hindistan'ın dışında, diğer Hint-Avrupa kollarının da yerleşmiş olabileceği bir bölgeyle irtibatlandırmak gerekir.

İlk kez Mösyö Burnouf ve Mösyö Lassen[124] tarafından saptanmış ve o zamandan beri de bariz şekillerde teyit edilmiş bir temel olgu, burada, eleştirel yaklaşıma ışık tutar: İran'da yaşayan halkın ırkının, Baktriyan, Sogdiyan* ve komşu bölgeleri mesken tutmuş geçmiş çağlardaki atalarında mevcut olması gereken derunî bir incelikten bahsetmek istiyorum. Bir dolu efsane ve gizemli ifade, bu iki bölgede çarpıcı bir aynılık sergiler. Ziraati keşfeden ve ilk şehri kuran kişi olarak anlatılan Jima (Modern Farisîlerin Cemşid'i) hakkındaki İran efsanesiyle, Brahmanların Yama[125] hakkında anlattıkları arasındaki mükemmel kesişme de bu konuda daha da apaçık bir örnektir. Mösyö Haug'un, Yaçna'nın (ki yazara göre bu kitap *Vedalar*'ın kalan kısmıdır) ölçü birimlerine dair bölümü üzerine çalışmaları, kökensel bir ortaklığın asla söz konusu olmadığını açık seçik bir şekilde ortaya koyar ve bize, biri Hint-Brahman kolu, diğeri Pers-İran kolu hâlini alacak olan bu iki aile arasındaki dinî kopuşa varacak olan sebepler dizisine yakından tanıklık etme imkânı sağlar.

124 Burnouf, *Commentaire sur le Yaçma*, cilt: I, s. 78, 424, 527; Lassen, *op.cit.*, s. 516 ve devamı. Krş: Spiegel, *Avesta* (çev.), s. 5 ve devamı.

* (Çev.) *Bactriane* ve *Sogdiane* kelimelerini internetten aradığımda, günümüzde Afganistan, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Çin sınırlarına dâhil bir coğrafyanın iki komşu parçasının kadim adı olduğunu gördüm. Bu bölgede, MÖ II. yüzyılda bir Yunan krallığının kurulduğu da bulduğum bilgiler arasında.

125 Lassen, *op.cit.*; Westergaard, *Beitrag zur altiranischen Mythologie*, Spiegel tarafından yapılmış tercümesi şu yayında yer alır: Weber, *Indische Studien*, cilt: III, s. 402 ve devamı.

Problem böylece çok daraltılmış olur: İran ırkıyla Hint ırkının birlikte yaşamış olabileceği bir bölge bulmak gerekmektedir. Bütün bu gereklilikleri, Baktriyan veya benzeri bir güneydeki bölge tek başına yerine getirebilir. Coğrafî ve tarihî veriler bir araya getirildiğinde, hemen hemen mecburen, Brahman ırkının Hindistan'a, Hindukuş'un doğu kesimindeki dar boğazlardan geçerek Attok civarından girmiş olduğunu farz etmeye götürür. Burası daha sonra İskender'e, Gazzeli Mahmud'a ve bütün fatihler ile kuzeybatıdan gelecek seyyahlara Ganj Vadisi'ni açacaktır.

Buraya kadar söylediklerimizi izleyecek olan muhakemelerin gücünün, insanlığın beşiği bakımından Hindu ve Farisî geleneklerinin arz ettiği özel değer üzerine dayanmayacağına işaret etmek gerekir. Bu gelenekler, tecrübeden bağımsız olarak kabul edilecek masallar gibi ve hiçbir tarihî realite değeri taşımayan şeyler olarak mütalâa edilebilir; bizim tümevarımlarımız da onların bu durumunu hesaba katacak ve sadece bilimsel olarak ortaya konmuş coğrafî ve linguistik olguları temel alacaktır. Şimdi bizatihi gelenekleri incelediğimize göre, Hindu ırkının geleneğiyle İran ırkınınki arasında önemli bir ayrım yapma yoluna gideceğiz. Beşeriyetin kökenlerine dair Hindu ırkının geleneğindeki verilerin hiçbir belirli/kesin karakteri yoktur. Şüphesiz ki Hindu ırkı gözlerini daima kuzeye dikmiş gibi görünür: Kuzey onların nazarında tanrıların diyarıdır. Tüm Brahmanik coğrafyanın giriş noktası olan Meru Dağı oradadır. Bir tür ilkel cennet olan *Outtara-kourou* oradadır. Fakat Mösyö Lassen bu efsanevî verilerde, gerçek bir hatıranın izinin bulunduğundan şüphelidir ve bunda da haksız değildir: Himalaya Sıradağlarının yüceltilmesinin ve tarihteki başka birtakım olayların

Brahmanları kuzey hakkında kökensel ve kutsal bir fikir oluşturmaya sevk ettiğini düşünmektedir[126]. Şu son zamanlarda, Baron Eckstein, mahirane kombinezonlar kurarak, birçok Brahman geleneğinin ve bilhassa da *Outtara-kourou*'nun ve Meru Dağı'nın tarihî bir değeri olduğunu ve bizi kadimlerin Serik'ine doğru yeniden götürdüğünü göstermeyi denedi[127]. Her ne olursa olsun, İran'a dair hatıralar burada, en eski efsanelerin hepsi arasında kendisine özel bir yer tahsis edilmesini gerektiren bir netlik özelliğine sahiptir. Aryan ırkının beşiği, *Airjanem Vaego*, çok âşikâr bir şekilde, Ehrimen'in on ay süren kış boyunca krallık ettiği bir güney bölgesidir; bu nedenledir ki Aryanlar soğuktan kaçmak için Sughdha'ya (Sogdiyan) ve Ekvator'a daha yakın bölgelere inerler[128]. İranlıların kutsal dağı olan ve dünyanın merkezi, suların kaynağı olarak gördükleri Berezat (modern Farisîlerin Bordj'u) ve o dağdan dökülen Arvand Nehri, bizi Oxus'un ve Iaxarte'nin kaynaklarına doğru götürür. Burnouf, Berezat'ın, Bolor veya Belourtag olduğunu ve Arvand'ın da Iaxarte olduğunu pek şüpheye yer bırakmayan bir şekilde ispatladı[129]. Berezat ve Arvand adlarının, Baktriyan'dan çok uzaktaki coğrafî unsurları belirttiği doğrudur: Aynı adların, Pers, Med, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'nun dağlarına ve nehirlerine de verilmiş olduğu bilinmektedir. Irkların göçlerle

126 *Op.cit.*, s. 511 ve devamı.

127 *De quelques Légendes brahmaniques qui se rapportent au berceau de l'espèce humaine*, (Paris, 1856). s. 40, 47, 53, 153 ve devamı.

128 Bkz: K. Ritter, *Erdkunde*, VIII, *Asien*, VI, 1. bölüm s. 29-31 ve 50-69; Haug, *Der erste Kapitel des Vendidad*, Bunsen'in şu yayını içinde: *Ægyptens Stelle in der Weltgeschichte*, son cilt, s. 104-137; Kiepert, şu yayının içinde: *Monatsberichte der kœn. preuss. Akad. der Wiss. zu Berlin*, Aralık 1856, s. 621-647; Spiegel, *Avesta* (çeviri) cilt: I, s. 4 ve devamı, s. 59 ve devamı.

129 *Commentaire sur le Yaçma*, I, s. 239 ve devamı.

gidip yerleştikleri yeni yerlere, sıla hatıralarını yaşatmak için eski adlandırmalarını uyarladıkları, dağlara, nehirlere eski adları verdikleri anlaşılmaktadır. Bahsedegeldiğimiz, Sâmi halklarının ilk coğrafyası da bu tür bir taşıma sürecinin tipik bir örneğidir.

Mösyö Kiepert[130], *Airjanem Vaego*'nun yerinin, Belourtag'da, Oxus ve laxarte civarında olduğunun ispatlandığını kabul ederken özenle dikkate alınması gereken bir de ihtiyat payı bırakır: bu âlim coğrafyacıya göre, İran ırkının en eski gelenekleriyle ilişkilendirilen bölgenin, aynı zamanda onun beşiği olduğunu ispatlayan hiçbir veri yoktur; coğrafya alanında başka örnekleri de olduğu şekilde, bu ırkın bir serap etkisiyle, hatırladığı son durağı en eski çıkış noktası gibi görmesi mümkündür. Aryanların çıkış noktasının da daha kuzeye ve daha doğuya kaydırıldığını ortaya koyan birçok alâmet de inkâr edilemez. Ama burada söz konusu olan şey, Aryan ırkının maddî yaşamının ilk tezahür ettiği yeri değil, onlarda bilincin ilk tezahür ettiği yeri mümkün olduğunca doğru tayin etmektir; bu itibarla da onların en eski hatıralarının ilişkilendirileceği yerin tayini, itiraf etmek gerekir ki en önemli husustur.

Böylece ilk beşiğin, kadimlerin Imaüs diye adlandırdığı ve orada yaşayan halkların da *Aryan*[131] (yüceler) adıyla anıldığı (ki onlara komşu halklar *Mletccha, Welsches* diye anılıyordu) dağlık bölge olduğu anlaşılmaktadır. Bahsettiğimiz ırk güneye doğru indikçe, Ekvator'a daha yakın ülkeler de *Arya* adıyla anılmaya başlamıştır. Ama şurası muhakkaktır ki

130 *Monatsberichte der kœn. preuss. Akad. der Wiss. zu Berlin*, Aralık 1856, s. 630 ve devamı.

131 Burnof, *op.cit.*, s. XCIII ve devamı, CV ve devamı.

bilimdeki ilerlemeler, ilk *Arya*'yı daha kuzeye kaydırmak gerektiğini açığa çıkarmaktadır. Belourtag'ın ve Mustag'ın doğu eteklerinde, Kaşgar'da, Aksu'da, Yarkent'te, Gotan'da yaşayan insan nüfusu, ilk çağlarda Aryan'dı ve bugün de kısmen hâlâ öyledir[132]. Pamir'in veya Pamer'in engin ovaları, etnografın dikkatini bilhassa çekmiştir. Burnouf bu iki adın *Upameru*'dan (Meru'nun üstündeki ülke, cehennem[133]) türediğini söyler. Bütün Asya'da Pamir Ovası, yerle göğün tam ortası, ***dünyanın damı*** olarak mütalâa edilir. Asya'nın en büyük nehirleri, Mösyö Alexander von Humboldt'un* Aryan olduklarını düşündüğü[134] bir halkın yaşadığı masiflerden dökülerek gelir: Bunlar sarışın ve mavi ile yeşil gözlü bir halktır. Öyle görünmektedir ki bu noktada, en eski

132 Lassen, *op.cit.*, s. 527; Burnouf, op.cit., s. CV ve devamı. Mösyö Kiepert, Kaşgar'da ve Buhara'nın diğer küçük şehirlerinde yaşayan İranlıların, modern çağdaki göçlerle geldiğini, yerinde bir şekilde belirtir (*loc.cit.*, s. 630).

133 Eckstein, *op.cit.*, s. 40. Μέροπες mitosunu ve Yunanca μέροπες ἄνθροποι (Meru'dan çıkmış insanlar?) ifadesini düşününüz.

* Tam adıyla Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander Freiherr von Humboldt ya da kısaca Alexander von Humboldt (1769-1859): Ünlü Alman filozof Wilhelm von Humboldt'un kardeşi olan doğabilimci ve kâşif. Botanik coğrafya üzerine yaptığı çalışmalar, biyocoğrafya dalının oluşumuna zemin teşkil etmiştir. 1799 ile 1804 yılları arasında Güney ve Orta Amerika'ya giden von Humboldt, keşif gezileri sonucunda kıtayı bilimsel açıdan gözlemleyen ilk kişi olmuştur. Yirmi bir yıl süren keşif seyahatlerindeki gözlemlerini ve tespitlerini *Voyage aux régions equinoxiales du Nouveau Continent* başlıklı otuz ciltlik abidevî eserinde toplamıştır. Atlantik Okyanusu'nun iki kıyısında yer alan kara parçalarının (özellikle Güney Amerika ve Afrika'nın) bir zamanlar birleşik olduğunu ilk öne süren Humboldt olmuştur. Hayatının son dönemlerinde yazdığı *Kosmos* adlı eserinde, yerküreyi inceleyen değişik bilim dallarını tek çatı altında birleştirmeye çalışmıştır.

134 *Asie centrale*, cilt: II, s. 389 ve devamı.

hatıralarını muhafaza etmiş halklarda çok çarpıcı bir aynılık bulan bütün bir mitik coğrafyanın bağlantı noktasına temas ediyoruz.

Şu, gerçekten de çok dikkate değer bir olgudur ki şüphesiz bizim buraya kadar sergilemeye çalıştığımız tümevarımlar kadar olmasa da sağlam sayılabilecek tümevarımlar bizi, Sâmi ırkının beşiğini de aynı bölgede konumlandırmaya sevk etmektedir[135]. Tekvîn'in II. bölümü, İbranilerin bilinen coğrafyasıyla hiç alâkası olmayan ve tersine daha ziyade İran ile çarpıcı benzerlikler sergileyen bir geleneksel coğrafya sunar. Eden bahçesinden çıkıp doğuya akan Phison Nehri, kuvvetle muhtemel Indus Nehri'dir ve altınla değerli taşların bulunduğu Havila ülkesi de zenginlikleriyle ünlü (Keşmir yakınlarındaki) Darada diyarıdır. Gihon ise Oxus'tur ve şüphe yok ki eski adların daha modernleriyle değiştirilmesiyle Tigre'i ve Euphrate'ı, az önce zikredilen nehirlerin kıyısında konumlandırılmış buluruz. Her ne kadar *Oudyana* veya *Jardin* [bahçe -çev.] Krallığı Keşmir'e doğru bir yerdeyse de Sâmileştirilmiş [*sémitisé*] *Eden* adının kökenini bizden gizlemediğini kim biliyor ki? Böylece her şey bizi, Sâmilerin Eden'ini, Asya'nın sularının ayrıldığı yerde, dünyanın bütün ırklarının ilk hatıralarının çakıştığı yer olan ve âdeta bütün ırkların parmak izini bize sunan dünyanın bu göbek deliğinde konumlandırmaya sevk ediyor. Bahsedegeldiğimiz İbrani geleneklerinin Avesta geleneğinden ödünç alınmış olduğu mu söylenecektir? Bunu savunmak zor görünmektedir; zira Avesta'yı andıran fikirlerin etkisi, onların Ahameniş hanedanının boyunduruğuna girmelerinden itibaren hissedilir bir

135 Benim *Histoire générale des langues sémitiques* başlıklı kitabıma bkz: I, V, C, II, § 3.

seviyeye gelmiştir. Bu çağdan önce Zerdüştlük dini, Baktriyan'ın dışına çıkmamıştı. Tekvîn'in ilk bölümlerinin son redaksiyonunu da esaretlerinden sonraki bir dönemde tarihlendirmek imkânsızdır. Bu kadim anlatılar [*récits*], İsrail'in yüksek Doğu kültürüyle temas etmesinden çok çok önce, bizlere intikal ettikleri formu altında sabitlenmişti ki bu hususta hiçbir aksi kanıt yoktur.

Sinelerinde insanlığın geleceğini taşımış, sonsuzu ilk kez temaşa etmiş ve dünyanın çehresini değiştirmiş olan iki şeyin, ahlâkın ve aklın girizgâhını yapmış yüksek ırkların bir zamanlar yaşadığı bu kutsal tepeleri selâmlayalım. Binlerce yıllık gayret sonucunda Aryan ırkı yaşadığı gezegenin efendisine dönüşünce ilk vazifesi, Buhara'nın ve küçük Tibet'in, belki de bunca kıymetli ilhamların ilmini gözlerden uzak tutan bu gizemli bölgesini keşfetmek oldu. Hâlâ faydalandığımız sesleri peygamberlerin ilk defa işittiği ve de melekelerimizin çalışmasını yöneten entelektüel kategorilerin yaratıldığı bu diyarları keşfedeceğimiz gün dilin kökeni meselesini hangi ışık aydınlatmayacakmış! Nasıl ki insan hayatında tam bir olgunluk çağının yaşandığı yıllar, çocuğun bilincinin uyandığı ilk sıralardaki merakının doğurganlığının yerini asla tutamazsa aynı şekilde dünyanın başka hiçbir köşesi de insanın kendi kendini tanımaya geleceği isimsiz bir dağın veya vadinin rolüyle mukayesesi kabil bir rol üstlenemez. Refleksiyon becerimizin kaydettiği gelişmeden gönlümüzce gururlanalım tabi; ama, bu gelişmenin düşüncelerimizi ifade etmek için, Imaüs'ün dibinde, olduğumuz ve olacağımız şeyin temellerini atan kadim atalarımız tarafından kendiliğinden [*spontanément*] seçilmiş seslere ve gramatikal formlara başvurmaktan bizi muaf tutmadığını asla unutmayalım.

Aryanlarla ve Sâmilerle kurdukları ilk temasların mahiyetini henüz bilmediğimiz diğer ırklar hakkında konuşmaya yetkimiz yok. Sadece, Moğol ırkının da kökenlerini Thai-Chan ve Altay'a bağladığını; Fin ırkının, kökenini Ural'a bağlamasının nedeninin bu sıradağların onların görüş ufkunu kapatarak daha geride kalan dağları görmelerini engellemesi olduğunu söylemekle yetinelim. Zaten Aryan ve Sâmi ırkının mukadderatı dünyayı fethetmek ve insan türünü yeniden birliğe kavuşturmak olduğundan geriye kalan ırklar, ona izafen sadece bir taslak, bir engel ya da bir yardımcı unsur olarak hesaba katılır ve Aryanlar ile Sâmilerin kökenini bulmak, esasen insanlığın kökenini bulmak demektir.

Bizler için artık sınırları belirsiz bir geçmişin sis perdesine gömülmüş gibi görünen bir fenomen söz konusu olduğunda o çağ hakkında konuşmak daha da az yetkimiz dâhilindedir. Buna rağmen refleksiyon, bu hususta muhayyilenin/imgelemin kendini ona kaptırıp gitmek istediği serabı biraz dağıtabilir. Zendi dili ve Sanskritçe kadar saf hâline erişilemeyen diller karşısında, tarih disiplini sayesinde neredeyse capcanlı gördüğümüz ilk Aryan kavmin, tarih-öncesine uzanan asırlar boyunca da teemmül/refleksiyon sahibi varlıklar olduğunu farz etmek güçtür. *Vedalar*'ın Sanskritçesini, Pali diliyle karşılaştırdığımızda Brahmanik bölge dili üstünde zamanın demire etkisi kadar güçlü ve aşındırıcı bir etki yapmış olmasından şaşkınlığa düşeriz. Öyle görünmektedir ki şayet *Vedalar*'daki bölge dili ya da Zendi dili, önceki dilin bozulmuş şekliyse modern Farisî dili ya da Hint dilinde olduğu gibi birbirinden çok farklı ve çok yorgun düşmüş bölge dilleriyle karşı karşıyayız demektir. Hint-Avrupa dinleri

arasındaki dikkat çekici ortak çizgiler ve bilhassa da bir tür dinden sapmayla (ki bunun nedenlerini sezebiliyoruz) kesintiye uğramış Brahman ırkıyla İran ırkının dinî müesseselerinin köken itibariyle ortaklığı, aynı muhakemeye zemin verir. Son olarak, şayet Hint-Avrupa ırkı tarihte, bizim daha işin başında varsaymaya kalkıştığımız kadar eskiyse onun en aktif kollarından birkaçının (meselâ Cermenler) dünya sahnesine neden o kadar geç çıktığı ve Slavlar gibi başka kollarının nasıl olup da bu kadar geç bilinç geliştirmiş olduğu anlaşılmayacaktır. Aryan ırkının, ister Çin ırkı kadar ister Mısır ırkı kadar ister Bâbil'in yerli ırkı kadar geriye giden bir çağdan itibaren geliştiğini farz edelim şu değişmez: Onların hepsi üstünde egemenlik kurmaya çok yeni muvaffak olmuştur: Ahameniş hanedanlığından önce, gerçekten fetihçi bir Aryan imparatorluğuna hiç rastlanmaz. Bu devirde Şâmi [*chamitique*] ırkının bütün gücünü zaten kaybetmiş, Çin'in de Tcheou-li'nin yönetsel çekimine girmiş olduğunu kafamızda canlandırdığımızda nasıl bir tükenmişlik tablosu sergilediğini görürüz. Bizim atalarımızın hâlâ Alman ya da aşağı Brötonya köylüleri gibi ağırkanlı yaratıklar olduğu cilalı taş uygarlığında bile, krallar, organize imparatorluklar vardı. İffetli ve söz dinler aile üyeleri arasında, gururları, hakkaniyet kültürleri, vicdanları sayesinde geleceği inşa edecek olan da bu gözü pek liderlerdi. Onların fikirleri ve sözleri, gelecekte ahlâk ve tefekkür dünyasının temel kaideleri olacaktı. "Şeref", "iyilik", "erdem", "ödev" gibi, anlamları sonradan birçok nüans kazanacak kelimeleri ilk yaratanlar da onlar olmalı.

Bir kez daha tekrarlamakta fayda var: Bu bölümdeki paragraflarımızda, kesif bir sisin perdelediği ve yalnızca fizyoloğun

meşgul olması gereken "insanın fizikî kökeni" meselesini söz konusu etmedik. Sadece, insanın refleksiyon becerisini kazandığı çağı anlamaya çalıştık, çünkü dilin türeyişi de aynı sıralarda gerçekleşmiş olmalıdır. Asya'nın orta bölgelerinin, hiç değilse bütün medenî halklar gibi bizim de kullandığımız dilleri yaratmış olan bir ırk bakımından söz konusu olayların cereyan ettiği yer olduğunu tahmin etmenin, çok da pervasızlık olmayacağını gösterdiğimize inanıyoruz.

XII

Dilin yaratılışında insanın akıllı ruhunun katettiği güzergâh hakkında, günümüzdeki hâliyle bilimin tümevarımla erişmemize imkân verdiği başlıca sonuçları sunduk. Bu sonuçların değeri ne olursa olsun köken meselelerinde pek çok şeyin açıklanmadan kaldığını ve hep de öyle kalacağını itiraf etmek gerekir; çünkü böyle meseleleri kavramada ve formüle etmede bir tür imkânsızlık içinde bulunuruz. "Bütün terimleri sıkı sıkıya belirlenmiş olan, yani sıkı sıkıya teemmüle/refleksiyona dayalı olan dillerde, kendiliğinden [*spontané*] bir bakış açısı nasıl ifade edilir ki[136]?" İnsanlık geçmiş çağlarda, şimdikilere benzemeyen ya da artık aynı sonuçları doğurmayacak etkilere tâbiydi. İnsanın ilk çağlardaki faaliyetinin bize tuhaf gelen ürünleri ve kâinatın alıştığımız düzeninin dışında kalıyor gibi görünen onca olgusu bakımından, dünyanın başlangıcına özgü ve artık hükmünü kaybetmiş yasalar farz etmeye kalkışmamız da mümkündür. Ama tabiatta, çağa göre değişen bir sevk ve idare yoktur; dünyayı bugün çekip çevirenler ile başlangıcında idare etmiş olan yasalar aynıdır. Farklı güneş sistemlerinin ve gezegenlerin oluşumu, organize varlıkların ve hayatın ortaya

136 Cousin, *Fragments philosophiques*, cilt: I, s. 361 (3. basım).

çıkışı, insanın ve bilincin ortaya çıkışı, insanoğlunun ilk eylemleri, her şey için tâ başlangıçta konmuş yasalar bütününün uzantısı idi; yoksa, kararlarını [kâinatı yaratmadan önce –çev.] bu yasaları önceden hesap ederek veren en üstün fail, şeylerin mekanizmasında duruma özgü ve istisnaî bir irade ortaya koymaz. Şüphe yok ki her şey, sonsuz neden tarafından yapılır; ama sonsuz neden, kısmî/özel saiklerle, Malebranche'ın[137] deyimiyle *duruma özgü bir iradeyle* davranmaz. Yaptığı şey en iyidir ve öyle de kalır; tesis ettiği yollar en etkili olanlardır ve öyle de kalır. Mucize (tabiattaki olgular dizisine veya tarihî olayların akışına her ilâhî müdahale bir mucize olacaktır) ilâhî kudretin bir kanıtı olmaktan uzaktır; tersine, ulûhiyetin o vasıtayla ilk tasarladığını düzelteceği ve kifayetsizliğini göstereceği bir tür "kudretsizliğin itirafı" olurdu. Durmadan bir tamircinin müdahalesini şart koşan bir duvar saati mi, yoksa ustası yapıp ayarladıktan sonra sadece iç mekanizmasının kuvvetiyle sonsuza kadar doğru çalışacak bir duvar saati mi daha mükemmeldir?

Tecrübe zaten, benzer bir konuda başvurulması gereken tek otoritedir. İnsan iradesi dışında, olgular dünyasından (cevher hakkındaki mülâhazalar ise zaten bu kitabın kapsamına girmiyor) her tür niyetli âmili [*agents intentionnels*] ve hür iradeyi kararlı bir şekilde uzaklaştıran da tecrübedir. Eski halklar doğayı kişileştirilmiş nedenler yoluyla açıklıyordu: Aryanlar için doğanın unsurları canlı kuvvetlerle doluydu; Sâmilere göre her şeyi yüce bir efendi yaratmıştı ve yine o, her şeyi muhafaza etmeye devam ediyordu. Bilim ise bunun aksine, dünyanın değişmez yasalarla sevk ve idare edildiği

137 *Méditations chrétiennes*, VII. meditasyon.

ve de doğadaki bütün olguların, hiçbir hata endişesine kapılmaksızın sıkı sıkıya hesaplanabileceği hipotezinden yola çıkar. Soyut muhakemelerle ispatlanamayacak bu hipotez, tek bir kez bile yanlışlanmamıştır. İnsanlarla iç içe yaşayan ve kavrayışları dâhilindeki kendi küçük dünyaları hakkında spekülasyon yapma becerisine sahip karıncalar olduğunu hayâl edelim: Doğal fenomenlerin arz ettiği düzenlilik, onlar tarafından da bizim kadar idrak edilecektir, ama onların teorileri, yine onlara, her tür öngörüyü aşan şeyler olarak görünen bilinemeyen kuvvetler tarafından bazen alt üst edilecektir. O karınca topluluğu için insan, harcıâlem ilâhiyat dilinde "tanrısallığa", yani sırrına vâkıf olunması imkânsız amaçlarla eylemde bulunan değişken/tutarsız bir "neden"e tekabül edecektir. Biz ise insanın üzerinde o tür bir "neden"in mevcut olmadığını söylemeye tamamen ehliyet sahibiyiz. Sadece insan –elbette çok sınırlı, ama giderek artan bir oranda– şeylerin akışını değiştirmektedir ve onları, dünyada insan olmasaydı izleyecekleri güzergâhtan ayrıntısında farklı bir yöne zorlamaktadır. Fizik ve kimya yasaları, tek bir kez bile altüst olmuş değildir. Şüphesiz ki en eski geleneklerin mirasçısı olan İyonya Okulu, doğayı gözlemlemeye başladığı günden beri, hiçbir hür fail o yasaların altüst olduğunu tecrübe etmemiştir; hiçbir mucize, sahiden bilimsel olan şartlar altında ve ehil gözlemciler nezaretinde, kendini sergilememiştir. Doğa yasalarına tâbi olmaksızın işleyen yüce bir iradenin eylemi kendisine kâinatın düzeni içinde yer bulsaydı o eylem, bütün hesapları bozacak birtakım olaylar yoluyla kendi kendisine ihanet etmiş oldurdu. Hiç şüphesiz, bütün doğa fenomenleri açıklanmış değildir; ama bilim de henüz bebeklik döneminde ve bizim bilgimiz çok daha engin

olsaydı her şey açıklanabilir bir hâle gelirdi. İnsanın, yıldırımın gerçek nedenini, yani elektriği anlayabilmesi için bile neredeyse üç bin yıl bu konuyu incelemesi ve üzerine kafa yorması gerekmiştir. Yine de Miletli Thales eğer isterse meteorolojik fenomenleri Jüpiter'in kaprisli iradesine bağlamaya devam edebilir tabii.

Ama, denebilecektir ki ortaya çıkan bunca farklı sonuç [*effets*] aynı yasa sistemiyle nasıl açıklanır? Tezahür eden o sonuçları sevk ve idare eden yasalar hâlâ yürürlükteyse ilk kökende olup biten tuhaf olaylar neden artık meydana gelmiyor? Çünkü, artık koşullar aynı değil. O büyük fenomenleri ortaya çıkaran yasaların kapsadığı arızî nedenler artık mevcut değil. Genel olarak, doğa yasalarını sadece aktif oldukları hâlleriyle formüle ediyoruz. İşbu "aktif durum" ise yalnızca özel/tikel bir durumdur: Daha genel bir denklemin, daraltılmış bir hipotezinden çıkarılan özel/kısmî bir denklem gibidir. Aynı yasa, farklı alanlara uygulandığında tamamen farklı sonuçlar doğurur. Aynı koşullar altında ise aynı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Fiziğin başlıca yasalarının birkaç yıldan beri uğradığı revizyon çalışmasından çıkan sonuç da aslında şudur: Fizik yasaları, belirli bir vasatî hâlde doğrudur ve uç/ekstrem durumlarda ise doğrulukları kesintiye uğrar. Yaşamın kanunları için de aynı şey geçerlidir: Türeyişin ve türlerin değişmezliğinin [*fixité*] en aslî koşulları, canlılar âleminin sınırında yer alan varlıklar söz konusu olduğunda altüst olur. İlk çağlarda doğa, basit yapıdaki hayvanlar âleminin omurgalı hayvanlar âlemine benzer olmasındaki gibi günümüzdeki hâliyle tabiata aşağı yukarı benzese gerekir.

O hâlde, birbirlerinin boşluğunu doldurmak ve eksiklerini kapatmak üzere dönüşümlü şekilde geçerli olacak iki

farklı yasa kümesi yoktur; doğada "yerine vekâlet etme" gibi bir kurum yoktur. Yaratma ve muhafaza etme, farklı koşullarda etkinleşen aynı yollardan icra edilir. Nice duyulmamış kombinezonlar, yerküremizin, izlerini taşıdığı ve paleontolojinin de doğurganlığına tanıklık ettiği altüst oluşları durmadan ortaya çıkarmıyor ki! Ne bir kadın tarafından emzirilmiş ne bir ana tarafından okşanmış ne bir babadan nasihatler almış, atasız, vatansız bir insan, henüz yaratıcılık dönemindeki arzın üzerinde ilk ortaya çıktığında, kendini giderek ondan ayırmaya başladığı bu doğurgan tabiatı seyrederken zihninde resmigeçit yapan tuhaf olguları hayâl edebilir miyiz? İnsanoğlunun zihinsel faaliyetlerinin bu ilk uyanışında günümüzde hiçbir şeyin hakkında tam bir fikir veremeyeceği bir enerji, bir kendiliğindenlik olsa gerekir. İhtiyaç, her melekenin ilk egzersizlerinin vesilesidir. İnsan ve doğa, eşya/şeyler planında bir boşluk olduğunda yaratmaya geçer; ve içten gelen bir mecburiyet, insanı ve doğayı yaratmaya zorlamadığı anda, yaratma kesintiye uğrar. Bu, onlarda o anda bir güçten düşme olduğu anlamına gelmez; ilk kökende geniş bir yelpazede faaliyet hâlinde olan yaratma melekesinin o andan itibaren yeterince beslenmediği için gölgede kalmış olduğu anlamına gelir. Nasıl ki yaşayan her şeyi meydana getirmiş olan organize edici kuvvet[138], canlılar âleminin

138 Bu iddia, kendilerine atıf yapılması artık mutat hâle gelmiş olan doğabilimciler arasında az çok ihtilâflı olgulara katiyen dayanmaz. Çok basit bir muhakemeye dayanır: Gezegenimizde, hiçbir organize yaşam nüvesi olmayan bir devir vardı. Yani organize yaşam, gezegenimizde ilk anda mevcut olan bir nüve ile başlamamıştır. Dünyada ortaya çıkmış bütün varlıklar, bir yaratıcının durmaksızın tekrarlanan bir yaratma fiiliyle değil, şeylerde ebediyen yüklü bulunan bir iç kuvvet aracılığıyla yapılmıştır. O halde, gezegenimizde yaşam, belirli bir anda, sadece ve sadece doğa düzeninin yasalarının açılıp serilmesiyle ortaya çıkmıştır.

en üst seviyesinde, algılanamayan bir miktarda kendini hâlâ muhafaza ediyorsa; nasıl ki insanın akıllı ruhunun kendiliğinden kuvvetleri zayıflamış ve gizlenmiş bir surette içgüdüde de bulunuyorsa, aynı şekilde, dilin ilk yaratıcısının dehası da hâlâ, insanoğlunun gerçekleştirdiği devrimleri sevk ve idare eden dehadır: Zira, yaratan kuvvet, yaşayan kuvvettir ve açılıp serpilmek ya da gelişmek denen şey de bir bakıma yaratmaktır. Şayet insan dili tarihin bir noktasında kaybetseydi onu yeniden icat ederdi. Ama onu hazır/bize verili hâlde bulmaktayız.

Demek ki şöyle sorulamaz: İnsan, dili icat ettiyse neden artık icat etmiyor? Cevabı çok kolaydır: Çünkü dilde artık icat edilecek bir şey yoktur; yaratma çağı geçmişte kaldı. İlk çağların, muhayyilenin/imgeleme yetisinin mutlak egemenliği altında ve insanın ilk duyumlarının ürünü olan uyarılmışlık hâli içinde irticalen/doğaçlama olarak meydana getirilmiş büyük eserlerini yeniden yapmak, günümüzde artık imkânsız görünmektedir; çünkü o eserler, bizim refleksiyona yaslanan melekelerimizi aşar. Ama bu yalnızca, esrarengiz kaderini gerçekleştirmek üzere insanın geçtiği binbir zahmetle ve zorlukla dolu etapta, onun zekâsının zayıflığını gösterir. İlk çağların güneşli günlerinde parıldayan harikalara bakıp da insanın rasyonel bir varlık olma adına, içgüdü varlığı olmayı terk etmesinden pişmanlık duymaya kalkışacaklarımız olabilir; ama, şu düşünceyle teselli bulabilirler: Mevcut durumunda insanın kudreti azaldıysa da yaratımları çok daha kişiseldir ve her birey daha bariz biçimde kendi eserlerinin yaratıcısı, daha yüksek bir sıfatla onların müellifidir. Bilhassa da insanın refleksiyon becerisinde kaydettiği ilerlemenin onu gelecekteki bir çağda yeniden, ama bu kez

özgür ve bilinçli bir yaratıcı kılacağını hayâl etmek teselli edicidir. İnsanlık sık sık hedefinden uzaklaşıyor gibi görünürken aslında yaptığı şey sadece hedefine yaklaşmaktır. Çocukluk çağının kudretli ama bulanık müesseselerini, analizin açık ama bir şey inşa etmede beceriksiz bakış açısı takip eder; analizi de, naif sentezin* ölümcül bir körlükle gerçekleştirdiği işleri gani gani bilgiyle yapacak olan arifane bir sentez takip edecektir. Refleksiyonun azı, içgüdüyü öldürebilmiştir; ama tamamlanmış bir refleksiyon, içgüdüde, netlik ve belirlenmişlik bakımından en üst düzeyde harikalara yeniden hayatiyet kazandıracaktır.

* Renan'ın "naif sentez" ile kastettiği, insan aklının gelişiminin yasası olarak gördüğü üç "hâl"in ilki olan "senkretizm" aşamasıdır.

-EK-
Lucretius'un Eşyanın Tabiatı başlıklı eserinden: Dilin Kökeni

Doğadır türlü dillerin kaynağı, nesneleri
Adlandırmadır, küçük çocuklar imlerle anlatır
Nesneleri, sözcük yetersizliğinden, dilsizce
Davranırlar, parmakla gösterirler, anlam verme
Alışkanlığı gelişir. Tüm dirilerde vardır yaşamakta
Elverişliyi sezme yetisi. Dananın ilkin boynuzları
Çıkar alnında, saldırır, vurur kızınca önündekine.
Buna karşılık aslan, panter yavruları
Pençelerle, ayak tırnaklarıyla, ısırmalarla
Korunur, yeni çıkmaya başlasa bile bunlar.
Kuşlar soyu, görüldüğü gibi, kanatla, kanat
Vuruşlarıyla uçarak bulur kurtuluş yolu.
İlkin nesnelere ad veren, kişilere sözleri
Öğreten bir bulucuya saçmadır inanmak, yoktur.
Nedendir düşünüldüğü, tüm nesnelerin sözcüklerle
Adlandırılması, değişik nesnelerin kurulması
Konusunda, belli bir çağda, bunun yapan olmadığına
Göre, bir yapan aramanın gerektiği? Öteki
Varlıklar, aralarında, bir yarar görmemişse dilden

Niçin düşünülür dilin yararı, nereden gelmiş
Ona ilk yeti; ne yapmayı düşünmüş, nereden çıkmış
Tinde bilmek, anlamak? Olacak iş değil nesnenin
Birçoğuna söz geçirmesi, öğrenmek için adlarını
Nesnelerin, bu güçlüğe katlanması, sağırlara
Kulakları dibinde iş göstermek daha kolayken.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

CASSIRER Ernst, *La Philosophie des Formes Symboliques*, tome: I, traduction française par Ole Hansen-Love, Paris, Minuit, 1972.

LUCRETIUS, *Varlığın Yapısı*, çev: İsmet Zeki Eyüboğlu, MEB dünya klasikleri dizisi.

MERIAN Johann Bernhard, (elektronik edisyon)

http://bibliothek.bbaw.de/bibliothek-digital/digitalequellen/schriften/anzeige/index_html?band=03-nouv/1781&seite:int=0440

PICQ Pascal et alii, *Les origines du langage*, Paris, Ed.du Pommier, 2006.

RENAN Ernest, *Avenir de la science*, (elektronik edisyon)

http://www.archive.org/details/a605826300renauoft

__________ *Bilimin Geleceği*, iki cilt, çev: Ziya İshan, MEB Yay., Ankara, 1965 (2. basım).

__________ *De l'Origine du langage*, Ed.par Michel Lévy Frères, Paris, 1848 (2. basım).

SAUSSURE Ferdinand de, *Cours de Linguistique Générale*, publié par Charles Bailly [i.e. Bally] et Albert Séchehaye; avec la collaboration de Albert Riedlinger; éd. critique préparée par Tullio De Mauro, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.

DİZİN

C

D

H

I-İ

J

K

L

M

kalarak cazibesini ve fizyonomisini bütünüyle değiştirebilir; kelime hazinesini zenginleştirebilir veya yenileyebilir; ama her bir dilin grameri, onun bireysel ve karakteristik formudur; bir başka ad alarak veya olduğu şey olmaktan vazgeçerek başkalaşamaz.

Böylece her dil ailesi, var olduğu ilk ânlardan beri, insan zihninin bütününe tekabül etmiştir. Derinlikli araştırmalar dilbilimcileri, eski filolojinin, söylemin bölümlerini birbirinden türetme teşebbüslerini reddetmek zorunda bıraktı. Söz konusu bölümlerin hepsi ilk dillerdeki gibiydi; bütün ırkların atadan kalma dillerinde, daha az seçik şekilde, ama bireyselliklerinin ilkesiyle birlikte, hepsi birden mevcuttu [*coexister*]. Dilin kısım kısım, parça parça yaratıldığını farz etmektense en karmaşık işlemlerin, onun başlangıcında da var olduğunu ve kendi ahengi içinde, beşerî melekelerin bütününü sergilemediği tek bir ân farz etmek yeğdir. Her ırkın grameri (gramerin, bir dilin aslî unsuru olduğunu hatırlarsak) ilk anda meydana geldi. Bir kez ihdas edilmiş bir bölge dili kalıbı, yok edilemez bir bireysellik, çekilmiş ve o andan itibaren aşılması zahmetli bir sınır oluşturur. Mösyö Humboldt şöyle der: "Bir dilin, birçok veçheleri bakımından geçirdiği değişimler ne kadar büyük olursa olsun dilin asıl

hayâl edelim ve de gittiği ülkenin hiç bilmediği dilini [eğitim almadan –çev.] sadece duyarak ve konuşmaya çalışarak öğrendiğini farz edelim. Bir süre sonra o dildeki bazı kelimeleri konuşmaya muvaffak olacaktır, ama meramını ancak ana dilinin ifade kalıplarıyla ve deyimleriyle anlatabilecektir. Bu ifade kalıpları o adamla birlikte yaşlanacak ve bir bakıma onun düşünceleriyle birlikte asimile olup gidecektir. Birbirleriyle iç içe geçmiş halklar için de durumun haydi haydi böyle olması gerekmez mi? İşte bu nedenledir ki dillerin sınıflandırılmasında gramatikal özellikler, leksikolojik özelliklerden çok daha önemlidir.

gramatikal sisteminin, kelime hazinesinin, yapısının büyük oranda aynı kaldığı ve Lâtin dillerinden Rumen dillerine geçişteki gibi bu sistemin farklılaştığı noktaya, yeni bir dilin başlangıcını konumlandırmak gerektiği görülür. Öyleyse dillerde, artık esas itibariyle değişmedikleri bir forma kavuştukları bir çağ var gibi görünmektedir. Dillerin hakikî olgunluk çağı da o olsa gerekir; ama dillerin çocukluğundan bahsetmek için, bu forma hissedilmeden kavuşup kavuşmadıklarını ya da ilk fışkırma hâllerinin bizzat bu formda olup olmadığını da bilmek gerekir. İşte burası, bilgilerimizin mevcut seviyesiyle, benim bir şey söylemekte tereddüt ettiğim bir noktadır[43]."

Karşılaştırmalı filolojinin kaydettiği gelişim göz önünde bulundurulduğunda, bu şüphede takılıp kalmayız. Söz konusu gelişim sadece, hiçbir dilin tarihin belli bir döneminde sistemini tamamlamadığını açığa çıkarmakla kalmaz, bir dildeki sahiden radikal devrimlerin imkânsızlığını da adamakıllı ortaya koyar. Sâmi dilleri, bütün diller içinde, organik bir dönüşümün [*transformation*] en belirgin örneğini sunar. İşte Sâmi diller sisteminin, insanın böyle bir hâlin tarihte var olduğuna ve de yalınlığın/basitliğin karmaşıklıktan önce geldiği şeklindeki yanıltıcı ilke uyarınca söz konusu hâlin zamansal önceliğine inanmaya meyledeceğinden daha yalın bir hâle dönmeye kendini koyvermesindeki kolaylık da budur. Bu fikir, Sâmi dillerini incelemeye gönül vermiş bilginlerce yakın zamanda geliştirildi ve Michaëlis, Adelung,

43 Wilhelm von Humboldt, *Lettre à Albert Rémusat sur la nature de des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier*, s. 72.

Felsefeci, tarihçi, filolog, ilâhiyatçı, çevirmen ve saymakla bitmeyen başka özellikleriyle Ernest Renan'ı tanımlamada "dört başı mamur bir entelektüel" sıfatı çok uygun görünmektedir. Ardında kırktan fazla kapsamlı ve derinlikli eser bırakmış bu şahsiyet, bilim ve tefekkür sahasında, ismini on dokuzuncu asra altın harflerle yazdırmıştır.

Renan, çevirisini sunduğumuz bu eserinde, insan aklını ilk çağlardan beri meşgul etmiş bir meseleyi ele alıyor: Dilin kökeni meselesi. Cassirer, "dilin kökeni ve tabiatını soran felsefî soru, esas itibariyle varlığın kökeninin ve tabiatının ne olduğu sorusu kadar eskidir" der. Renan da bu kadim meseleyi, felsefede ve dilbilimde Antikçağ'dan on dokuzuncu yüzyıla kadar ortaya konmuş seçkin düşünceler ışığında tartışıyor.

Bilge Kültür Sanat Yayıncılık olarak sunduğumuz bu kitabın, dil felsefesi ve dilbilim alanlarına ilgi duyan araştırmacılar kadar, dilin kökenine dair derinlikli ve saygın bir esere kitaplığında yer vermek isteyen seçkin okurlara da hitap edeceğini düşünüyoruz...

